ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

А. ХАЏИЋ.

КЊИГА 174.

1893. СВЕСКА ДРУГА.

У НОВОМЕ САДУ,

ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. НОПОВИЋА.

1893.

ЛЕТОПИС — КЊИГА 174.

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

А. ХАЏИЋ.

КЊИГА 174.

1893. СВЕСКА ДРУГА.

У НОВОМЕ САДУ,

ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА.

1893.

ПРЕГЛЕД.

		СТРАНА
I.	Царица Мара. Историјске црте из XV. века, Од Стојана Новаковића	1
II.	Сени. Приповетка М. П. Шапчанина	36
III.	Сима Милутиновић Сарајлија. (Рођ. 1791 † 1847). Живот, радња и слика му. Од дра Стевана Павловића. (Наставак.)	58
IV.	Јасмина и Ирена. Драма у пет чинова. Написао М. Ђорђевић-Призрепац. (Наставак.)	107
V.	Андрија Качић Миошић, словински песник. Написао Дан. А. Живаљевић. (Свршетак.) . .	125
VI.	„Матица Српска“: Изводи из записника књижевног одбора 1893. године.	156

ЦАРИЦА МАРА.

ИСТОРИЈСКЕ ЦРТЕ ИЗ XV ВЕКА.

од

Стојана Новаковића.

Прави знак државне слабости показао се на политици Србије, после боја косовскога, онда када је та политика почела своје немоћно колебање међу двема јачим суседним државама, међу Турском и Угарском.

С тим колебањем избила је на видик још једна нова последица оне мутње, која је на Балканском Полуострву почела врети и кипети нарочито од коначног утврђења Турака на Дарданелима (1353—54), од смрти Душанове (1355), од разлома Сриске Царевине (1366) и од свеколике оне ломљаве у трећој четвртини XIV века, која се одсудно и с потпуно јасним резултатом свршила бојем на Косову (1389). Та нова последица јесте: што се на јужној страни Саве и Дунава, на Балканском Полуострву, већ више не види као дотле ни Византијско Царство, ни Србија ни Бугарска. С те стране искаче у прву линију од тада у напредак нова држава, нова на тим странама сила — Турско Царство. А цариградској држави, јадноме остатку некадашњега Источног Римског Царства, и Србији, остатку недавнашње и много пространије Сриске Царевине Душанове, не остаде већ ништа друго него да се у својој историји од 1389 до 1459 колебају међу Турском и међу Угарском.

Кад се читају оновремени наши извори, наилази се на нешто у њима до тада непознато, на унутрашње странке које теже к Угарској или к Турској. То је једна од одличитих црта владе деспота Стефана Лазаревића. Мутна и тешка времена обично су обилата неспоразумима, неслогом, личним задевицама. Кад послови сами иду напред, није тешко остати при добром расположењу, и неспоразуми не бујају само из обичне какве тегобе у политичкој ситуацији. Али кад и најмоћнији умови не виде јасно; кад је будућност заклоњена тамом или пуним буре облацима који не слуте на добро, ту слабији умови већ губе сваку оријентацију, раздражење је свакидашња ствар, а сукоби су најредовнија појава.

У Србији су те ствари почеле већ после смрти Душанове са владом нејаког Душанова сина, цара Уроша. Народно нас предање с тим уводи у своје сјајне приче о боју на Косову. После боја на Косову почиње крвава свађа међу Бранковићима и Лазаревићима. Још пре боја на Ангори (1402) појединa властела одлазе к Турцима, да се туже на деспота Стефана како он тегли Угарској. После боја на Ангори деспот Стефан отворено тражи наслон у Угарској, да би се поузданије од Турака бранио, али сестрићи му Бранковићи, па и рођени му брат Вук Лазаревић, доводе против њега турску војску у Србију. Истом пошто су се после смрти своје браће деспот Стефан и Ђурађ Бранковић, оставши сами пред обадвема несрећним породицама, измирили, уставља се тај крвави породични раздор, након пуних двадесет и пет година!

То је било 1413 године. Ни тада, кад су прилике биле, може бити, најповољније, није могла српска политика да исплива ни на какав самосталан правац. Од како су се 1413 године с владом султана Мехмеда, понајвише приномоћу српском, у Турском Царству установиле редовне прилике, Србија је почела, такође, уживати мир у прилично пространим границама (много ширим од садашње краљевине), али мир без изгледа

на какав год дали напредак. Нека врста двоструког васалства, у ком се од почетка владе султана Мехмеда па до своје смрти (1413—27) находио деспот Стефан, носила је у свом крилу неописане опасности. Оне се нису показале одмах, и зато су последње године владе деспота Стефана (1413—27) биле као одмор или као јесење лето, које је сакривало праву опасност оне двоструке и несамосталне политике. У другој половини XIV века, кад су Турци започели освајање Балканског Полуострва, они су имали, преко малаксалог већ Византијског Царства, да разбијају српске државе, да би се на Балканском Полуострву утврдили. У првој половини XV века, Србија мало по мало заузима место Византијског Царства у сукобу, који се припремао и започињао међу Турском и Угарском. А од таквога положаја незгоднијега нема. Зато се влада деспота Ђурђа Бранковића и започела с тим тегобама. Чед. Мијатовић посветио је читаво дело овоме времену српске историје, у ком се политика српска непрестано колеба међу Турском и међу Угарском. У мојој историјској студији о „Последњим Бранковићима“ [1] ја сам наставио онде где је Чед. Мијатовић прекинуо, изведавши цртеж до краја српске државне самосталности, с неким од Чед. Мијатовића различитим оцепама.

У тој истој расправи ја сам (нарочито у Летопису 146) више светлости пустио на туркофилску и угрофилску политику онога времена. Оданде се види разговетно, како се тај политички расцеп, изазван више тегобом околности него каквим симпатијама, уселио и у саму кућу Бранковића. На стр. 3—4 поменуте књиге наведено је, како је царица Мара с најстаријим братом Гргуром и ујаком Томом 3 маја 1457, кратко време после смрти деспота Ђурђа (24 децембра 1456), као султанка, и опет помислила на Турску, да у њој уточишта потражи. О царици Мари и о њеној радњи има више спомена, ма да њен политични или културни значај није никада објашњаван. Обична историјска дела

[1] Летопис Матице Српске, књ. 146, 147, 148.

остављају оваке засебне појаве на страну, тражећи општу целину. А толико је леп спомен, који је оставила царица Мара у последњим годинама свога живота, да сачуване црте и успомене о њој заслужују да се нарочито промотре, и да се израде као прилог к историји народа после пропасти његове старе државе. Томе задатку и посвећују се ови листићи.

* * *

Кад је удавао своју кћер Мару за султана Мурата, деспот се Ђурађ без сумње сећао оних користи које су Србији доносиле удаје кћерӣ кнез-Лазаревих. Кнез Лазар је доиста много постизавао удајом својих кћери, и може се казати да је поглавито удаја најмлађе му Оливере за султана Бајазита много штошта спасла и Србији и кнез-Лазаревој породици после боја на Косову. Омилевши Бајазиту, Оливера је својој мајци кнегињи Милици и своме брату кнезу Стефану[1] чинила услугā, које ми, по непотпуности извора, за цело и не слутимо. Ово је све, без сумње, деспот Ђурађ добро знао, и кад су с почетком његове владе неприлике на ново навалиле на Србију, и са сваком се годином почеле гомилати, покуша и он да се тим начином послужи. Летописци су наши забележили како је године 6944 (1435) деспот Ђурађ удао кћер своју Мару за цара Мурата.

Али Мара, за живота свога мужа, није имала среће Оливерине. Њезиној добротворној радњи дошло је време истом после смрти њеног мужа, као што ћемо даље видети. Султан Мурат II, за којега је пошла Мара, није био према њој као што је био Бајазит, и Мара није никад могла да доспе до утицаја, до којега је некада допрла била Оливера. Наш биограф XV века, Константин Философ, казује да је Мурат имао владалачких особина као и отац његов, али додаје да је био лукавији. Или су прилике тако доносиле, или је нешто

[1] Стефан је постао деспот истом пред крај 1402 после боја на Ангори, а дотле се звао и потписивао само кнез.

било у личним особинама Муратовим или Мариним, тек изгледа да Мурат према Мари није био милостив. У свему искључиви политичар, Мурат је радио само да оснажи и увелича царство, а познато је да политика никада није милосрдна. У осталом као што је деспот Ђурађ рачунао да преко Маре заузме код Мурата положај, који је некада деспот Стефан преко Оливере имао код Бајазита, тако су исто од тога страховала фанатична турска господа на двору Муратову. Чед. Мијатовић наводи речи Сеад-единове који пише како Мурат није хтео да види Мару, „јербо је био љут на њезиног оца и јер је налазио да није пристојна женидба ћерком једнога неверничког владаоца“. Мурат Драгоман тврди, да се свадба у Дренопољу свршила без икакве свечаности, „јер султан налажаше да није вредно за љубав једној ђаурици свечаности правити.“ [1]

Није прошло ни две године од удадбе Марине, а султан отвори рат против Угарске преко Влашке. Друго одељење турске војске удари преко Србије, под управом Али-бега, Евренос-беговог сина. Ђурађ се нашао у највећој неприлици. Одмах после смрти деспота Стефана, Угри су Ђурђу одузели били Београд, Мачву и хтели да одузму и Голубац. Услед тога је Ђурађ 1430 године сазидао Смедерево. С друге стране услед овога угарског продирања у Србију и услед рата који се изврзе око Голупца, јер тај град заповедник му војвода Јеремија воледе предати Турцима него Угрима, узбунише се и Турци, и на скоро по том, ради заплета око Голупца, заузеше положај у Крушевцу. Ту се и у 1437 прикупљала турска војска под Али-бегом Еренос-беговићем, да ради против Угарске. Деспот Ђурађ је био у највећој неприлици. Политика његова, у тај мах политика наслеђена од деспота Стефана, коју је Ђурађ само продужавао, била је политика наслоњања на Угарску. Прилике су доносиле, да је у земљи почела опет главу да диже странка Угарској противна, управо туркофилска, која је тражила наслона на Тур-

[1] Чед. Мијатовић, Деспот Ђурађ Бранковић, I, 220.

ску и јединство са старим земљама, или која није могла да подноси двоструко васалство, у које је тадашња Србија била запала. Угарско заузимање Мачве и Београда највише је доприносило, да се таква осећања у Србији развију. Онога мира и оних користи, које је у накнаду за ове жртве деспот Стефан још умео да обезбеди у другој половини своје владе, већ не бејаше. Мучније прилике почеле су на ново рушити домаћи мир који се био утврдио.

У овако тешким околностима Ђурађ је управо горео на две ватре. Али он у овај мах још попусти Угрима. Напад турски, смишљен да се 1437 изврши низ Мораву против тада угарскога Београда и угарских земаља у Подунављу и Посављу, не испаде за руком. Деспот пропусти угарскога војводу Вукашина Зупровића, те он изненадним нападом попали на Крушевцу турске скеле, онде спремљене за превоз турске војске против Угарске. Али-бег јурне напред с војском коју је спремну имао, али га исти Вукашин Зупровић дочека с војском на Годомину, више Смедерева, и разбије. Тим је било даље нападање за ону годину онемогућено.[1] Али деспот Ђурађ оста компромитован код Турака, и Турци, тежећи да оцепе деспота од Угарске, заискаше Смедерево, без сумње не тражећи му осталу земљу, него хотећи само пут од Крушевца к Смедереву и постављење још једне нове посаде у Смедереву, као што је била она раније задобивена у Крушевцу.

Тако тим корацима Турци сами са свим отворено ставише пред Ђурђа и пред Србију питање: или ће с Угарском, или са султаном?

* * *

[1] Наши летописи пишу: Къ то же лѣто (6945—1437) бысть пришьствие цара Моурата съ Класи на Оугре подъ Сибинь. — Къ то же лѣто попали Зоупровикь Влкашинъ (попалише Оугри) царева (тоурьска) дрѣва подъ Кроушевцемь, и разби Али-бега на Годоминоу (Годоминю) Аврамовикиа.

То питање, међу тим, нити је било ново, нити тада први пут положено. Оно се већ неколико пута после боја на Косову истицало.

Докле је год у Дренопољу султан Бајазит био јак и моћан владалац, деспот Стефан (у то време само кнез) налазио је за најразумније да се отворено држи Турске. Збир свеколике његове радње тога времена, сви политички поступци његови и мајке му кнегиње Милице, показаће да он тада није веровао *да Угри имају моћи да саломе Турке*, и то Турке, пред којима се султан Бајазит находио. Кад је Угарска 1396 године са својим западним савезницима полазила у нови крсташки рат на Никопољ (на доњем Дунаву), кнез Стефан је пристао уз Турке, и знатно им у томе боју помогао. А кад су после боја на Никопољу Турци ударили с једне стране преко Мачве на Угарску, а с друге стране на Босну, као на угарскога савезника, Стефанове су помоћне чете опет биле с турском војском која је на Босну војевала. Обично се до сад објашњавало, да је кнез Стефан то чинио из сувишне и неоправдане верности према Бајазиту. Мислило се, да то истиче из некаквога сентименталног осећања витешке и клетвеничке верности. И по свему образовању кнеза Стефана, као и по високоме његовом положају у свету, није чудо што је он припадао људима који клетву и реч високо цене. Али су у овим пословима Стефана руководили не̂ поменути сентиментални, него много јачи разлози политичкога опортунизма. Доказ је овоме тумачењу што тај исти кнез Стефан, за живота истога свога зета Бајазита, кад је и сестра му Оливера још се у ропству Тамерлановом находила, после боја на Ангори, то јест после политичке пропасти Бајазитове, кад је и турска сила неко време изгледала са свим саломљена, обрће са свим другом, потпуно анти-турском политиком, подиже на ново на Косову саломљену заставу самосталности сриске, и у Цариграду од цара грчкога титулу деспота прима. У томе тренутку, судбоносном и значајном, балканске су државе могле ударити са

свим другим правцем, који би још могао спречити даље напредовање турске најезде. Али је то све пропало једно што су Цариграђани ударили слабом и опортунистичком политиком привремених и тренутних користи, а друго, што су, из ината према Стефану, Вука Бранковића синови ударили тек тада са свим туркофилском политиком, и тиме и деспота Стефана и Србију опет, и без невоље, утерали у сферу унутрашње турске ломљаве и породичних размирица, које су од 1402 у напредак настале. И из тога се свега извргао лом неизлечив.

Јер је само на властиту несрећу и пропаст балканских хришћанских држава служило што су се оне поставиле у ред с турским родољубима или претендентима, те се у међусобним ратовима Бајазитових синова бориле за најбољега султана. У томе су послу хришћанске државе радиле на одржању и на ојачању турске силе, ма да је то било супротно и интересима хришћанства и интересима самосталности.

Лек опет, на који је деспот Стефан управо овом политиком нагнан био, да би своју државу бранио од Турака, некакво полу-васалство угарско, место да помогне, само је увеличао несрећу, и једно зло заменио другим. Па да је барем то васалство било чисто и јасно одређено, и да је њиме турско васалство потпуно било замењено! Него је после мира од 1413. Србија остала у двострукоме васалству, с једне стране у турскоме, а с друге у угарскоме. У тој двострукости лежале су највеће опасности, и с тога је тај лек и био најгори који се у ономе злом времену могао наћи.

Кад је услед поменутих уговора с Угарском почело да се извршује уступање Београда и Мачве Угрима, тај је политички поступак разорио сваки основ политичкога поверења у српском народу. Из дела Чед. Мијатовића лепо се види немио утисак који је тим делом произведен. Тим се начинио неизбежни повод сукоба међу Угарском и Турском и међу Србијом и Турском. Турска није могла мирно гледати да Србија, која има

обавеза према њој, уступа земље и градове Угарској, тадашњем главном турском непријатељу. Прохтевима турским за даљим освајањем такав је повод само добро дошао био. У земљи самој, међу народом је кипело мутно осећање опасности, које се исказивало дилемом: или с Турском, или с Угарском, али ни по што и с једном и с другом. И народно је осећање у срце погађало ону најгору страну тадашње политике. Видело се, како су од те двострукости долазила безбројна узнемирења, и како су страдали поглавито материјални земаљски интереси. А кад се диже начело иоле већег спокојства или мира, никада није тешко наћи странку. Мисли деспота Стефана и деспота Ђурђа да ће савез с Угарском, као са већом хришћанском силом, послужити да се Турци са свим узбију или истерају из Европе, биле су већ одвише идеалне. Гомила те мисли већ није разумевала, и инстинктивне слутње убијаху свако поверење у овај начин уздања.

Имамо поуздано сведочанство да ни у самој Ђурђевој породици нису сви делили Ђурђеве погледе. Из једне дипломе угарскога краља Алберта, која је издата деспоту Ђурђу 1439 године, види се да је султан тражио Смедерево, али да је деспоту нудио накнаду у многим користима; види се, даље, да су и деспотова кћи, султанка Мара, и син му Стефан, који се код сестре на двору Муратову находио, писали деспоту да се остави Угарске. Диплома завршује како је „деспот волео и сва добра и краљевину оставити и од своје се деце растати, него ли на себе љагу неверства навући, ма каквих несрећних побуда да би за то навести могао. Веран бивши у срећи, волео је деспот и у несрећи се постојан верношћу својом показати, и више је волео то него да своју децу и своја добра добије, па да се милошћу највећега непријатеља Христовога крста дичи.“ [1]

[1] Цитат и превод од Чед. Мијатовића делу Деспот Ђурађ Бранковић, I. 249.

У овоме имамо сведочанство, а то би нам и иначе лако било мислити, да су султанка Мара и брат јој Стефан мислили да се у оновременој прекретици, у којој се находила Србија, ваља одрећи Угарске, а приступити Турској. Ранији поступак голубачкога војводе Јеремије, који је град Голубац волео издати Турцима него Угрима, показује да је и у земљи било људи који су се налазили у таким мислима, и сведочи нам уједно које је први повод и извор таквоме начину мишљења.

Не могу да не спомепем да су султанка Мара и брат јој Стефан могли онако мислити под притиском прилика у самој турској престоници, и да су онако могли писати своме оцу по наговору или по присиљавању турских државника. Али не знам зашто би била искључена поставка, да су они онако доиста и сами мислили? Имали су и могли су имати довољно јаких разлога, да сами тако мисле и пошто су догађаји, који су на скоро по том следовали, и самог Ђурђа нагнали да том истом политиком пође иза толиких претурених несрећа, и да везе с Угарском напусти.[1] Али у тај мах, у 1438, деспот Ђурађ се одлучио на противну политику. Он се одлучио да прекипе с Турском и да у рату који је био на вратима пристане уз Угарску, бацајући на коцку све што је имао. Последице нису оправдале овај корак Ђурђев. Али је, може бити, он сам имао високих политичких разлога да учини још тај један покушај, пун пожртвовања и витештва, пре него што коначно преда неминовној судбини и свакидашњој обичној политици себе и своју земљу.

* * *

Нећемо овде описивати тај рат. Наши су летописци забележили како су 1439 на Преображење Турци разбили Новобрђане на Трипољу; како је 18 августа

[1] У овим нас мислима утврђује и позније понашање султанке Маре и брата јој Гргура у 1457, после смрти деспота Ђурђа, о чему је напред напоменуто.

1439 султан Мурат примио Смедерево и Ресаву; како је 1440 без успеха опсађивао Београд; како су исте године Турци опет разбили новобрдску војску на Макрешу; како је Ђурађ из Угарске отишао у Бар и Зету, у западне покрајине своје државе; како је при узећу Смедерева заробљен најстарији Ђурђев син Гргур. Турци беху заузели целу Србију. Један деспотов син Стефан затекао се беше из раније у Дренопољу; други је, Гргур, у рату заробљен и тамо одведен. Борба око Новог Брда, главнога града у јужној Србији (међу Врањом и Приштином), није се била свршила још ни 1441. Те године забележише летописци како је султан Мурат на Ускрс свезао деспотове синове Гргура и Стефана и како их је 8 маја ослепио, а по том како је јуна те године Хадом-паша узео Ново Брдо и све српске градове. Борба се, дакле, пуне три године продужавала око коначног освојења Србије. И оно што се не беше догодило ни после боја на Косову, нити икад дотле, догоди се 1439—1441 године. Тада први пут у борби с Турцима Србија као држава са свим ишчезе с Балканског Полуострва, и Турци се раширише по њој као непосредни господари. Деспот Ђурађ, који све беше жртвовао, имао је пуно разлога да трчи око угарске господе и да их креће на озбиљну акцију против Турака. Његова кћи Мара и син Стефан, тада без очњег вида, мислили су, без сумње, да су имали још више разлога што су пре рата оцу саветовали да не тера дотле, и да између два зла мање бира.

У свима овим кризама никоме није могло бити горе него царици Мари. Она је била осуђена да из султанских двора гледа како се турска војска опрема и креће, да њену отаџбину тлачи, и да јој оца и мајку прогони. Изложена и без тога безбројним горчинама положаја, коме се по тегоби једва могао сличан замислити, царица је Мара још била осуђена да гледа из близа радост освајачких кругова што Србију притискују Турци, и да се сећа своје ујне, султанке Бајазитове Оливере, којој је пошло било за руком, да у онај

мах ту беду од Србије отклони. И сврх свега још јој је било суђено, да на истом месту чује и како су јој оба брата Гргур и Стефан очњега вида лишени. О томе последњем догађају имамо занимљиву белешку Мих. Константиновића из Острвице, коју ћемо у целини навести. „Кад је цар дошао у Дреновоље (пише Михаило, мећући тај долазак након свршеног горе наведеног освојења Србије), заповеди да се синови деспотови, Григорије и Стефан, одведу у један град преко мора који се зове Токат, и ту да се затворе. Сестра њихова султанка није им могла ништа помоћи, нити је могла од њега што измолити. Султан по том тајно отирави једног посланика, тако да му жена ништа није могла дознати, по коме поручи да се обојици изболу очи. Кад је о томе султанка сазнала, пала је к погама царевим, молећи га у име божје милости, да у тај мах не наређује да се тако чини, говорећи му: И онако су то твоји сужњи и невољници; можеш и после свагда учинити што ти буде воља! На ту њезину молбу цар без оклевања пошље другога посланика да се не чини што је по првом паредио. Тај други посланик ишао је како је брже могао, али није могао стићи на време, јер је онај први журио се да се заповест изврши чим је он стигао. Дознавши цар за ту његову хитњу, поручи да му се доведе тај поганик, и заповеди да се за тај поступак и њему очи изболу.“ [1]

После тога се започео и велики угарско-турски рат од 1443 године. Војска савезничка беше ушла у Србију и освојила је целу, и војевање је у почетку показивало доста успеха. Пошто би узета и Софија, војска се крете даље ка преласцима и к Маричиној долини. На сам Бадњи Дан 1443 би знаменити бој на Златици, североисточно од Софије. План је био да се са те стране сиђе у Маричишу долину, ка Татар-Пазарџику и ка Пловдину. И у том боју, и ако ради тешких положаја и прилика није било правога успеха,

[1] Pamiętntki Jauczara Polaka przed rokiem 1500 napisane. Warszawa 1828. 82—85. Гласник XVIII, стр. 90—91. Ја сам превод дотерао по оригиналу.

користи борбе су инак биле на страни хришћанској.[1] Али неприлике зимњег ратовања поплашише угарскога краља Владислава и његове савезнике, и што је деспоту Ђурђу најнепријатније било, они на том месту прекидоше рат, и вратише се натраг испред главног положаја. У томе повлачењу хришћанске војске, за којом се Турци беху натурили, ови последњи опет буду разбијени близу Ниша у Куновици. То се могло десити у почетку 1444 године.

Цео рат је још једанпут показао жалостан последак: да хришћанске државе пису биле у стању да с Балканског Полуострва Турке истисну. Била је разрушена и сама основа оних мисли, на које су равно четрдесет година рачунали српски владаоци деспот Стефан и деспот Ђурађ (1403—1443), да се Србија може ослободити у савезу са својим северним суседима!

Деспот Ђурађ се, како изгледа, одмах почео равнати с тим новим положајем ствари, старајући се да извуче што веће користи за Србију. Да то постигне, он је с једне стране продужио борбу по Србији, настојавајући да одржи што је био заузео, а с друге стране се старао да се рат сврши миром, у ком би Србија извукла што веће користи.

У овој другој половини свога рада деспот је Ђурађ, може се казати, постигао најсјајнији дипломатски успех. Сегединским миром од 1444 године деспоту Ђурђу бише повраћене све његове земље. Овакав успех могао је постати што су се српски и турски интереси сложили у тај мах у потреби, да се Србији врати њена државна управа. Турцима то није било скупо, ако су том ценом могли Србију одвојити од Угарске; Србима је опет то био главни задатак рата, и кад им се ма откуд понудио, нису се могли предомишљати шта да чине.

Знаменито је како наши летописци у свему овом рату износе деспота Ђурђа као главнога чиниоца. *Ва*

[1] Рат је овај лепо описан у Чед. Мијатовића, а о њему се бави и новије дело Die Kriege zwischen Ungarn und den Türken 1440 - 1443. Kritisch untersucht von Alfons Huber. Wien 1886.

лето 6951 (1443) изведе деспот краља Владислава и Јанкула, и војеваше до Златици. Или: *Изиде деспот Ђураћ с Угри, Дунав прешад, на Златицу, и разби башу иод Нишем.* Или: *Тожде лето разбише деспот и Јанкул Хадом-пашу у Куновици.* По том: *Ва лето 6952* (1444) *фервара 11, уторник, плени Дауд Згуровић и пороби и исече Ново Брдо.* Или: *Оборише Турци Ново Брдо, и плени јего Таут, и исече војску сриску на Ситници. — И тожде лето умири се деспот с царем месеца августа 15. — И тожде лето деспот Ђураћ прими опет Смедерево и Ново Брдо и всу сриску земљу, и улезе у Смедерево августа 22.*

Тако се свршио тај рат, и тако су о њему бележили наши стари летописци.

* * *

С овога општега нацрта у залеђу можемо се обратити оним неколиким нарочитим споменима о царици Мари, кћери Ђурђевој. С овим осветљењем наоколнога положаја, моћи ће се и те црте како треба разумети.

Напред смо спомињали горке часове, које је Мара имала да претури у двору султана Мурата. Али нису били једини они о којима је мало час говорено. Ни помишљати не треба да је Мара своју веру сачувала у потпуности, и да је у свима тим бедама имала само толико више побуда, да у хришћанској вери потражи утехе и душевнога мира.

Кад је умр̈о султан Мурат, муж Марин (по нашим летописима 4 фебруара 1451), Мара се вратила у Србију, као што је у своје време чинила и њена ујна Оливера после смрти Бајазитове. Мих. Константиновић из Острвице записао је да је син Муратов Мехмед II, освојилац Цариграда, вратио Мару деспоту Ђурђу, опремивши је с чашћу, и давши јој за уживљење две области, од којих се једна звала Топлица, а друга Дубочица.[1] По

[1] Тако је у Шафариковом преводу у Гласнику XVIII. Пољски оригинал зове те земље *Темилице* и *Клубозице*. Могло би се мислити на Топлицу и Дубочицу (Лесковачки крај). Али у глави XXVII где је несумњиво да је

оновременим грчким писцима, Дуки, Франци и Халкокондили, Ципкајзен (I, 800) спомиње како је Мехмед опитро поступио са својим родом, кад је, после смрти оца свога, узео владу у руке. Јединога брата, Ахмеда, још дете, заповедио је да удаве и да заједно са оцем у Бруси сахране. За мајку Ахмедову, ћерку кнеза од Синопе, заповедио је да се из двора уклони и насилно уда за Исак-пашу, потоњег бега од Анатолије. То би било, мисле ти писци, и са Ђурђевом Маром, али се, напомињу они, султан није смео излагати Ђурђевој освети, а Ђурђу је из његова положаја лако било да му накости нанесе. Деспот Ђурађ опет, чим је чуо да је Мурат умр̈о, беше послао у Дренопоље своје људе, да изјаве сажаљење и да се побрину о Мари, а без сумње и о другим земаљским пословима. Султан Мехмед, кажу ти писци, не само пристане драговољно на предлоге Ђурђеве о Мари, него Мару опреми, обасув је поклонима, са сјајном пратњом у Србију, одреди јој где ће живети,[1] и нареди да јој се из двора плаћа господско издржање. Том приликом је и уговор са Ђурђем обновљен. Мало даље видећемо, да ове прве пажње султана Мехмеда према царици Мари нису имале за повод страх од Ђурђа, него другојачија и нежнија осећања.

Све ове белешке о повратку царице Маре у Србију после смрти њеног мужа султана Мурата, потврђују се и једним домаћим спомеником. У збирци старих споменика коју је издао г. Љуб. Стојановић читамо под натписом „Гужбалица над Ђурђем Бранковићем“ посмртну беседу, која је, по свему што се у њој види, говорена над мртвим телом деспота Ђурђа. У тој над-

реч о Лесковачком крају, пољски текст зове тај крај *Дубошица*. Међу тим у тај мах кад је ово могло свршити се, изгледало је да су Дубочица и Топлица налазиле се под управом Ђурђа Бранковића, и питање би било: како је могао султан Мехмед давати царици Мари оно што се већ налазило у рукама њезинога оца? Мени се чини да ће најближе бити истини, да је Мехмед дао Мари одмах крај око Сера, у коме ћемо је наћи пошто је Србију оставила.

[1] Под овим треба разумети земље и области дате том приликом Мари на уживљење.

гробној беседи беседник помиње лица која су била присутна на погребу, и обраћа се Јерини, коју зове „Госпођом и царицом“, по том деспоту Лазару, тада владаоцу, по том двојици синова Ђурђевих, Гргуру и Стефану, који су очњег вида лишени. Из текста се види да се беседник тим лицима зато тако обраћао што су она онде при погребу била. „Моли о блаженѣиши — обраћа се беседник мртвоме деспоту — о цѣломоудрьнѣиши и много тебѣ рыдающтои и светѣиши дьщеры, иже добротоу и крѣме тѣла иждивши ради къ Богоу правїе вѣры и благочьстїа, родитєльскїе любвы и благаго повиновања — моли, о блаженѣиши о чьстнѣишои двоици своиственнѣишихъ твоихъ чедь, господїи же нашихъ, стльпи же благочьстїа, живыихъ моученикъ, иже настоештаго свѣта лишеныхъ ради правые вѣры и повиновања соущтихъ же мысльнаго свѣта наслѣдникы и вѣчные жизны: къси оубо моштна ти, светѣиши, яко присноиоу господню рабоу и божьственыхъ его запокѣди дѣлателю и испльнителю.“[1] Као што се види, ту се говори о деспотовој кћери Мари, и зове се *светејшом*, као да се била покалуђерила, што нам с друге стране није познато; каже се за њу како је над оцем много плакала, како је доброту и доба тела свога потрошила ради праве вере к Богу, ради благочастија, и ради благе покорности. Приписивало јој се, дакле, изнад гроба Ђурђева, у заслугу што је ради Ђурђеве политике пристала да се уда за Турчина, да би тим средством Ђурађ могао земљу, народ и веру одбранити. С неком разликом то се исто каже и за синове Гргура и Стефана, те излази да су и њих двојица и сестра им Мара ишли к Турцима ради правые вѣры и повиновања. Одлични положај Марин показан је стилом којим се о њој говори много китнастије него о њеној браћи, а и помиње се пре њих. Друга кћи Ђурђева, Катакузина, која је била удата за Улрика, није извесно била на погребу, јер се о њој ништа не спомиње.

* * *

[1] Споменик Српске Краљевке Академије, III, 91.

Али и осем ових посредних доказа, имамо и са свим јасних бележака да се царица Мара бавила на српскоме двору и после смрти Ђурђеве, и још да се и за тадашњу земаљску политику интересовала. Познато је да је деспот Ђурађ преминуо 24 децембра 1456 године. Жена његова Јерина није дуго за њим живела; она је умрла 3 маја 1457. Летописац је смрт Јеринину забележио овим речима: *Тождe лето* (1457) *конча се госпоѣа деспотица Јерина у Рудшику, маија 3, вторник. И ва ту ношт* (у гдекојих *ва тај дан*) *одбеже од Рудника к цару Мехмед-бегу на Порту Гргур и царица Мара, сестра деспота Лазара, и Тома сих ујац.*

Ма колико да је мало говорљив наш летописац, види се из његових речи да смрт Јеринина није прошла онако као Ђурђева. Мало пре смо из надгробне беседе, коју је неко говорио мртвоме деспоту Ђурђу, изводили како су мртва Ђурђа оплакали: жена његова Јерина, кћи му султанка Мара и сва три сина. Јерини већ не беше суђено да јој при укопу сва деца буду присутна. Некакве велике политичке разлике беху отровале мир у породици Бранковићевој. Једна познија летописна белешка наводи, да Јерина није умрла природном смрћу, већ да је отрована. Изненадно и нагло бегство из Србије и са двора српског царице Маре, брата јој Гргура и брата Јеринииног Томе, који је у Србији имао висок војнички положај, бегство на сам дан кад је требало остати да се према Јерини последње дужности наврше, показује чудноват положај. Шта је лакше мислити него да Јерина није умрла божјом вољом, и да су поменута лица у неком знатном предмету била с Јерином једних мисли, кад су одмах по том и на такав начин потражила спасења у Турској Царевини?

О том времену и о тим догађајима ја сам писао у расправи о „Последњим Бранковићима.[1]“ Тада сам назначио како је деспот Лазар после смрти Ђурђеве, одмах у почетку своје владе, био отворио помирљиво

[1] Летопис Матице Српске, 146.

држање према Турцима, а резервисано према Угарској, где се двор српски налазио још у запетим односајима и према најјачој страници земаљској, Хуњадијевцима. С таком политиком без сумње су се потпуно слагали и Јерина, и брат јој Тома, и царица Мара с братом Гргуром, најстаријим сином Ђурђевим. Али је Јерипина снаха, деспотица Јелена, имала другојачије интересе. Како с Лазарем није имала мушке деце него само једну кћер, она се бринула како ће да се састара за своју и своје кћери будућност, и бојала се да оба брата Лазарева, Гргур и Стефан, а нарочито Гргур, њене планове не покваре, јер је Гргур имао сина, потоњега Змај-деспота Вука. У тим мислима деспотица Јелена почше нешто плести с угарском господом, и удеси да се њена јединица кћи уда за Стефана Томашевића, сина краља босанскога Стефана Томаша. Босански краљ тада је држао с Угарском, а угарска господа, нарочито од странке Хуњадијеве, која су у тај мах највећи утицај имала, била су како против помирљиве политике, коју је тада Бранковићева кућа с Турском водила, тако и против Бранковића куће у опште. Позније су догађаји јасно посведочили да је тада, у мају 1457, кад су царица Мара, Гргур и Тома брат Јерипин утекли са српског двора у Турску, деспотица Јелена била у односајима с Угарском и да је ради себе и ради своје кћери, почела била радити да Србију на ново извуче из тадашњег неутралног, резервисаног положаја у агресивну политику угарску. Неутрални положај био је једино средство да се земљи нешто спокојства обезбеди; а политика је угарска била по идејама добра, али је била одсудно убитачна по практични опстанак Србије.

Кад још и деспот Лазар на скоро по том умре (20 јануара 1458), а Гргур поче с турском војском отворено радити против деспотице Јелене и против још у Србији заосталог Стефана Бранковића, деспотица Јелена са свим открије своју праву политику. Она пређе отворено Угрима, пристане без зазора, да Угарска збаци

с престола Бранковића породицу, устуни Угрима Смедерево, тадашњи главни српски град, уда кћер за Стефана Томашевића, босанског краљевића, и њега прогласи господарем Србије. Ове догађаје наводим овде у кратко, пошто сам их опширно већ описивао у горе наведеној расправи о „Последњим Бранковићима“. Иста ова политика без сумње се осећала још пре смрти деспота Лазара, у мају 1457, и она је била узрок што су Србију оставили султанка Мара, брат јој Гргур и ујак јој Тома. Начин на који су они отишли показује, као што смо горе наговестили, да се ни са животом својим нису безбедно осећали.

* * *

Са чисто конзервативног гледишта, на које је тада једино била упућена свака иоле смисленија српска политика, султанка Мара и брат јој Гргур имали су потпуно право. Још су биле свеже несреће које је препатио деспот Ђурађ, кад је сличном политиком пошао 1437, онда кад је Србија била много јача. Рат од неколико година, лишивши Ђурђа државе, а Србију слободе и своје владе, оставио је земљу у најгорем стању. Што се показало зло и опасно у 1437, морало је изгледати неколико пута горе и опасније двадесет година касније, 1457, кад је земља, после освојења Цариграда, била већ преполовљена и много већма изложена. Држање царице Маре у овим приликама показује нам да је она за веру и за народни живот очекивала више добра од Турака него од Мађара. Познато је да она у тим мислима није била усамљена. А то нам даје мислити да су и њени савети пред угарско-турски рат од 1439—1440 имали у себи не само мисли, изазване околностима њеног тадашњег положаја, него и мисли које су из њеног уверења истицале. У осталом, онако као и године 1439 Марина су се предвиђања и у овај мах потпуно оправдала догађајима, који су следовали с муњевитом брзином.

Не одобравајући политику њеног поводљивог брата, деспота Лазара, и саможиве снахе, деспотице Јелене,

Мара је 3 маја 1457 оставила Србију. Последице су Јеленине политике биле, да су 20 јуна 1459 Смедеревци волели да без боја свој град предаду Турцима него да га браше за угарски рачун. Српски државни живот старога времена тим се коначно угасио. Србија се претворила у обичан турски пашалук.

У Турској, куда се Мара уклонила, није више било на престолу њенога мужа, султана Мурата, већ од више година. На султанском је престолу седео знаменити освојилац Цариграда, султан Мехмед II, и турска се столица тада већ није више налазила у Дреноиољу, где ју је Мара оставила, него у Цариграду.

Има више бележака и поузданих споменика који сведоче да је Мара код султана Мехмеда имала велики утицај, којим се она веома вешто користила у тадашњим тешким по хришћанство приликама. Један италијански писац, који је писао од прилике на педесет година после смрти султана Мехмеда и царице Маре, Павао Јовије, забележио је у својој књизи о турском царству занимљивих ствари о султану Мехмеду и о царици Мари. Он каже како су многи мислили за султана Мехмеда да није веровао ни у Христову, ни у Мухамедову ни у незнабожачку веру зато, што га је у детињству васпитала *мајка му, кћи Лазара, деспота Србије*, која се одржала у хришћанској вери и учила га *Богородице дево* и *Оченаш*, али како је после, пошто је одрастао, пришао опет к вери мусломанској, понашајући се као човек који нити верује у једну веру нити у другу.[1] У својој опоруци потомству пи-

[1] Commentario de le cose de Turchi di Paolo Jovio, vescovo di Novara a Carlo Quinto imperadore augusto. Млеци 1538. Сам мемоар датиран је даном 22 јануара 1531 године. Међу тим лако је израчунати да Мара није могла бити мајка султану Мехмеду. Мара се удала за Мурата 4 септембра 1435. Кад је Мурат 1444, између сегединског мира и боја на Варни, био престо оставио, султану Мехмеду, који је тада први пут за неко време био постао султан, било је 14 година. Али је са свим могућно, да је Мара била Мехмеду место мајке и да га је она одневала. Историци хвале Мехмеда као човека образована, и бележе да је знао више језика, па и словенски. И то је могао од Маре научити.

саној од прилике истих година XVI века кад и овај извештај Павла Јовија, Костантин Мусакија, племић арбанаски, који је у Италији као емигранат живео, изјављује у тој опоруци својим потомцима да је Мара (коју он погрешно зове Јеленом) родила Мехмеда.[1] Очевидно је да се у оно време то на далеко мислило. Нешто на ово палик приповеда нам један наш стари родослов. Говорећи о синовима Ђурђа Бранковића тај родослов пише: Сестра же ихъ Мара царица, по оумрьти цара (т. ј. Мурата) свободоу полоучивьши житие имѣше близь Ісфаитъ, многымь бывьши застоупьница, изредьнѣ же Светыіе Горы Ѳдона јако близь соушти и мнихомь Сѣтыі Гори и инымь монастыромь јако мати обрѣташе се и ходатаица къ царьствоующтомоу, понеже јако присноую свою матерь царь Моухамедъ любиѣше и почитоваше, аште и невѣрьнь сыи. Нь божие вьсе сматраюштеіе око оустрои сего ради прѣизредьнааго милованиіе ієіе и благости довольна ієи къ потребѣ посилаше Присовокоупиѣіетъ же и сестроу свою Катакузиноу отъ Моулиіе къ себѣ и довольно врѣме вькоупѣ имоуште и благочьстно житие проходѣште и о себѣ добрѣ оустроивьше, и своихъ людѣхъ и монастирѣхъ, отъ своихъ отрокъ отрѣдаютъ се. ова къ Косаници монастирѣ, Катакузина же оу Конче, выше Строумници.[2]

И ако је овај текст из млађега родослова, све се готово да потврдити с друге стране, ма да не можемо ни помислити да је забележен и десети део онога што је у овом правцу царица Мара чинила.

* * *

Почећемо с оним што нам је сачувано у дубровачкој архиви, у којој се нашло шест писама Мариних која садрже доста светлости за објашњење онога новог положаја, који је Мара себи створила пошто је 1457 изашла из Србије.

---

[1] Hopf, Chronique gréco-romanes, Berlin 1873, 306: Hielina have Amurat secondo et ha generato Maumeth.

[2] Љ. Стојановић, Српски родослови и летописи. Београд 1883, 42—43.

Најстарије од тих писама писано је 4 новембра 1470, и нема на њему забележено на ком је месту писано. Њиме царица Мара тврди како је од властела дубровачких Јока Бушића и Паладина Лукаревића примила нет стотина перпера стопскога дохотка, који се, по ранијем договору са српским царевима, плаћао Арханђеловој цркви у Јерусалиму. У томе се писму спомињу као сведоци тога посла *властела госпође царице:* врач Бели, Крајмир и Бранко. Писмо је писао Симон, *јекликијарх госпође царице.*[1] На писму има печат деспота Ђурђа с натписом Гнь деспоть Гюргь.[2] Из овога писма видимо да је царица Мара имала свој уредно састављен двор. Али начин којим је живела царица, још се лепше види из другога писма по том истом предмету, писанога 15 априла 1479 у Јежеву, њеној столици, о којој ћемо позније говорити. У томе писму царица Мара говори као права царица, којој би били предани познати српски владалачки називи ранијега времена. *Сего ради аз раба твоја, царица и самодржица кира Марија*, читамо ту у почетку текста, којим се на предмет писма прелази. Говорећи о уговору Дубровчана с царевима српским, да Србија њима уступи Стон, а они за то да дају цркви св. Аранђела по нет стотина перпера о Ускрсу, а по нет стотина о Митрову-дне, царица Мара помиње, са свим по старом владалачком обичају, хрисовуље „записане прародитељи царствами, триблаженим и присноспоминајем царем кир-Стефаном и сином јего, триблаженим и присно поминајемим царем кир-Стефаном Урошем“. За тим помиње како те хрисовуље наређују да се тај доходак даје у манастире у

[1] Miklosich, Monumenta serbica, 514.

[2] У књигама дубровачкога архива има још и из 1465 године доказа о плаћању овога данка манастиру Арханђелову у Јерусалиму. Тада би одлучено у већу мољених да се плати данак калуђеру Томи који бејаше дошао у Дубровник са два човека царице Маре и са писмом цара турскога. У књизи је издатак записан речима: Tributi quod tenemur monasterio sancti Michaeli de Hierusalem pro Stagno, juxta scripturas inter comunem nostrum et olim imperatorem Stephanum et Orosium filium suum. Starine XVII, 2.

Свету Гору, „што су наши прародитељи градили, свети Симеон Немања и свети архијепископ Сава и ини по њих даже и до данас,“ ако би запустео храм Архаиђелов у Јерусалиму, па додаје: „И ми с истинојy изнашадши, ере тај црква на Јеросолим јест пуста, сатворих јакоже прежде речено бе, да доходак што дају Дубровчане на Јеросолим, да дају у Свету Гору у ова два више речена манастира, т. ј. у Хиландар и у манастир св. Павла.“ За тим долазе наредбе како ће манастири тај доходак дизати и како ће га Дубровчани давати. На писму је потпис: *Султана цара Амурата царица Мара, дъшти Бурђа десиота.*[1]

Веома је занимљиво да су и Дубровчани сматрали царицу Мару у неку руку као наследницу старих српских владалаца, и да им је њена наредба вредила као ново расположење с једним аманетом српских царева. Веома је занимљиво што је царица Мара у кругу, који јој је био одређен, у свему настављала стара предања. Из још неколико писама види се да је Мара и иначе имала честе односаје с Дубровчанима и да су се многи послови дубровачки радили преко ње. Али пре него што пређемо на то и на даље спомене о царици Мари, поменућемо како су Дубровчани врдали у послу који је био расправљен мало час поменутим писмом. Летописи су наши забележили да је царица Мара умрла 1486 године. На скоро по том Дубровчани се почеше оглушивати тражењу светогорских калуђера, и престадоше плаћати поменути доходак манастирима св. Павла и Хиландару. Јер године 1501 неки Ахмет-паша, царев везир, писа Дубровчанима о тој ствари овако: „Властеле, ведомо да ви је, како дођоше калуђери на Порту господина цара од манастира срисцијех, од Пиландара и од светога Павла из Свете Горе, и хотеше господину цару да скажу све мало и големо, по који пут је оставио и за што цар Степан једној цркви па Јеросолиму некоји доходак, и како је онај црква погибла, и послије царица Мара с вами како је на-

[1] Miklosich, Monumenta serbica 520—522.

чинила, да онај доходак дајете у тај два манастира више речена. И јесте давали за неколико година, и паки јест неколико година једна зла жена некојим вуховством јест тој смела, и нијесте им дали тогај доходачца од неколико година“. За тим Ахмет-паша опомиње Дубровчане да тако што више не чине, да им је он пријатељ и да их у име пријатељства опомиње да неплаћено исплате, и у напредак редовно да плаћају.[1] Ма да се из писма види да су се Дубровчани посредовањем и саветима царице Маре често користили, из овога писма Ахмет-пашина види се како су после смрти Марине покушали да ово давање одреку и обуставе. Али признанице светогорске које се сад налазе у дубровачкој архиви, сведоче да су после овога савета Ахмет-пашина Дубровчани већ до краја дубровачке републике поштено исплаћивали овај доходак. А. Вучетић који је квите светогорске из дубровачке архиве штампао у XVII књизи Starinâ, бележи како се све до краја, с неком церемонијом и с учешћем онамошњега православног становништва, исплаћивао овај доходак светогорским калуђерима по гласу старога уговора са царевима Стефаном Душаном и сином његовим Урошем.

Прегледаћемо још два три дубровачка писма, из којих се види карактер односаја међу царицом Маром и Дубровчанима.

Године 1473, децембра 18, царица Мара писа Дубровчанима из Цариграда овако: „Властеле, што ми сте писали и поручили по ваших поштенех властелех, по Никше Жоретићу и по Паладину Лукаревићу, о тем о свем разумесмо, и на тем на свем захваљамо како нашим братијам, тако и ми јесмо ваши пријатељије савршени, и ради смо вашему свакому добру, *такој се и уздајте у нас за свакy вашy работу, каконо сами у себе*“.[2]

---

[1] Miklosich, Monumenta serbica, 545—546.

[2] Miklosich, Monumenta serbica 516—517.

Још имају три писма без године и места где су била писана.

У једноме од њих Дубровчани су су нешто правдали царици Мари што њихови посланици, полазећи на Порту, нису *по обичају* и пред њу изашли. Занимљиво је како царица Мара Дубровчанима одговара: „За тој, властеле, нам тешко не̑, јере ви разумемо, *за што смо и ми у работах како и ви, такој знамо јере се инако не може*“.[1] Види се да је и царица имала послова и да су ти послови каткад и запирали, без сумње о боља и о гора расположења. Штета је што се томе писму не зна барем година. У остала два су обичне поруке о пословима међу царицом и Дубровчанима, који су се, како изгледа, највише усмено радили. Из њих се само види да је било великог личног поверења међу царицом Маром и Дубровчанима. На свима готово овде поменутим писмима налази се горе поменути печат деспота Ђурђа. Занимљиво је како је тај печат остао баш у рукама царице Маре.

* * *

Колико је царица Мара свој утицај на двору употребљавала као права заштитница свега што се тиче вере хришћанске, види се из једног дела Владислава Граматика, у ком је описано учешће Марино у преносу моштију св. Јована Рилскога из Трнова у Рило у години 1469.

Да би се то боље разумело, извешћемо овде у кратко целу ту причу о Јовану Рилском.

Јевтимије, патријарх трновски, приповеда како је св. Јован Рилски постао светац у гори Рилу, и како је после посвећења, пренесен у „славни град Средац“, и ту положен у цркви св. јеванђелиста Луке. Под Андроником I (1183—1185), кад су Мађари са својим краљем војевали на Средац, они пленећи византијску земљу, однесу из Средца мошти св. Јована Рилског, и положе их у граду „Остријагому“ (тако пише ру-

[1] На наведеном месту, 535.

копис место *Острогону)*, где су, како вели, легенда, мошти одмах почеле чинити свакојака чудеса. То намери краља угарскога да мошти врати опет у Софију, откуд су и донесене, обдаривши их златом и бисером. Житије пише да се то догодило 1187 године. Кад се у тим размирицама на Балканском Полуострву радњом браће Асена васпоставила Бугарска, цар Асен узме те мошти из Софије, и препесе их у своју престоницу Трново, године 1195. Међу тим у време освојења турскога и манастир Рило, који је подигао и украсио кесар Хреља, опусти и пропадне, и дуго у том стању остане. Позније, кад се земља умирила и стишала, неки хришћани из Кустендила, три брата попа, који беху остали удовци, покалуђере се и настане у пустињи око Рила, те својим трудом и стараньем, и помоћу кир-Ђурђа, новога ктитора те обитељи, оправе и обнове манастир Рило, Хрељипу задужбину. Док су се још они бавили о томе послу, о коме се разнео глас по народу, дође им прота из Пловдина Јаков, и стане им казивати што они сами, изгледа, нису знали, да се мошти свеца коме они диижу цркву, св. Јована Рилског, находе у трновској архиепископији. Прота Јаков приповедаше како је он собом био у Трнову по својој потреби, а са својим митрополитом, и како је мошти видео и од њих испросио од тамошњих свештеника неку честицу као велики поштовалац св. Јована Рилског. Нови рилски духовници веома се томе обрадују, и стану даље распитивати. На скоро по том дође још неко и поново им каже оно исто што им је већ казао пловдински прота Јаков. Занимљиво је за карактеристику оних времена што се у легенди бележи како они то опет нису веровали, знајући да су се у време ратова многе мошти којекуда развукле. Да би, дакле, ствар са свим на чисто извели, пошљу једнога свога духовника да се о томе увери и да их извести. Он се врати и увери их да је све истина што су чули били. „Они онда — наставља легенда дословце — брже боље о свем известе царицу *кира-Марију, која је онда*

становала на селу, где су јој били дворови, неколико стадија од Сера града, према јужној страни. Известивши је, замоле је да она к срцу прими жељу њихову да се светитељеве мошти од онуд пренесу у његову светитељску обитељ у Рилу, рекавши да ће је на небу за то очекивати велика награда од Бога. Чувши то од њих она благочастива и богољубива царица, у души би обузета божанственом ревношћу, прими њихове молитве, и стаде се бринути да се што пре изврши оно што је требало. И првом приликом, кад је била у самодржавнога и великог султана Мохамета, који је онда царством управљао, проговори цару о овоме, *јер је особиту и превелику слободу имала у њега.* И у нади се не превари, јер јој се даде што је искала. И написаше се заповести од царске власти трновскоме судији, да онима који заповест донесу издаду што могу скорије оно што потраже. И царица призове духовнике к себи, и ту им заповест у руке преда".

Духовници се с тим врате у манастир што су брже могли, да у сабору нареде ко ће ићи по светитеља. Кад су дошли у Трнов, онамошњи се хришћани дигну да не даду светитеља, и ломљава је трајала три дана, докле се судија није умешао, наредивши да распра престане и да се светитељ, по царској заповести, мора издати. Тим се распра оконча, и почне се преношење светитеља од града до града, које се вршило свечано. Народ је хришћански свуда с радошћу и с побожношћу дочекивао светитеља. Нарочите су свечаности и молитве чињене, кад је светац донесен у Рило. По том пошљу „ка благочастивој царици кира-Марији" извештај о њиховом путовању и о преносу светитеља. Прочитавши царица писмо, и сазнавши да је светитељ донесен, обрадова се веома, и заједно са својим племићима одговори им на писмо захваљујући и рекавши: „Хвалим Господа Бога мога, што се у наше дане догодио овај повратак светитељевих моштију". И том приликом предаде посланику сјајан покров (покривач)

да се простре на ћивот светитељев у похвалу Богу, у част преподобноме, а на свагдашњи њен спомен.

Прича се ова завршује за оно време врло занимљивом молитвом светитељу, у којој се каже: „Моли се свемилостивоме владици, да спасе твоје сроднике, јединородни твој народ, Бугаре и Србе“.[1] Колико би још боље било кад бисмо поближе знали и коме припадају ове мисли, да ли су се, на име, израдиле заједничким животом оба југословенска племена, течајем готово целог XIV и XV века, и да ли су тада свуда у народу живеле, или припадају самоме Владиславу Граматику, који их је пустио из пера, узбуђен племенитом помоћу коју је у овом послу царица Мара учинила, па може бити рачунајући и да те речи пред њене очи дођу? Било једно или друго, знаменито је што се у тај мах онаких мисли налазило!

* * *

У горе наведеном тексту из Родослова забележено је, како је царица Мара нарочито потпомагала светогорске манастире зато што је близу била. А и мало час наведени текст из легенде о св. Јовану Рилском помиње са свим разговетно где је царица на селу, у околини Сера, боравила. На другом месту у летопису[2] има белешка како је Мара од цара Мурата испросила земљу код Солуна „позаради читлука манастирем, коју, паставља летописац, и данас садржет манастири светогорски и с тим окрмљеније имејут“. Доиста има и данас читав крај у приморју јужно од Солуна, међу Солуном и полуострвом Касандром, који се зове Каламарија. Ту су, доиста, и данас имања светогорска. Поодавно већ знам од светогорских калуђера да је Каламарија главно имање хиландарско, дато Хиландару од царице Маре, и да се ту сабира много жита и зеј-

[1] Гласник XXII, 265 и д. Покојни Ђ. Даничић је много хвалио ову причу Владислава Граматика о преносу моштију св. Јована Рилског.

[2] Љ. Стојановић, Родослови и Летописи, 82.

тина. Име тога краја име је царице Маре, коју су Светогорци звали *Кали Марија* (добра Марија). Мало више смо забележили како је царица Мара стонски доходак, што га је уживала Арханђелова црква у Јерусалиму, поделила светогорским манастирима, Хиландару и манастиру св. Павла. Из других споменика знамо да је Бранковићева кућа почела сматрати манастир св. Павла као свој манастир. Походницима манастира св. Павла и данас се прича једна легенда о царици Мари. У том манастиру чува се неки део опог злата, ливана и смирне, што су источни мудраци принели новорођеном Христу у Витлејему. У манастиру се зна да је то приложила манастиру Марија, ћерка деспота српског Ђурђа Бранковића, жена султана Мурата, а у Светој Гори позната под именом Καλή Μαρία. По предању, она је ове дарове хтела сама собом да принесе у манастир. Дошавши морем и изашавши из лађе, допла је до средине пута који води од мора к манастиру. Али чудним провиђењем божјим би јој јављено, да својим личним доласком у Свету Гору не нарушава атонски устав, који строго забрањује женском полу приступ у Свету Гору. И тако изашавши јој у сретање, духовници свечано приме дарове и унесоше их у манастирску цркву, а она се врати натраг. Али на оном месту где је царица предала свете дарове, подигнут је споменик који стоји и данас и на коме је царица Мара насликана у царским хаљинама, с оружаним пратиоцима и у турском оделу, а спрам ње духовници који су од ње дарове примили.[1]

* * *

Још остаје да погледамо где је живела царица Мара у ово време.

[1] Нештампан извештај протосинђела Дионисија и јеромонаха Јанићија и Нићифора о путовању по Светој Гори 1890. године. Упореди Аврамовића Свету Гору. Београд 1848, стр. 114—115 где се помињу исти дарови царице Маре.

Прича о преносу моштију св. Јована Рилскога казује нам да је Мара живела и да је имала дворове „на селу, неколико стадија од Сера, према јужној страни“.

Имају две летописне белешке о смрти Мариној. Једна просто записује да је царица Мара умрла 1486 године, а друга је опширнија и гласи: *Ва лето 6996* (1487) *престави се Мара царица, дьшти Бурѣа деспота. на Крстов дан, сентемврија* (14) *ва петак, у Јежеву.*[1]

Некоја од Мариних горе поменутих писама Дубровчанима писана су такође у Јежеву. Прича о преносу моштију Јована Рилскога упућује нас на коме месту да тражимо Јежево. У једном бугарском опису серског краја у југоисточној Македонији помиње у нахији *Игрити*, западно од Сера и Тахин-језера „*Јежево*, пре паланка него ли село, сат југоисточно од Тахин-језера, $7^1/_2$ сати од Сера. У том се селу држи пазар свакога уторника, има чаршија, више ханова и дућана. 60 кућа бугарских и 60 грчких, и грчка црква и школа“.[2]

Положај Јежева сам показује његову знаменитост. У старо време из Србије се у Свету Гору и у Хиландар путовало преко Струмнице и Сера, па на Јежево и Врасту у Орфанском заливу (а може бити и правце преко Струмнице и Јежева десном страном Тахинског Језера на Врасту). У томе је положају Јежева на путу из Србије у Свету Гору објашњење зашто је баш тај крај изабран да се уступи царици Мари. У том су крају биле већином земље и села светогорских манастира. Тај се крај јужно граничио облашћу светогорском. Нема сумње да је и у самом избору места царица Мара учествовала, и није случајно што је она своју столицу и своју област изабрала баш на том путу. С једне стране је одатле могла служити заштити светогорских манастира, а с друге бити свагда на руци побожним путницима и калуђерима, који су тим путем морали пролазити на писанију по народу

[1] Љ. Стојановић, Летописи, 103.

[2] Периодическо списание XXXVI, Срѣдецъ, 1891. стр. 848.

или на своја имања по разним местима Македоније и Србије. По томе је двор царице Маре у Јежеву постао права агенција хришћанскога доброчинства за цркву и за веру православну. Тешко је данас и проценити колико је тиме добра учинила са тога места ова заиста христољубива кћи деспота Ђурђа. Један спомен од владања царице Маре одржао се и до данас у имену *Султаница*, којим се зову висови северозападни од Јежева, међу Струмом, Вардаром и Дојраном.[1]

Пре него што се растанемо с Јежевом, да напоменемо да се око 1359 године у томе месту помиње и епископ из ранијих времена. Серски митрополит Јаков дао је децембра 1359 манастиру Есфигмену у Светој Гори неку цркву св. Ђурђа на Тахинском или Струмском Језеру, за коју каже да је подигнута пре не малога времена даровним писмом богољубивога епископа јежевског кир-Јоаникија.[2] Ништа не знамо је ли се епископија у Јежеву држала и у време тога дара и после, у време царице Маре, али из тога само видимо како је у она времена Јежево било много знатније него што је данас.

Горе наведени текст из Родослова помиње како је царица Мара живела близу Свете Горе, и како је милошћу коју је уживала у султана Мурата, многима била заступница и пријатељ, а права мати светогорским калуђерима и осталим манастирима. У томе истом тексту помиње се како је царица Мара к себи дозвала из Пуље и своју сестру Катакузину, и како су њих две довољно времена провеле заједно, у свему се како треба састаравши о својим људима и о манастирима, и како су њихови млађи сахранили Мару у *манастиру Косаници*, а Катакузину *у Кончи више Струмице*.[3]

[1] Ami Boué, Itinéraires, I, 218. Упореди још и стр. 213, одакле се положај јасније види.

[2] Флоринскій Аѳонскіе акты, стр. 87.: ὅπερ κέκτηται αὐτὸ πρὸ χρόνων οὐκ ὀλίγων δι' ἐκδοτηρίου γράμματος τοῦ ϑεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Ἐζιβῶν ἐκείνου κῦρ Ἰωαννικίου.

[3] Љ. Стојановић, Српски родослови и летописи, 42—43. Оригинални текст пише: **отъ своихъ отрокъ отрѣдаютъ се, ова къ Косаници**

Да видимо има ли каква трага тим местима, јер то је, за овај мах, једина контрола коју имамо за те белешке.

Кад би било истина што је Мих. Костантиновић из Острвице забележио да је султан Мехмед дао Мари земљу у Топлици (како је Templijcze пољскога оригинала читао пок. др. Ј. Шафарик), онда би гроб Марин требало тражити у Косаници у Топлици. Али пошто је забележено да је она живела и умрла у Јежеву, природније је да се у тој околини потражи манастир Косаница нашега родослова. У византијским споменицима налазимо доиста у том истом крају манастир који се не зове Косаница него *Косиница*. Најстарији је помен из године 1395. у једном патријарховом писму, којим се расправља некакав спор међу манастирима Ватопедом и Косиницом, око воденица на реци *Панаки*. Ту се види да је манастир Косиница под влашћу серскога митрополита, и патријарах кори косиничке калуђере што свога старешину у томе воденичком питању нису послушали.[1] После тога назначења места, које ћемо после нарочито испитати, има још једно из године 1632. Тада јеромонах и проигуман манастира Косинице Теоклит пише војводи Савојском, кнезу Пијемонтском и краљу Кипра, и позива га да поведе војну на Турке, а за себе говори да је јеромонах и проигуман у Богородичину манастиру Косиници у Македонији, близу града Филипа, оца Александра Великог, да има под својом руком сто педесет калуђера, и да је родом с Кипра.[2] Село *Косна* и река *Папака* помињу се у актима манастира св. Јована Претече у Меникејској Гори, а ту се помиње и храм Богородичин.[3] У горе већ по-

---

монастирѣ, Катакузина же оу Конче выше Строумици. Мени се чинило да се оно *отрѣдаютъ се* није могло превести друкчије него са *сахранити*.

[1] Miklosich et Müller, Acta patriarchatus constantinopolitani II. Viennae, 1872, стр. 240.

[2] Miklosich et Müller, Acta et diplomata graeca, III, стр. 274—275.

[3] Miklosich et Müller, Acta et diplomata V, 91, 93.

мињатом бугарском опису серскога санџака помиње се да се река *Анџиста* ствара од река: *Куру-чај*, која пролази испод Драме, *Зигакти* која обилази *Доксат*, и *Панеге*.[1] У овој последњој није тешко познати старију *Панаку*. Што проигуман Теоклит помиње да му је манастир близу града Филипова, тиче се развалина места Филина (данас Филибеџик), које су покрај једног језера међу Драмом и Кавалом. По томе је Панака она притока Анџисте што долази с источних падина Меникејске Горе и сам се манастир морао тамо налазити. Ту је, по запису родослова, царица Мара после смрти њене сахрањена. Сумње нема да је то она Косеница, коју наш Летописац у Шафариковим Památk-ама (стр. 60) спомиње као задужбину краља Милутина на тим странама. Пошто из патријарховог писма видимо да је Косеница била манастир Богородичин, то ту исту Богородицу помиње и стари запис Рајчина Судића који је штампао Љ. Ковачевић у Гласнику 56, стр. 328—329, где се Рајчин и друг му жале да их је ћесар држао у „пиргу“ пет месеци без кривице, па се обраћа из пирге (куле), из тамнице, значајним речима: „Ох, ох, што ми је тужно ва тескоте сеј и ва смради сем! Туго, тужице, та сију немам кому исповедати, такмо тебе, Косенице, мајко божија, изнеси из се напасти, јере ни потворише невером правех“. Још и сад буди саучешће овај јаук, записан чистим народним језиком на рукопису, у ком су слова светих отаца! Каква је грдна разлика између времена нашега и између времена, где су људи, неправедно за неверу у тамницу бацани, писали онаке записе на духовним беседама!

За Катакузину, сестру Марину, родослов помиње да је сахрањена у *Кончи више Струмице*. Распитивао сам међу Струмничанима у Цариграду, и сазнао сам да је *Конче* село западно од Струмнице, од прилике на четири сата даљине. Идући из Струмнице у Конче ваља проћи кроз села: *Варвариду*, *Лишовиш* и *Трибицано*. Свакога

[1]) Периодическо списание XXXVI, 819.

пролећа у Кончу се држи панађур у част светој Богородици. Некада је један пастир нашао у планини икону Богородичину. Кад се врши молитва, ту икону држе један хришћанин и један Турчин. Без сумње је у Кончу такође био какав манастир, о коме се данас мање зна. По белешци родослова ту је, дакле, сахрањена Марина сестра Катакузина.[1]

* * *

Рад змај-деспота Вука у Срему и по Србији, у отвореној борби против Турака, а под угарским заставама, пада у једно исто време с овим радом пуним хришћанскога милосрђа и побожне ревности што га је царица Мара развијала на јужним крајевима Балканског полуострва.

Има неке начелне дубоке сличности у овој радњи змај-деспота Вука и њене му царице Маре.

Онамо је змај-деспот покушавао, да под угарским заставама још одржи име српскога владаоца;[2] овамо је царица Мара, закриљена милошћу најсилнијега турског султана, који је српску државу уништио, уливала нови живот у сам корен народнога опстанка, у хришћанску веру, својим хришћанским животом и својом жарком љубављу према вери.

И ма да су змај-деспот Вук и царица Мара радили у противуположеном правцу, једно на једном, а друго на другом крају старих српских земаља, по свој прилици једно за друго и не марећи, опет су и једно и друго трудили се за једну исту сврху.

Време је подерало јуначке заставе змај-деспота Вука; травом су зарасли двори царице Маре, из којих

[1] У Летопису 173, стр. 27—28 забележио сам да се у Бруси у гробљу Мурата, мужа Марина, показује гроб „две кнегињице из Србије“. Казах тамо да би најприродније било мислити да је ту гроб Марин, кад нам ето не би било записано да је Мара овде у Косиници сахрањена. Не би било немогућно да је неко на скоро после смрти Марине и Катакузинине њихова тела однео из поменутих манастира и сместио их у гробље мужа Марина.

[2] Види о томе мој посао у Летопису, 147.

се турским благом и под турским закриљем крепила вера хришћанска и међу Србима и међу Бугарима и међу Грцима.

Али су сачувана вера и одржани јуначки спомени стотинама годинама након тога избудили срца на нов живот и подмладили онда саломљени дух народни. И у овим су последицама нашли своју утеху и своје измирење они различити пути, који су у XV веку родољубива срца онако горко раздирали!

С Е Н И.

Пре него ћу почети испит у школи прњаворској, пошљем пандура у манастир Чокешину, да јави игуману мој долазак. Сунце је већ било на заходу, кад се пошех на коња и пођох дубље у Цер. За мном јахаше учитељ. Доброчина, али незналица. Пребијао се по свету, био и у Русији. Шта је тамо учио, није се знало ништа у тадашњој службеној статистици.

Румени сунчани зраци осветљаваху околне висове и широко, модро лишће церово и граничево. Живописне гомиле глога и дивље руже, кроз које се помаљаху лозе од ковиља, изгледаху у сутону као гомиле црних циновских глава. Још се чу од некуда глас шевин, а слепи мишеви тајанствено шуштаху ваздухом и губљаху се у високим гранама. Чуше се из даљине меденице на стоци, и двојнице, и песма у мањим и већим прекидима.

Коњ је грабио к брдима. Пут, песковит и раван, савија често у великим луковима, изгуби се међу мрким шипразима, па се опет забели, лево и десно уоквирен травом, која изгледаше као мрка кадифа. Учитељ за мном прикаскује, бије бељца оштром турском бакрачлијом, натеже свакојако, не би л' ми се пито ближе примакао. Ја притегнем узду мркову и умерих му ход. Мину тренутак два, и учитељ јахаше поред мене, готово раме у раме.

Допустите да вам прикажем овог наставника. Леп примерак за све школске трудбенике његовога рода.

Кожа му је на лицу мрко-црвена, очи на ивици од капака закрвављене. Чело високо, изгубио власи, па чистина захватила од обрва до иза темена. Много му се зној горњи део главе. Посумњао сам да не пије. Уверио сам се позније да много пуши, а још више срче црну каву. Ракију никад, вина оретко и мало, али с пролећа јабуковачи дужан не остаје Носио се као варошки трговци, и ћурче и чакшире и тозлуци све од тамно-жуте боје, што се звала турски: турунч. Са женом живљаше рђаво; срећом деце није имао. У школи му као и без њега: колико зна оно у првом толико и оно у трећем разреду, ма да сирото дете понавља разред повише година. Тешко изговара р. За то, кад хоће да се похвали својом вишом спремом, рећи ће поносито: „Ја сам се, господине, учио у Усији“. Водио је многе чарнице и губио све и свуда. Критиковао свакога и све: нико му ни довољно спреман, ни довољно хатан, ни довољно поштен.

Вечерња роса овлажила пут; једва се чује топот наших коња. Сунце седе, и зажута и потамне и брдо и луг. Цела околина обли се неком тајанственошћу. Звезде јаче искочише и засветлише на тамноплавом своду. Тамо даље изпад највишег виса планинског, што се зове Кумовац, помоли се горњи део месеца и цела околина изби јаче на површину, одвоји се вис од виса, дрво од дрвета, грана од гране, забели се пут, затрепташе тамо амо бисерне капљице од росе што се обилно просу по трави и пољскоме цвету. У таким тренуцима јахати планинском висином, удисавати у се мирисан горски ваздух и уживати свечану вечерњу и ноћну тишину и свежину — зар то није једна од највећих лепота, што је готово никад не окусе варошки лењивци.

— О, учитељу, погледај, како је све ово око нас дивно!

Учитељ се трже.

— Рекосте ли мени?

— Теби, учитељу. Погле ову красоту . . . . лепшу него Соломунов храм.

— Е, па, знате . . . . ми то имамо сваки дан. Чега смо сити, онога се и цабајишемо.

— Ово је вечно лепо, вечно пријатно.

— Па да се мењамо, господине. Пустите ви мене у Београд, а вама ето мој Прњавор . . .

— Ниси, учитељу, нимало појета.

— А пашто ми црна поесија, кад ми је плата мала. Ја ето јашем за вама и непрестано мислим како да вас молим да ми се повиси плата. Бога ми ви тамо не знате шта је право; баците човека амо, за божија леђа, па шта му дате? А да сам бар као други, као она богословчина у Змијњаку! Шта ми вреди што сам се учио у Усији.

— Чујеш, учитељу, осечем се разочаран, а мало и гневан: окани се тога разговора!

— А што да се окапем; па о чему ћу, ако не ћу о своме јаду, својој невољи. Одеш у Усију, мучиш се, пребијаш, дођеш у своје „отечество“, донесеш просвету, и шта ти даду? Село и тек десету класу. Та да ја нисам толике године утукао у Усији . . . . Ја вас и опет питам, господине, кад ће се моје стање поправити?

— Кад будеш паметнији! осечем се, ободем мркова и најјачим касом ухватих пут, и за четврт часа уставих се пред великом дрвепом манастирском капијом. Учитељ изоста далеко, да натеже са својим ћудљивим и тромим ђогатом, а још слабијим и лабавијим коланом.

На капији дочека ме пандур, сјашем и предам му коња. Уђох у порту. Ту ме дочека игуман Кирило, мој давнашњи знанац. Попесмо се на пространи, дрвени ходник, па се посадисмо на ћошци, на којој су стакла била спуштепа.

— Молим те, игумане, ако Бога знаш, спаси ме од овог учитеља Николе.

— А од куд та беда за тобом?

— Натурио се, прилепио се уза ме као чичак, један пут рећи напаст. Или га одбиј како знаш или да бегам даље у Цер.

— Не бој се, ослони се само на мене. Послаћу пред њега оца Агатанђела; не бери бригу.

Игуман се изгуби у ћелијама. Ја остах сам. Седећи и одмарајући се гледах у манастирску цркву са три мала кубета. Лимани кровови и метални крстови светљаху се на месечини. Иза манастирских зидова пењу се у наоколо брда под лугом, а тамо амо по који пропланак . . . . Ту стока пасе, не види се, али се чују звуци од крупнијих и ситнијих меденица. Тишина као можда онда, кад на земљи не беше живога даха. Липе у пуном цвету; цела гора мирише као велики храм окађен измирном. Дисао сам јаче и гутао у се тај небески кад. Ал' је слатка летња ноћ у планини, овако гледана са манастирског доксата.

Игуман Кирило издваја се од обичних калуђера. И знањем и интелигенцијом надмашио све монахе у епархији. Само је у Петковици био архимандрит Самуило, који је можда био први међу духовништвом у Србији. Ну он се скоро упокојио, и тако је прво место заузео Кирило. Он је родом из Београда, син једне од оних сурових матера̄, каквих је у оно време било и сувише. Отерају јединца сина у монахе, да приграбе често врло незнатну заоставштину мужевљу. Кирило је био висок, сухоњав и жив, коса дуга, а брада мрка и рехава. Очи мале, грахораste, живе; погледом бије као тапетом. Чело високо, с неколико положених бора што се савијају у правцу обрва. Говори одмерено, одлучно и правилно завршује саркастичким посмехом. Бројао се у прве обласне политичаре; годи му хвалити митрополита, а почнете ли лепу о његову епископу, гледа вас укоченим зеницама, не трепће и ћути. Добар иконом и администратор; још бољи у цркви чатач и церемонијар. Госпоственo се понаша и држи у игуманском столу, али појати га не чух никада. Биће да није имао пријатан глас; јер не верујем да је мо-

гао бити слаб у ирмологији. У мал' не заборавих поменути: камилавку од црне кадифе умео је тако наместити, мало нешто завалити, да је задовољство било погледати. А кад је у панакамилавци, боље је изгледао од сваког владике тамо на истоку.

Ето Кирила отуд из ћелија, без камилавке, у сомотској капи, која некад беше црна, а сада је мркожута. Носи ибричић са комовицом и једну чашицу.

— Сад ће вечера, али најпре једну комовицу. Агатањео у велико чини своје; ђаволски куриште учитељу. Кроз прозор чујем како се објашњавају пред коњушницом, прави антифони. Добро ми дошли!

Ту игуман наже и испи чашицу.

— А сад је ред на вас. Охо, хо! Баш сте ожеднили; добро је то кад се мало и преспе. Извол'те!

И ја се одужим љутој препеченици.

— Јесте ли ми донели какву добру књигу? Одавна вас погледам; навикао сам да ме просвећујете.

Ту се Кирило осмехну ђаволасто

— Донео сам вам педагогију, науку о васпитању. И Емила од Легува и још неколико најновијих расправа. Све је у бисагама.

— Бојим се да не буде много. Настаје жетва, хране доста. Жетва, возидба, вршидба, — и ноћи ваља пробденисати на гумну. А кад се зачитам, нико ме не сме ни ословити; често и омркнем на књизи.

— А ви књиге у хартију, запечатите, па у име Бога зими.

— Можда би и могло бити да није радозналости. Пуста радозналост шпијунчаће да је под земљом.

— А чита ли отац Рафаило?

— Само ноћу.

— А Агатањео?

— Зими, и то недељом. Али и лети често се приближи кад седим овде и пиљим у књигу .... Господине, читајте на глас .... Зашто гутате у себе? .... О једном трошку можемо преживати обојица. Па онда заинтачи: „Смилуј се и на нас по великој милости твојој

и по множаству штедрот твојих“ . . . . Обрецнем се, он се смеје као лудо дете, па опет „Смилуј се, господине и оче, смилуј се“! а ја, шта му знам, читам на глас. Он седи, слуша, не мрдне се, уозбиљи се, па овда онда и запиткује: шта је то „автономија?“ . . . шта је „олигархија“ . . . . шта је то „автокефално“. А кад, шале ради, објашњујем криво, и он то примети, дурне се, промумла и коју опору кроз зубе, па низ степенице у порту. Тад је љући од гује и не говори по цео дан.

Бацци донеше постављен сто на доксат. Упалише свеће. Јавише игуману да је вечера готова. Одосмо за сто. Ту се појави и са мном поздрави отац Рафаило, многогодишњи намесник.

Отац Рафаило пун, омален. косе жућкасте, која је по врховима све беља и кудравија. Носи пругасту антерију која је лево и десно доле расечена; озго кратко џубенце, а на глави камилавку коју обично јаче завальује. Око врата му мркоцрвен гајтан, казаски рад, а велики сребрн турски сат заденут је за појас, који је обична сељачка тканина. Румен у образима, мало потпирен; гледа мрко, али му је поглед понајвише упрт у земљу. Чешће отвори уста и дигне главу повише к'о да гледа у дрвену таваницу; том приликом вуче у се ваздух, јер је краћега даха. И ако се чини пун, груди су му уске, неразвијене.

— Да видимо, како ћеш се показати, намесниче, рече игуман кад смо седали.

— За вечерас опростите, а сутра ћемо мало боље пировати. Ако господин воли кајгану на луку и червиш с белим луком, онда не ће гладан остати.

— А има ли које пиле?

— И на ражњу и на скорупу. Ударио сам славину у оно цулковачко, а после ћемо потражити и ону чутуру у вашем ћилерку.

— А зар ти ниси заборавио на моју чутуру? Нашали се игуман.

— Велим само, да ти помогнемо, да се не убуђа.

— Ништа се од тебе не да сакрити, намесниче.

— А какав бих био вајни намесник, кад ја не бих знао шта се унесе и шта има у кући.

— Камо Агатанђ'о?

— Ено га с учитељем. Пита: може ли и њега довести за сто. Вели, нема опасности.

Ја слегнух раменима, игуман повлади, а ђак сиђе да их доведе. Ето их обојице. Учитељ Никола игумана у руку, па смерно са осталима седе за софру. Агатанђео седи као на жеравици. Устане, седне, додаје хлеб, намешта чаше, пуни их, осврће се на ђаке, или им шапне или махне главом; гледне у мене — смеши се, гледне у игумана — смеши се; час по десно око затвори се, а обрве саме мигају. Израз му лица благ, безазлен, детињаст; нос му сухоњав и кукњаст, а на образима јабучице као да су умочене у варзило.

Једнога трепутка упрем очи право у Агатанђела, и он упиљио у мене, залаже се по мало червишем и — смеје се.

— А што се смејете, господине Агатанђеле? Запитам га, па и сам у мал' не прснух у смех, тако ми дође комичан.

— Не смејем се, господине, него само тако гледам, па и даље оста са развученим уснама.

— Лако му је овде клибити се, убациће игуман, а у Шапцу, у епископији — а? — страх и трепет! ....

— Немој, игумане, у моје осовине. . . . . Знаш, владика је, владика . . . . а Шапчани су сви из реда угурсузи. И ти си, учитељу, отуд од Шапца; за то се немој чудити, што си и ти такав угурсуз.

Али учитељ гледа у тањир и ни једне да одшали Агатанђелу.

— Мене, вели Агатанђео, послао отац игуман у Шабац, да донесем пиринча и уља и шећера — кућа отворена, троши се. Ухватише ме оне шабачке чивије још на Камичку; док стигох до Грабљареве кафане, а ја, красник, завезао и уфитиљио. Вели газда Антоније: иди оче горе, прилези. Морам владици; дад ми чепаљ

да глацнем браду и косу. Прођ' се, оче, глацкања; има и сутра дана; кажем ти, иди одмори се. Не да се ова церова главурда, него ти је дигнем онако замагљену на право владици. Терају ме конзисторијанци, али се дебелоглави не дâ отерати: хоће да целива свету десницу. Најзад пустише ме, а владика Гавра чим ме опази: ти си, оче Агатанђеле, пијан! Није истина, свети владико, душмани ме оклагали . . . . А владика сушу, а и ја богме одреших језичину и нешто лудо отаслачих . . . . Ту владика викну на ћирицу, па за једну руку ћирица, а за другу ђакон, па ти свога Агатанђела у неки мрачан трап, па на врата спустише пречагу и оставише да се истрезним. Од оно доба више вам ја не видех Шапца . . . . Кад се, господине, појави антикрист, прво ће се видети на шабачкој чаршији. Угурсузи!

Ту се отац Агатанђео мало намршти, испи пуну чашу цуљковачког, па опет развуче усне и лице му доби свој пређашњи благи осмејак.

— Добри су Шапчани, али, чини ми се, да је сотона у неком оцу Агатанђелу нашали се игуман.

— Он све тако, господине директоре; ја сам, дабогме, најгори духовник у целој Србији. А ја ти кажем, да си ти бољи игуман и Рафаило бољи намесник, и ја бих био бољи духовник — опрости, не хтедох баш тако казати.

Ту устаде и прође игуманову руци. Игуману не би право и мало заћута.

Рафаило гледа Агатанђела, маше главом, ћути и само овда онда вуче ваздух у себе.

Агатанђео се покајао што је мало злословио, па да забашури, пита игумана: може ли се једно „Преславнаја“. Игуман оћуткује, а он гледа у мене и мрдне главом према игуману; значи: „реци му, да ми рекне“. Не хтедох стављати се међу њих. У тај мах узе игуман реч:

— Опет си, оче Агатанђеле, угазио у један грех. Велим да устанеш и да трипут проходаш око цркве.

— А што, болан, игумане. Боље реци да одем у ћилерак по чутуру . . . (Гледа му у очи и смеје се.) А, шта рече? Молим те, реци гласније! Умрећу ја, па ћеш онда жалити за мном . . . .

Игуман се одобровољи, а Агатанђео оде и донесе клипаклапаторију. Промешише чаше и палише их црним старим из тог сакровишта.

— Јесте ли одавна у овом манастиру, оче намесниче? почех ја, да мало скренем пажњу и на Рафаила.

— Постријник сам боговађски, а овде ме премести ше баш по смрти кнеза Милоша . . . . Ту уздахну мало јаче и испуни груди свежим ноћним ваздухом.

— Чим се највише занимате?

— Радим све, што заповеди игуман?

— Све! Понови Агатанђео мало јачим гласом . . . Реци право, игумане: ко је трло и мело? Ако нурија — ја; ако у шуми — ја . . . .

— Не иде једна врана на два коца, рећи ће незадовољан отац намесник.

— Ето игумана — његова је старија.

— Ја бих рекао . . . . осмели се учитељ, по што је већ дотле испразнио . . . .

— Ти немаш ништа да кажеш, ти имаш да ћутиш — така је погодба.

На ову примедбу Агатанђелову учитељ Никола своју злу језичину стави у пенсију, у ком стању оста целе вечере. Међу тим игуман куцну се са мном и рече:

— Ја се бочим с влашћу, намесник рачуне и писанију, Агатанђео нурију, а цркву и економију сви.

На то ће опет Агатанђео:

— Штета, господине, што је забрањено ићи у писанију. Да ми допусте само недељу дана с крстом проражњати Мачву, срушио бих ову турску кућурину и подигао бих лепше ћелије него што су оне у Петковици архимандрита Самуила. Грдна штета што укидоше писанију. Молитва и писанија и сад нас и мрсе и одевају. Да није тога, бога ми, бисмо већ одавна сви у сухо дробили.

Како је био крај вечери, предложим игуману да пређемо на ћошку, да се свећа угаси и да седимо при месечини. Који пушаху, припалише дуван. По малом ћутању, рећи ће игуман Кирило:

— Кад овако седим, па месец сија, па тишина, па пушим, а мени се отвори као нека велика књига с крупним словима, па читам, читам; тако бих могао до зоре, да се не мора прилећи.

— И ја, игумане; примети тихо отац Рафаило.

— А мени све једно, надовеза ће Агатанђео. Ноћу спавам, било месечине или не било. Још ми месечина смета. Дању и радим и мислим — ноћу, не мислим ништа.

— Па тако удубљен у мисли, настави игуман, пређем цео пут живота, сетим се и живих и покојних.

— Исто тако и ја, игумане; упадне му у реч Рафаило.

А игуман настави даље:

— Чудо волим, да мислим о покојнима. Што дуже и дуже мислим, а они све живљи и живљи, по неки пут их просто видим преда мном.

Намесник потврди то исто, а игуман настави:

— Да ли то будан сневам, или сневам будан, не знам. Да речете да сам месечар, није. Не верујем у духове, ни у васкрсење мртвих пре страшнога суда, али . . . .

Ту игуман застаде, да нађе израз, а намесник га преухитри:

— Нешто има, што ја не знам шта је, нити умем казати, али тек . . . . ту заврте главом, дигну мало браду и отвореним устма заграби ваздуха.

— Видите, поче опет игуман, једне видне ноћи седим на истом месту, гледам у небо над овом гором и уживам како се на венцу изнад грана појављују једна по једна звезда. У једанпут залајаше пси тамо ниже мутвака, учини ми се као да нешто лупну у западна црквена врата, мислим лети буба јеленак па розима туцнула у браву . . . . баш лепо чух како се овде до мене весну . . . . Уђе у мене неки мали страх . . . .

има и рђавих људи .... зли о злу мисле .... Одох и легох. Месечина обасјала целу ћелију. Затворих очи. и трудих се да заспим. Ама да ли ја то доиста спавам? .... Чујем ход, али тако тих и тајанствен, једва додирује патос у ходнику. Приближује се, све ближе и ближе док се у један пут отворише врата од ћелије и појави се омален старац, најпре ми изгледаше као да је од магле, од тамна облака, па све јасније и јаспије, док лепо не видех и камилавку на глави и антерију и око врата крст и познадох петковачког архимандрита Самуила. Господине! викнух и скочих на ноге и — њега нестаде. Месечина. Упалим свећу. Изађем на доксат .... звезде ка' и пре, чује се из шуме ћук, тишина .... Погледам у црквена врата, прекрстим се, гледам у порту, не ће ли се ко јавнути отуд иза цркве .... нигде никога. Вратим се у ћелију и легох. Кад удари кленало, дигнем се и одох на јутрење. Кад изађосмо из цркве, питам намесника: како је оцу Самуилу?. Знам да је болестан. „Кажу ту је, читају му молитве на „исход душе"". Кажем обојици да мало позније чинимо молебство за њ и .... таман ми то говоримо, а каницик се отвори и уђе у порту петковачки искушеник. Шта је? запитасмо га сва тројица у један мах. „Умро" рече погружен искушеник. Кад? „Ноћас по поноћи". Тачно у оно време, кад ми се причинило да га видех у својој ћелији .... Кажите ми: шта је то?

— Јесте ли пре тога мислили о покојнику?

— Можда сам мислио, а можда и нисам. Тачно не знам. На није то један случај .... ето оца намесника. Сви се бојимо кад он нешто присни, на још онако пострашније. Кад у сну види његова два пуна месеца, онда нема пардона, некоме је о глави. Ето, нека вам каже сам.

Намесник јаче повукну у се ваздуха, па прихвати тишим гласом, налик на шапат:

— Не верујте, господине, ово што ћете чути од мене. Одбите ми, ако ни на што друго, оно на глупост. Мало сам, да ти кажем, учио, али ипак знам да све

има свога узрока. На ипак понешто, простићеш, склупча се тако чудновато, да не видиш где почиње конац — видиш крај, не видиш почетак. Био сам, да ти кажем, монах, истом ћу се зађаконити. Враћам се једне вечери из Лознице, грабих да ухватим конак у Лешници. Пут, да ти кажем, као длан, па све између гранатих дрвета. Последњи дани новембра, голомразица, с Дрине дува, сече као пож. Сунце село, на небо на западу чисто гори, а ја јашем к истоку, на дрвета с голим гранама све тамнија и тамнија, на тамо у даљини спојила се и густим мраком затворила пут. Јашем ја и у себи певушим, да ти кажем, божићне стихире. Певам, кад?.... лепо чух где неко тихо рече: натраг! Осврнем се лево, десно — никога! Јашем даље, кад, да ти кажем, неко, као из неке далеке даљине, виче: врн' се назад, Рафаило! Уставим коња, застанем колико да очиташ „оченаш“, па, да ти кажем, вратим се натраг и преноћим у Липници. Сутра пораним и истим путем у Лешницу. Ту чујем да су те ноћи хајдуци на истом путу ухватили некога трговца и, да ти кажем, одвели га у планину. И данас сам захвалан божјем гласу који ми рече: не иди даље!

Ту се отац намесник прекрсти. А Агатанђео додаде:

— Не марим кад ми се тако штогод прича, особито ноћу, пред спавање. Узјазбим се, па кад легнем, а мене све нешто боцка, па се преврћи као, простићете, па ражњу. Хајде што год да певамо! Хоћете ли, господине?

— Ето, како рекне господин игуман.

Игуман се замислио. ћути, а намесник Рафаило настави:

— Ако вас, господине, занима, да чујете ово....

— Молим.

— Биће сада три године, не, биће и више како ми се ово догодило по други пут, а први пут.... Али да останемо при овом другом. Зимње доба, цео дан сам отакао вино, па у вече седох да што прочитам — ни-сам ни вечерао. Очи ми се склапаху, ноге као од олова.

Помолим се Богу и легох .... Снивам, да ти кажем, овај сан: Дошла моја покојна мати, па јадница пришла мојој постељи, па ухватила моју руку па је дрма. „Шта ти је, мати, што ми не пушташ руке?“ А она дрма још јаче, а ја се наљутих, па, да ти кажем, прикупим сву снагу и истргнем руку. Али се у истом тренутку пробудих, и гле!.... заборавио сам свећу угасити; ваљда сам у сну гурнуо толицу, свећњак пао на мој покривач и запалио га. Пуна соба дима, скочим, отворим прозор. И да се нисам пробудио само черег сата, било би, да ти кажем, „са светими упокој“ ....

— И ја бих, хтео не хтео, морао бити намесник, упаде Агатанђео, па се обрте мени: а што га слушате, господине? Ја све то не верујем; што се мени не појављују матере? А имао сам их три: једну рођену и две маћехе.

— Ти, Агатанђеле „молчи“! примети му игуман озбиљно, и он ућута. А намесник настави:

— А други пут, исто тако, али мало другојачије. Био сам у трећој гимназији, у Шапцу. Спавах исто тако, заспао тврдо. А моја мати ушла у собу, па плаче, па нариче, па онда у сав глас стаде запомагати. Ја се, да ти кажем, уплашим, викнем и полетим к њој. Скочим с постеље и — пробудим се. Кад, да ти кажем, светли се моја соба као у по дана, светлост долажаше из близа. Искочим у авлију. Имам шта и видети: комшијска кућа, стреха у стреху, гори; а обе, да ти кажем, старинске, готово од самог дрвета и плетера.... Реците ми сад: од куд то, да ме моја покојна спасава оба пута од пожара, од извесне смрти?

— Доиста чудновато, приметим оцу намеснику.

А Агатанђео на то:

— Кад тако слушам Рафаила, чисто добијем вољу да вам и сам нешто страшно приповедам. Само знам, да Прњаворци говоре како псето арлуче, кад неко у кући умире. Ја им кажем да је то „сујеверије“, а они питају: шта је сујеверије? Знате л’ шта су маштанија?

Не знамо ни то, оче. Права сте божја говеда, помислим у себи, па ћутим. Господине, ја вам у све то ништа не верујем. Мени је прорекао неки пророк из Дуваништа .... то је село ето ту на насипу .... вели: чувај се бесних коња у колима. Враг ме знао, ја опет најволим коње луде, пастухе. Ја једино верујем у оца, сина и светога духа ....

— А зар ми не верујемо? Осече се намесник.... Причамо само што се догодило и што се догађа. И ја не верујем да мртви излазе из гробова, али ето игумана, нека потврди .... Верујеш ли, да је Христос исцелио Јаирову кћер?

Агатанђео не одговори ништа.

— И ја сам, да ти кажем, ... али, господине, нека игуман настави даље. Он ме разуме, зна шта желим да вам приповедим.

Игуман угаси цигару, скиде ону мрко-жуту капу и спусти поред себе на дрвену греду. Прође прстом кроз косу, пребаци ногу преко ноге, откопча дугме на антерији под грлом, па извуче из шпага бројанице. Броји их, а зрна, отискујући се, удараху о доња зрна јеком који је пријатно оживљавао тишину на ћошци.

— Скоро ће поноћ, поче игуман, а виђаше се по гласу и по свему, да је дремљив .... Да није овако позно, бих вас забавио, тако рећи, једним чудом — чудом из данашњег века .... Оче Агатанђеле, сутра рано пошљи на коњу ђака у село Н. да доведе Остоју. Нека собом поведе и обе кћери. Кажи, господин из Београда жели да чује из његових уста — ђак већ знаде шта. Кад то чујете, примети ми игуман, онда ћемо наставити овај разговор. А сад, ако је по вољи, могли бисмо ићи да починемо.

Опростисмо се и одосмо сваки у своју ћелију. Учитељ Никола изјави да жели са мном сутра да на само говори. Не рекох му ништа, одох и легох. Месец сија, звезде трепте, манастир ћути, само кроз отворен прозор једва се чује неки поточић. Све се уставило

и почива, само су време и потоци будни и теку: за њих нема одмора.

Сутра дан освануо најлепши пролетњи дан. Беше недеља. Одлучим се да преданим у манастиру. Стиже и газда Остоја с двема ћерима. По литургији искупимсмо се у порти, па сви одосмо на ћошку.

— Причај, брат Остоја, господину све како је било.

— Јок ја, оче игумане; ти то умеш и боље и паметније.

— Не, не, газда Остоја; ја ћу, можда, коју одујмити или прегонити. Хоћу да чује господин баш из твојих уста.

— Па кад велиш, оно да и причам. Господин је наш. А немам се рашта ни снебивати. Богу хвала, кад је он тако лепо наредио и нарадио .... Видиш, господине, ово моје чељаде, зовемо је Павлија .... то ми је млађа, а она друга, Андријана, старија. Посопкиње су, а рекао бих да је Павлија куд камо млађа. Па та Павлија много напати своју мајку, покојну Станију. Није до душе ни чим другим, но својом дугом болешћу. Пре својих деветак година брасмо виноград. онај на рту, готово уза саму гору. Позна јесен, па застуди, па дуну и подринац, па облак за облаком потеже с планине к Сави, а нека измаглица, оно што ми зовемо тоња, подилази, што онај казао, под кожу. Цептим ја, цепти и јадница Станија, на тек Андријана, па Павлија. Грабисмо члан по члан, да нам не остане за сутра; ко зна, дубока јесен, промењиво, може осванути кака алаука. Павлија нам беше увек крта на зими, зимогрижљива. Захладни, покрисмо је пољавом, примакосмо је ватри, али је пред мрак стеже грозница. И кад се кући вртосмо, спопаде је ватруштина, и шта ти ја знам, и дете ми пропаде. Мало по мало, ни сам не знам како, скупише се детету и ноге и руке, згрчи се као уверижена, дође, о ва име оца!

(ту се Остоја прекрсти) један пут рећи као она из шуме главња. Окрени, обрни, нењи је, снеси је, и храни и пој је, као оно у бепници. Упрегнем волове, па дете у кола, па у Шабац лекару. Води је старом Гродеру, води младом Гродеру, води и оном Гродеру у болници. Вели стари Гродер: води је на Смрдан бару, да ако јој вода помогне, али мучно, брат Остоја. Седесмо недељу дана на бари, па кад видех да је узалуд мука, врнем дете кући.

Ту Остоја застаде; беше му тешко; вијаше му се суза у оку. Сви мало поћутасмо. Кад се прибра, а он настави:

— Несретна мајка трчи врачарама; . . . . обигра у накрст Мачву и Поцерину. Казаше јој за неку бабу што лечи чак тамо у Рађевини. Дигне се и тамо. Јадни волови посусташе ломећи се с њима по странама и врлетима. Најзад стегосмо срца, скаменисмо се, где си ту си, божја воља! Из ове коже нема се куд, велим покојници, а она удри у сузу и плач, тако данас, тако сутра, док једнога дана не паде и она, и — пресвиште.

После дубоког уздаха и малога ћутања откиде се опет реч растуженом Остоји:

— Сараписмо је; учиних јој све по реду и закону. Ја, сухо дрво, наслоних се на ово добро чељаде, на Андријану. Немаде се куд, цео кућњи терет навали се на њезина плећа, а ја, кукавац, бегам од куће у чајир, у њиве, само да то не гледам, да не мислим ништа, да не говорим ни с ким, ни о чему.

Једног дана по подне претресах ограду у бранику, оном тамо на вису, вечерње доба, леп јесењи дан, сунце грије, дивота божја! Нешто ми се у души разведри. У том тренутку удари звоно овде у манастиру, лепо га чух, као да је звонара негде тамо на врх планине. Прекрстим се, оставим рад и сиђем кући. Андријана изнела Павлију и положила на пољави пред кућом. Седнем до свога несретног детета. Док ће Павлија мало предићи главу па рећи: „бабо, отиди сутра манастиру“. А ја на то: „па да одем, дете“. А она:

„па понеси колач воска, па се помоли Богу за мене . . . . плати калуђеру, да ме помене о литурђији“. „Хоћу, хоћу, дете моје“, па сутра рано даде ми Андријана чисту преобуку, па узех ову палицу, па Бога молећи осванем пред манастиром. Јутрења свршена, али црква, као увек недељом, отворена. Ућем унутра. Сам стојим у цркви и читам „очепаш“. Целивах икону, ону на наљоњи, па оне на часним „дварма“, па све редом, па онда стадох и заплаках се пред иконом богомајке: „о света наша мајко, мати Исусова, помози ми данас у свету недељу; погледај мене напаћенога; смилуј се моме болноме детету, смилуј на онај затворени гроб оне јаднице, што се сруши неутешена и сломљена и великим јадом утучена и убијена“. Исплачем се, па онда се обезумих и рекох: „помози јој, исцели је, света мајко, или је прими себи, да не мучи више ни себе, ни мене, ни оно друго добро дете код куће“. Нека ми Бог опрости, опрости и ти оче игумане, али тако сам од речи до речи молио у овој светој цркви . . . . Кад је човеку тешко, као што је онда било мени у подгрлац, Бога ми, и заропће, а камо ли не ће рећи и коју грешну, као што се огреших и ја у своме великоме јаду . . . .

Док се ја овако мољах у светој цркви, да чујете шта се, по великој божјој милости, код куће догодило. Причај, дете моје, рече Остоја својој ћери Павлији; причај све по реду, како је било. Кад господин жели да зна, говори, говори, дете моје.

Павлија, протегљаста, плавих очију, с лепо очешљаном витицом низа плећа, издвоји се мало, покри очи великим трепавицама и примаче се оцу. Погледа у њега, а у нас ни једном не погледавши, поче мало загушљивим гласом:

— Кад је отац отишао цркви, сеја оста да спреми и почисти кућу. Кад је порадила, узе вучицу и котао па сиђе тамо ка извору. У кући нигде никога, само ја лежим на кревету. Сеја ме покрила изветреним губером, па око мене свуда утушкала, а на толицу метла крчажић с водом. Лежим и ћутим и мислим на бабу

који је већ у цркви и моли се Богу за мене. Искренем мало главу и погледам икону, на се и сама помолих, али се не могох прекрстити, руке и ноге згрчене. Шта сам пута, молећи се, пожелела само толико снаге да могу саставити прсте и прекрстити се. Много сам се молила и молила; непрестано сам говорила: Боже, Боже, дај ми здравља, предигни ме или ме опрости ових мука и прими ме к себи.

Ту Павлија прекиде.

— Говори, кућо моја, похрабри је отац, — говори!

— Очи ми се од пут почеше заклапати, нисам била сањива, али ето тако, ни сама не знам како, заспим. Све ми се чињаше да не сањам, него да гледам на јави, ето тако као сад вас. Приђе неки сухи старац мојој постељи, у дугачкој седој бради, паже се на ме, па ме шапћући занита: шта ти тражиш од мене, девојко? Молим се Богу да оздравим, да ме предигне. На ти си, дете, здрава; остави постељу и изађи пред оца. Кад ми старац рече да сам здрава, закуца ми срце од велике радости, дигох главу и потражих да му пољубим руку. А кад је пољубих, њега не стаде, а мени срце бије, бије, па једноћ одкуцну тако јако, да сам се тргла. Сву ме пробио неки врео зној, погледам свуда по соби, не бих ли видела старца. Нема га, отишао је.

Лежим, па мислим: од куд такав сан, па тако рано у свету недељу? На онда рекох себи: можда ћеш ти оздравити, или си већ и оздравила. Та да ми је само да се прекрстим. Хајде да скупим прсте, можда ће ми толико помоћи Бог. Почех да их исправљам. Запуцаше зглавци и мало по мало исправим прсте и саставим их. У место да се радујем, уплаших се. Можда је ово сан? Окренем се око себе, погледам зидове, таваницу, долаше, видим лепо да не сневам, да је јава, сама суштa истина. Хајде да дигнем десну руку, да се прекрстим . . . . Иђаше с големом нategом, кости пуцају у лакту, у рамену, и мало по мало па се прекрстих: ва име оца, сина и светога дука. Још више се упла-

шим. Сва се узнемирила, срце бије, а по челу оволике грашке. Па онда тако исто и другу руку, па ноге једну по једну: прво мицах стопалима, па најзад спустим их низа кревет на земљу. Поканем се да се исправим, још не иде; да мало походам, не иде. Али сам тако седела и седела, па се онда отискох, повлачећи ноге и хватајући се рукама за кревет, за клупе, и за сејин сандучић. Уморих се, па се исто тако, готово пузећи, врнем у кревет, покријем се пољавом и од радости само сам се крстила и крстила. После премишљах како све то да кажем сеји.

Ту Павлија подиже своје крупне плаве очи и рече Андријани:

— Сад ти, сејо, говори; ја више не могу.

Андријана, стасита, степенита, округлих образа, ока плава као и њезина сестра, махну главом, па настави гласом појачим, као што обично говоре планинке:

— Кад се вратих са извора, спустим судове на своје место, па уђем у собу да узмем крчаг и променим воду. Цурица — знате, ми Павлију зовемо цурицом — цурица погледа у мене и смеје се. А што се смејеш, цурице? Пријем и пољубим је. А она мени:

„Е, сејо, ја бих ти нешто казала.“

„А нита, сестрице?“

„Ходи ближе!“

Станем до ње. А она весело:

„Шта ћеш ми дати, па да устанем“?

„Бог с тобом, шта говориш“? Побојах се да није шенула памећу.

„Ето, видиш, ја се могу прекрстити“, па се прекрсти.

„Могу и седети“, па устаде и седе. Мени се ноге скратише, руке задрхташе, очи укочише. Мислите да скачем од радости, а мене ухвати страх. Онда ће опет цурица:

„Па могу и сићи, па по мало и ићи, кад се придржавам. Ево видиш“, па уклони са се пољаву, па се диже, сиђе, пође и — даље не могох гледати, бризнем плакати и обиснем јој се о врат. Па обе у плач, па обе у смеј, па је љубим, љубим, а она мене грли, љуби:

„Сејо, сејо, како ће се ба́ба радовати кад се ја̏ко врне из манастира! Ја ћу ти помагати, ја ћу радити, а ти седи и одмори се. Ти си доста мене одменила и дворила и хранила и појила . . . . била си ми и сестра и мајка“. . . . Тако ми, док ето ти оца из манастира. Чух како лупнуше вратнице. „Лези, лези, сејо!“ Она леже, а ја искочих пред кућу.

— Ја, веселник, — настави Остоја — спустим се на клупицу, а дете преда ме с ракијом. Прекрстих се и сркнух . . . . Што ћутиш тако, бабо? упита ме дете, а ја, шта ћу, кажем јој шта ми је. Тешко ми је велим; молио сам се и молио за здравље цуричино, па онда, да ми Бог опрости, обезумих се и рекох: ако јој, Боже, нема лека, прими је к себи, да не мучи ни себе ни нас . . . . Ето тако рекох, а сад, дете, жао ми је: што да ми се отме така опака реч? Боље би било да и нисам слазио у манастир. Тако ја док ти ова моја Андријана: Па Бог је чуо твоју молитву . . . . Шта велиш? . . . . Јест, Бог је бољи и од нас и од калуђера; ходи, види! Ту ме дете ухвати за руку, па уведе у кућу, па у собу цурици . . . . Шта радиш, дете моје? А моја Павлијца устаде, седе, подигну руке, загрли ме и пољуби у руку. А ја се заљуљах, ухватих се за Андријану, засузише очи, задрхтах, па загрлим дете, па љубим, па крстим се; па стадох пред икону и цоклоним се, па се попех на клупу и пољубим светога . . . . Викнем Андријани: тамњан, кадионицу! док она стиже и ја припалим кандило, окадим светога и све зидове, па се сви троје помолисмо . . . .

Ту се Остојина реч угуши у сузама. А Павлија прихвати:

— Онда баба искочи пред кућу и испали из пушке, испразни и оба сребрњака. Искупише се комшије . . . . Чудило се мало и велико . . . . Све их почастисмо, па онда баба одвоји краву сивуљу, сви се обукосмо прве недеље и сиђосмо амо манастиру.

— Јест, и ја сам сивуљу примио и увео у протокол писаније, примети намесник.

— Кад видим Павлију, која толико година беше узета, и погледам у нашој стоци сивуљу, онда богме и ја верујем, прихвати Агатањео. Али шта верујем? Верујем да има Бога и да . . . . шта ви велите на ово, господине?

Ту се Агатањео обрте мени, али не смешећи се, него са свим озбиљно. Ја му остадох дужан одговора.

— А да нисте ви то све наместили, онако по калуђерски? . . . . Осмели се да уништа учитељ Никола.

— Ко наместио? Шта наместио? Осече се чича Остоја . . . . Мичи, учитељу, док те нисам овим! . . . (Ту показа чворновиту дренову мочугу.) И ти си ми ваљни учитељ? . . . . Тешко теби, тешко Прњавору! . . . . Па се окрете мене: А што трпиш, господине, овог перадника, овог парничара, ову гагрицу? Тај не зна ни за Бога ни за „књаза“, ни Богу колача, ни цару харача.

И ко зна шта би се десило несмотреноме Николи, да га Агатањео не ухвати снажно за рукав и гурну у једну ћелију. Али, да нисам познавао ове честите духовнике и сам бих зар посумњао; посумњао, али — у шта? Сећах се врло добро, да ми је приповедала једна моја добра пријатељица, да се је тако чудно „исцељеније“ десило и у Чакову, где је угледао света наш велики философ Доситије. И тамо се онда слегао свет да види то велико чудо.

— Има, има нешто, поче игуман и климну главом. А кад остасмо сами, настави али све у реченицама раздробљеним, полујасним, па и нејасним.

— Па реци ти мени отворено, игумане! Ако и од мене страхујеш, онда да се разлазимо.

— Махни, човече; да од тебе страхујем. Да ти право кажем: зазирем од самога себе. Кажем ти, почео сам сам себи бити сумњив, неразумљив, загонетан. Тамо амо, па се закачим о та, тако рећи чудеса. Памет ми је здрава, све ми је на свом месту, и у глави и у срцу, али не знам што ме тајанствене ствари толико привлаче и никако од њих да се откачим. Сад верујем у моћ молитве, у свештање масала, у велико

дејство ове свете цркве . . . . Опрости ми, ја сам монах окајани, мени и пристоји пустити друге да умују и мудрују, а ја да се молим Богу и да тачно испуњавам заповести свога обета.

Кад сам, на уранку, појахао коња и измакао далеко од манастира, самом мени наметну се мисао: ала да је човеку, поред ових пет, још које савршеније чуло. Је ли ово целина света што је опажамо ми, или је то само један велики део? И у сфери, у којој се крећемо ми, да ли се мичу још каква суптилнија суштаства, моћнија и савршенија од нас? . . . . Али ту искочи сунце изнад брдељака, засја свежа и весела природа око мене, ишчезнуше и све мистичке мисли у мени, и ја се тек тад сетих да упитам пандура што јахаше за мном: „камо учитеља Николе?“

— Богме се, господине, вешто искрадосмо, одговори пандур веселим погледом.

— А хтеде са мном да говори на само. Нека га где је, а нама срећан пут!

У том тренутку привика пандур:

— Господине!

— Но?

— Попусти мркову дизгине, па ошини!

— А што?

— Не питај, него заждимо!

— Ама реци што?

— Ето учитеља Николе; јури пречицом. Сад баш видех његова ђогата тамо иза оног шибља . . . . Заждимо!

Опипусмо коње и предадосмо се бегству.

М. П. Шапчанин.

СИМА МИЛУТИНОВИЋ САРАЈЛИЈА

(РОЂ. 1791 † 1847).

ЖИВОТ, РАДЊА И СЛИКА МУ.

(Наставак.)

II.

РАДЊА.

Књижевни умотвори Симе Милутиновића С. изишли су неки за себе а неки у повременим листовима штампани, неки пак остали су у рукопису још нештампани.

Главнији штампани му умотвори ови су:[1])

1. Неколико Пјесница, у Липисци 1826.

2. Сербианка. Симеоном Милутиновићем Сараилиом сочиніена. Ти іедино видиш сваколика! Част перва. У Липисци у Кніигопечатніи Браіткопфа и Хертела. 1826. На малој 8-мини са 150 стр. На другом образу 1. листа је натпис немачки: „Und was kein Verstand der Verständigen sieht, Das übet in Einfalt ein kindlich Gemüth“. Шилер. Част втора са 117 стр. са „Отпіев на против оног’: „Јарко нам іе сунце за облаке зашло“ и пр. и „Іош нешто“! у два стиха. „Садрж. Господа Предпожертвователіи (т. ј. пренумеранти) и „Додатак“ у (песми) до 189. стр., иначе је натпис као и првом делу.

3. Сербианка. Симеоном Милутиновићем Сараилиом сочиніена. Част трећа. У Липисци у Кніигопечатніи Брајткопфа и Хертела. 1826. Са 176 стр. На малој

[1]) Разуме се по себи, да сам сасвим тачно по оригиналу могао обележити само оне умотворе, које сам имао у рукама.

8-мини. Част четврта. Све исто тако као и „част трећа“ са 167 стр. Од 168. до 189. стр. оно исто што и у 1. и 2. делу.

4. Зорица. Симеоном Милутиновићем Сарајлиом сочиніена а Іосифом Миловуком издана. Aurora. У Будиму. Штампом Свеучилишта Пештанска 1827.

На великој 8-мини са 81 стр., на крају са немачким описом живота Краљевића Марка. (Lebensbeschreibung des grossen und berühmten Serbischen Helden Marko Kraljewitsch [Königsohn Marko]. Auszug aus der Iris, Zeitschrift für Wissen, Kunst und Leben, 1827. Nr. 76. und 77).

5. Пѣваннія црногорска и херцеговачка. Часть Перва. С' образомъ Симе Милутиновића и руконисом Данила Стѣпова Нѣгоша, Митрополита Црногорскога. У Будиму, 1833.

На великој 8-мини са 160 стр.

6. Дійка Црногорска. Симеоном Милутиновићемъ Сарайліомъ сочинѣнна. На Цетињу 1835. На великој 8-мини са 311 страна.

7. Историја Црне Горе од искона до новијег времена, у Београду, 1835.

8. Пјеванијe, друго попуњено издање, у Липисци 1837.

9. Троесестарство или Сербске тры милине. У Видину 1816-а лѣта сочиніо посрочки и сада поисправио Симеонъ Милутиновићъ Сарайлія. У Лайпцигу у штампаріи Брайткопфа и Хертла 1837. На великој 8-мини са 96 страна.

10. Трагедіа Обилићъ. Матично сочинѣніе Симеона Милутиновића Сарайліе. (Небывъ у самоћи, нигда найближе Бога, па ни при суштаству чоека, то ли када о грудма природе!? Свевышньости. — У Подловћенской овчарско-черно-горской колибы оно є искушено а и ово произведено за осам дана чистога поста. Више Шкалярахъ Которска Засеока. 1827 года од 12ª до 20ª Сентем.) У Лайпцигу, штампано код Брайт-

конфа и Хертла. 1837. На малој 8-мини са 172 стр. и „Дозбор“ острагу до 176 стр.

11. Сербослав — Стихотвореније Свеколикому Сербинству за честитанѣ Теодорове Суботе, у Будиму, 1839.

12. Отзив на позив — полемична брошира, у Пешти, 1839.

13. Усклик на инсталацију епископа бачког Георгија Храниславa 1840.

14. Честитање Курбар-Барјама Мусапаши, спевао као исељеник у Видину 5. маја 1841. а штампао у Београду у додатку „Србских Новина“ бр. 43. 23. Окт. 1841.

15. Србии — на дан и поклон српском живом уставу т. ј. г. Кости Томићу Радисављевићу, својему пријатељу, у Земуну 1842.

16. Одусовјет Ђорђу Гроздановићу, у Београду, 1842.

17. Први васкрес Устава и Народне Правде у Србији, у Београду 22. августа 1842. у додатку „Српских Новина“, бр. 35.

18. Разговор два Србина Драгутина и Милутина, у Београду 5. септ. 1842. У додатку „Срп. Новина“ бр. 36.

19. Песма уставовачка, спевана у Видину 5. маја 1841. а штампана у Београду 14. новембра 1842. год. бр. 46.

20. Други васкрес Устава и Народне Правде у Србији, спеван и штампан у Београду.

21. Аманет Карађорђа на Делиграду, спеван и штампан у Београду 1842.

22. Глас Народа Српског о избору и потврђењу Александра Карађорђевића за књаза Србије. Са 32 стр. на 8-мини; спеван и штампан у Београду 1842. год.

23. О лицу и духу Карађорђа, спев, спеван 1840. а штампан 1843. у Београду.

24. Уставовачки Поцјев, написан Муса-Ефендији у Београдском Граду 17. септембра 1842. а штампан у Београду 23. јануара 1843.

25. Оплач, штампан у Београду 27. марта 1843.

26. Трећи васкрс Устава и Народне Правде у Србији, сиев, изишао у Београду а штампан под 44. бројем као прилог „Срп. Новина“ 2. јануара 1843.

27. Одиѣвъ на превратный стрмоглав Преболног Ивана Соколовића назови Кабларца од здравога Срба Србовића, озбиљног Овчарца.

Но шта ћ' кабо брезъ оваца?
Шта л' овчице брезъ травице?
До што кабо брезъ мліека,
Што л' травица брезъ овчица. —

У Београду, 1842.

На 8-мини са 58 стр.

28. Троєбратство то есть Родъ, путъ и наадъ мужа. Творевина у три Пјесне за у Србіянку одъ Симе Милутиновића, Сарајліе. У Бѣограду, при правителственой кньигопечатньи, 1844.

На малој 8-мини са 72 стр.

29. Историја Србије од почетка 1813-е до конца 1815-е године. Списаније Симе Милутиновића, Сарајлије.

Бистрим оком
Вила повјесткиња
Сматра свијет
И сва у њем' људства;
Свиме л' дарком
Кано т' збиљоткиња
Слича цвијет,
И плод храни Србства.

Друго издање. У Београду, печатано у штампарији Краљевине Србије 1888. На великој 8-мини са 546 стр. (Ову је књигу писац приказао Јовану Теодоров-Обреновићу, моравско-подринском војене команде дивизионому генералу и т. д., а на свет ју је издао син његов Драгутин С. Милутиновић, професор велике

школе, са овим „Предговором к другом изданьу. — У овом изданьу задржане су све особине језика, акцентуације и интерпункције, које се налазе у првом изданьу, а само је замењен стари правопис новим. 16. јуна 1888. год. у Београду“.)

Осим ових умотвора писао је Сима чланке и песме и по повременим листовима, као: у „Народном Листу“ у Пешти; „Грлици“ од 1835. на Цетињу; „Подунавци“ и „Забавнику“ Давидовићевом у Београду; „Српским Београдским Новинама“; „Магазину Далматинском“ („Зеља капетан“); „Примјерима Појетских Састава“ („Туга за завичајем из Швајцарске“); „Летопису Матице Српске“ (у 8. Летопису од 1827. имају три песме: „Оцијевка младог српског племића Симе Алексића Ненадовића“, „Зацјевка Купиновке“, „Полубратка“.) У његовој „Пјеванији Црногорској и Херцеговачкој“, штампаној 1837., има више његових красних песама, уз које на 96. стр. и красан састављак у прози „Сан на Божић“ (алегорија).

Почео је певати још од ране младости своје, т. ј. од 17. године свога века, још кад је био писаром у „Совјету“ 1808. за Карађорђева доба. По запису његовом, који је нађен после његове смрти, спевао је он само у младим својим годинама преко 60 песама, од којих је сачувано и после његове смрти штампано само 20.[1])

Пред своју смрт написао је још два знаменита песничка умотвора, а то су: „Трагедија великог Карађорђа“ и „Оцаклија Зубанова“. Али на жалост умрли га час помео на није довршио тих својих умотвора те они осташе након смрти му у рукопису.

Знаменито је, што нам веома занимиво прича писац књиге: „Живот и дела великог Ђорђа Петровића Карађорђа“ и т. д., како је о тим умотвориима удовица Симина, његова „Пунктаторка“, говорила.

„Причала ми је“, тако пише К. Н. Ненадовић у

[1]) „Срп. Летопис“ 1864. књ. 108. и 109.

тој својој књизи,[1]) „пок. госп. Маца, његова супруга, да јој је сам Сима казивао. да му је та трагедија Карађорђева најмилија од свију његових умотворина. Он сам је говорио, да ће ова сјајем својим надсјати умотворине његове па и Србијанку. Говорио је, она ће надсветлити све његове спеве!

„Причала ми је г. Маца, да је та трагедија неоцењено и дивотно дело, и да је само мали закључак остао недовршен, само за једно два листа, као што јој је и сам Сима казивао и као што га и она оцењује. Пред смрт говорио је Сима и жалио на ту „Зубанову Оцаклију“, што га је она задржала, те ту трагедију није раније докончао.

„Кад је био на умору, биле су му последње речи, које је изговорио г. Мари: „Помажи сиротињу. — Васпитај ми Драгишу. И Пантелић . . . трагедију моћи ће довр . . . и!

„Ту трагедију ми је г. Маца у звезде хвалила. Каже за њу да је дивотна тако, да јој се дивоти човек не може надивити! Тамниће, каже, „Србијанка“ пред њом, а она ће светлити над свима делима, које је Сима списао. Ту трагедију преписала је г. Маца својом руком у два преписа и чувала ју је код себе као очи у глави до своје смрти. Од те трагедије налази се препис на овој страни у Аустрији под печатом на аманету и данас код једног Симиног и Мациног доброг и верног пријатеља.

„Казивала ми је г. Маца, да јој је за то дело давао један мађарски магнат, који се са Симом добро познавао, као за невиђено и нечитано 8000 фор.. да га за „Мађарску Академију“ купи, но она му то није дала.

„Говорила ми је г. Маца: Симина је Србијанка круна свију његових песничких дела, али трагедија Карађорђева, кад се штампа, биће у круни алем драги камен, који ће јој сијањем својим блесак давати“.

---

[1]) Поглед. „Живот и дела великог Карађорђа Петровића“ и т. д. од К. Н. Ненадовића књ. II. стр. 23. и 24.

Ове речи пише честит Србин те им се потпуно може веровати. А кад је тако, онда је за дивно чудо, да се за толико година после Симине па онда и Пуктаторкине смрти ништа не чује о тим драматским умотворима, особито о „трагедији Карађорђевој“. Зар да ни син Драгутин ништа не зна о њој? Како се за готово педесетину година не нађе ни појединац ни друштво, да му оба та посмртна дела или барем „трагедију Карађорђа“ наптамша? Зар не би вредно било, да се који Србин или Српско учено друштво нађе, да откупи књигу прослављеног књижевника, коју је мађарски великаш хтео да откупи за 8000 фор.? Грехота би било, да се рукопис од те књиге загуби а с њим и плод ума Симина, који би нам још боље показао, у колико је он своју драматску снагу развио после „трагедије Обилић“; написане 1827., дакле после двадесет година. А то би се ту тим већма показало, што је ствар „Трагедије Карађорђа“ из новог времена, у ком је и сам Сима живео и познавао у самом животу и Карађорђа и остале јунаке, који су са Карађорђем војевали за слободу српског народа. Ту би нам се можда дао и кључ, да одгонемо загонетку: за коју је врсту песништва био он највршнији, у ком питању је г. Св. Вуловић са онима, који мисле, да би песничкој снази Симиној највише одговарала лирска врста песништва. Али о том ће се још ниже која казати.

Ово је књижевна радња од 1826. до 1844. године, дакле за осамнаест година.

Та му је радња песничка или прозаичка.

Песнички умотвори су му песме, изворне или скупљене народне, или епске певаније из српске историје, као што је „Србијанка“, „Тројесестарство“, „Тројебратство“ и драме: познате: „Трагедија Обилић“ и „Дика Црногорска“; непознате: „Трагедија Карађорђе“ и „Зубанова Оџаклија“. Остале су му песме, ситније и крупније, пригодне и полемичне. Већи прозаички су му послови: „Историја Србије“ од 13. до

15. године и „Историја Црне Горе“ од искона т. ј. од пропасти српског царства на Косову до новијег времена.

Пресуђујући врлину ових умотвора, неправо бисмо писцу учинили, ако се не бисмо обазрели на оно доба српске књижевности, у које су они смишљени и написани.

У оно време, кад је књижевна радња Симе Милутиновића била у пуном јеку, још се борио, не само у нас него по целој Европи, псеудокласицизам са правим класицизмом, романтизам и идеализам са реалним на тако и са народним правцем. Српску књигу заустављаше од напредовања и тако звани „славено-српски“ црквени језик, са којим се борио српски народни језик. Поред језика провејаваше српске умотворе и туђински дух западњачки.

То беше врзино коло, у ком се нађе, са другим српским књижевницима, и Сима Милутиновић. Тадашњи књижевници, уместо да проучавају свој матерњи језик, који живи у свом народу, тражаху помоћи за своје мисли у туђим, не само црквенославенском већ и у другим сасвим страним језицима, особито латинском и немачком, који се учаху по школама. Они грађаху и нове речи, али не по духу српскога већ по духу страних језика. У ту погрешку западе и Сима, па у ковању нових речи надвиси све друге књижевнике. А њему то беше најмања потреба, јер он је рођен у срцу народа српског, у Сарајеву, где народни језик још није толико помућен туђинским речима и мислима, па се он и дружио понајвише с таковима сународницима, који и не знају друкчије говорити ни мислити него како од своје српске мајке научише. И доиста први умотвори његови дишу таквим духом и у речи и у мисли, као што су му и „Трагедија Обилић“, и неке ситније песме.

Ствар пак, о којој је певао и писао, чисто је народна, по садржини и по духу свом, којој само недостаје чист народни језик и вештачко рухо. То би обоје било, да је Вук Караџић са својим духовитим преображајем или ускрснућем народног језика пре одр-

жао мегдан над „славеносрпским језиком“ и да је Сима био задахнут естетском науком новијег времена, која се у нас истом у шездесетим годинама и то по туђинском калупу почела помаљати. Због ове последње оскудице тешко је наћи у Милутиновићевим умотворима пластике а најмање класичке целине. Он јесте велики песнички дух, с којим се зар ни један Србин не може испоредити, али његов дух креше саме варнице а не може да искреше огањ, који ће се показати у заокругженој, пластичкој целини. Зар не би он из онаког лепог историјског градива, што га сачува народу српском у својој „Србијанци“ и у историјама Србије и Црне Горе, створио епопеју, која би се такмачила са Илијадом? Та само да је узео Карађорђа за свога јунака и његово јуначко доба, зар не би и отуда изишла дивна епопеја народна, да и не говоримо о Косовом пољу и о Црној Гори, тој Енејиди српској, којој јунаци дођоше са Косова поља, да оснују нову државу српску, па ни о дивном васкрсу српском под Милошем Обреновићем.

Да кажемо најпре коју о језику.

Не можемо казати, да је у Симе уопште нејасан језик. Та је нејасност понајвише у појединим речима, особито скованим а мање у реченицама. Али тога је зеља било у оно класичко време и у других наших књижевника: у Мушицкога, Текелије, Терлајића, Содарића, Доситија Обрадовића, па и у самога Вука Караџића, који се родио за четири године раније од Симе Милутиновића, почевши свој књижевни рад 1814. са „Малом простонародном Славеносрпском песмарицом“, па се и по језику и по правопису колебао између чисто народног и славеносрпског језика. Па како ли да се не заколеба Сима Милутиновић, коме за високе мисли и дубок осећај не беше довољан само готов (конкретан) језик, него га он тражаше и у особито новоскованим (апстрактним) речима за своје песничке реченице и појмове. У невољи својој ковао је — поред славеносрпских и руских — и нове речи а,

ваља душа, сковао је неке тако вешто по народном језику, да му у том није друга ни у најновијих наших књижевника. Али што застрашује читаоце па и књижевнике наше од читања његових умотвора, то нису славеносрпске, руске и сковане речи него кашто такозвани провинцијалан говор, којим он пише, па и узвишене и збијене његове мисли, којима се обично духовити књижевници, особито песници, заносе, као што су и у Латина Тацит и Хорац, којих гдекоје речи и реченице, ради њихове збијене краткоће, ни дан-данас не могу да истумаче ни највештији тумачи. Та ми Бачвани, Сремци и остали Срби на југоистоку не разумемо кашто ни Бошњака, Херцеговца, Црногорца, Приморца и т. д., ма да они говоре чистим народним језиком, чистијим и крепчим но што и ми говоримо.[1])

---

[1]) Ђ. С. Ђорђевић („Просв Гласник“, Год. XIII., Св. 9., 1892. 621. стр.) чуди се, „како Павловић може рећи: да Бачвани, Сремци и остали Срби на југоистоку кашто не разумеју Бошњака, Херцеговца, Црногорца“ и т. д. Ево за то само неколико примера из „Дијке Црногорске“ од Симе Милутиновић С. г. 1835.

„Тек Обилић Мурата Султана
Прије боја јесте *разбучио*

(уместо: *расиорио*, 7. стр.)

„Сви доћи *те*, но чудесе што *те* што *те* (уместо: доћи *ће*, што *ће*, 31. стр.)“

„Да сам *с тога*, рад би
Послужити

(уместо: *кадар* или *вредан*, 38. стр.)“

„А турчити који се *нестио*

(уместо: *не хтео*, 50. стр.)

„Све хоћемо што гођ узможемо!
Светог . . . воље није презрет *коље*

(уместо: *немам када*, 64. стр. Реч: *кôље* има и у Вукову речнику: Ми немамо каде пити вино, Данас није *кôље* ићи тамо и т. д.).“ Оваких примера има сила божја! Да је г. Ђ. С. боље загледао у те примере, па и умотворе Врчевићеве и Љубишине, не би се нимало чудио речима Павловићевима. А што каже он за Вука: „Зар не писаше и Вук југозападним говором — оним што се у Босни и Херцеговини говори, па нам то не смета, да га у сласт читамо“ — то испорећивање јако храмље, јер Вук је узео само *изговор* (на пр. *бијело* уместо *бело* или *било*) а не говор, те је писао *општим* а не провинцијалним језиком. Ваља то добро разликовати!

*

Уз то помућује јасноћу Симина писања и његов правопис, који није ни славеносрпски ни вуковски, готово исто тако као што латиница помућује ћирилицу или ова латиницу ономе, који је вичан свом правопису. Није ли кнез Бисмарк рекао, да му је тако немило и тешко читати немачке књиге латинским словима писане као да су им турска слова. Па онда и скраћивања и састављања Симина много му кваре јасноћу слога. Ево на пр. у овом стиху:

„Спридруж' Клио Мелпомени пievке,
Да би живліе грухали се јеци,
Нит' о стіенie, већ' о груди људске!
Чарна-Горо, пресветиниe Сербске,
Наідраже ли што бит' може смертну,
Благочестіа, и іунаштва славе,
Собствености, и слободе обиче
Завіетрино, и храниште дивно. [1])

По садашњем пак писању:

Придруж' Клио Мелпомени п'јевке
Да би живље грухали се јеци,
Нит о стење, већ о груди људске!
Чарна Горо, пресветиње српске,
Најдраже ли што бит' може смртну,
Благочасти и јунаштва славе,
Соиствености (т. ј. својине) и слободе опште
Завјетрино и храниште дивно.

И по овоме се види, да сва новика на нејасност језика, па ако хоћемо, и на нејасност мисли Милутиновићевих умотвора није у свему темељита, а најмање што се тиче свију умотвора његових, од којих би требало, ако не све а оно бар неке штампати и народу ради читања на углед ставити, где је потребно и са примедбама. Али има у њега ствари, које су и по мисли и по језику чисто народне и толико јасне, да ће их и свако српско ђаче боље разумети него погдекоје наше надрикњижевнике, не изузимајући ни оних у Србији, Далмацији, Босни-Херцеговини, Црној Гори и. т. д.,

[1]) „Србианка" 1826. I. стр. 10. „Непрекид". — „Клио" значи муза историје, „Мелпомена" муза трагике и лирике-

који каштo кваре и сакате свој језик без сваке невоље, готово на осамдесет година после Симе Милутиновића а по калупу немачког, латинског и других туђих језика.

Сада пођимо даље, па проговоримо коју о појединим умотворима Симиним, а узгред кажимо и који пример о лепоти и чистоти његова језика.

Од његових књижевних послова забавићемо се најпре песничкима, и то „Трагедијом Обилића“, најранијим послом, који најмање беше окужен пазови-класицизмом и црквеном словенштином, као што у натпису те трагедије сам писац каже: „она је састављена у самоћи, најближе Богу а подаље од људи, на грудима природе; састављена је у подловћенској овчарско-црногорској колеби, за осам дана чистога поста, више засеока Шкаља (код Котора) од 12. до 20. септембра 1827.“

Овај му посао додуше није у дивотноме врту разбокорена а вештачком руком однегована ружа већ у зеленој гори на „грудима природе“ поникао и чилим поветарцем овејан цветак, који није толико диван красотом колико мио љупкошћу. Тај цветак је поникао на пољу Косову, орошен јуначком крвљу а одгајен у срцу српском све до садашњих дана; то је народна епска прича, од чести историјска.

„Трагедија Обилић“ није дакле створ каквог вештачког светског ћенија него створ ћенија и срца српског. Само тако судећи знаћемо просудити врлине овог Симиног посла. Неки страни књижевници европског гласа похвалили су овај његов умотвор а неки наши књижевници поред хвале и покудили га. О том ћемо после коју више казати, а сада, да бисмо боље сазнали. где је управо истина и са чега је та разлика у мишљењу пресудилаца овог умотвора, споменућемо нешто од главне језгре из те трагедије, како ради саме ствари, тако и ради језика. Споменућемо нешто више, јер и онако овај Симин драматски посао слабо долази у руке народу нашем.

„Трагедија Обилић“ раздељена је на пет радња и на јавње.

I. РАДЊА.

1. Јавња. У овој јавњи изилазе најпре кнегиња Милица и кнез Лазар, разговарајући се у кнежевој соби и удешавајући удадбу својих кћери Маре (старије) и Вукосаве (млађе) за Вука Бранковића и Милоша Обилића. За њима долазе Милош Обилић, Вук, Мара, Вукосава и Југ Богдан. Свршује се и веридба и младожење дају прстење девојкама. За чудо је, да само говори М. Обилић, просећи Вукосаву, а Вук Бранковић, ма да је њему најпре намењена невеста, ћутећки прима веридбу и даје прстен својој заручници.

Прва започиње кнегиња

Милица.

Добро т' јутро, мој бијели данче!
Јеси ли ми здраво освануо,
Јеси л' зв'језде собом затавнуо,
Јес' ка небу своје окце диз'о
И срдашце већ пружао Творцу,
Он ти да га прозре и укрепи,
Да к'о досле и оделе му служиш,
Славним дјелма к'о мишљењем благим,
Златоруно да му чуваш стадце,
Чест и дику а своје Србадце?

Лазар.

Боља т' срећа и од моје била,
Моја драга половино Миљо!
Ја сам, љубо, здраво и весело,
Спаво слатко, пак и уст'о лахко;
Уранио и у цркви био,
Одстајо сам и јутрењу свету,
Још отпојо по свом обичају
„Од јуности“... пак и „возбраноје“...
Но што ми је тебе забавило,
Те си к мени јутрос окаснила...
Свичнo дођи... на молитву пођи?
Да м' те није глава заболела?

Милица.

Цар Лазаре, српска круно златна,
Омладицо, та Немањска крвцо,
А мој друже и дивни супруже!
Док је тебе, све је благо мене!!
Пјева ми те без подмита гудце,
Дичи с' тобом војник од милине,
Сам те ратар при свом ралцу слави,
Ђе косовић [1]) тек му гласе чује,
Сљеди му их кано и славуји,
И род њин је под штитом ти миран...

Иза тога каже Милица још неколико нежних речи у славу свога цара-мужа, у којима провири нека њена материна жеља, али она мало заћути а прихвати

Кнез Лазар.

Збори, Миљо, што је теби драго,
Мед и млеко из уста т' је текло,
И свакакве дотле благодети
Објем' рукам' д'јелила си људству,
А највише своме господару;
Он с' и овда равну добру нада
Од Милице, в'јерне заручнице.

Кнегиња-мајка, на ове слободиве речи, искаже своје жеље, напоменув име

Знаменита Вука Бранковића
Род и племе и старина древна
Позната је теб' као и св'јету
А важноћу и заслугам' сваком,

а хвалећи му врлине његове, зажели, да јој он буде зет а муж кћери Маре, која жарко љуби Вука као и он њу.

На то ће „побрижно“:

Кнез Лазар.

Знаш ли, Миљо, ђе је жеља тиша,
Ту је вазда ближе срећа виша,
Наперившем у висину к небу,
Перје с' трза и кости прозебу;
Право добро над з'вјездама стоји

[1]) Мали кос.

А гријехе само чоек броји;
Његово је знање свагда младо,
Он једини што промаша радо
Вишњег вољу и дужности своје...
Но ев' теби буд' прошење твоје!...

Пошто кнез доврши своје мудре речи и Милица захвали „милостивом небу“

Што с' оваког' даровало дара
Мен' и сриетву, твојијем чедима,

Милош Обилић запроси руку млађе кћери Вукосаве.

Кнез и кнегиња радују се томе и питају своје кћери за њихову вољу. Овде настаје права српска појава између српских родитеља и кћери како приликује за оно безазлено идилско време, ма да се све то тиче царске обитељи. Ту је мало збиље а мало шале, као што бива у таквим приликама. Ево само нешто од њихових речи:

Кнез.

Маро, ћерце, драго ми ђетешце,
Племенити Ване Бранковићу
Тебе иште за љубовцу своју.
Ево њега и ето нам тебе,
Па сад кажи, хоћ' ли поћи за-њга,
Твој родитељ то ти жели знати,
А ти збори, на што си прегнула.
Здружња, слубња, божија је воља,
Рађа с' чоек, да нарађа људе,
Нитко вёће учинити неће,
Нег' што родит' себи подобника
Мали творац јесте сваки отац,
По свој слици нејма ц'јене мајци — !?
Услађење мам је у плођење —.

Мара („к мајци поистија“).

Мајко! за ме одговори оцу,
Ти све знадеш како ми је срцу —

Милица („осмешно“).

Али, ћерце, ако не погодим,
Ти шта смишље, шта л' би отказала

На питање такво Родитељу,
Исправи ме и унути собом.
(кнезу):
Вјерујмени, мој супруже дивни,
Ћерце Маре ово су ријечи:
„Волим бити Бранковићка млада,
„Нег' се звати султанија када!
„Љубит' волим племенитог Вука,
„Но Корвина да ме грли рука!
„Моја мис'о пигда другачија,
„Воља моја није већ свачија
„До Вукова, кад' Вукова моја!"

Кнез.

Чујеш, Маро, што т' потвара мајка?

Мара (кротко).

Мајка ћерци ка'но родитељка
Још ни једна зла не помислила,
То л' да моја учини га мени,
И посинку... исте достојноме —

Кнез.

Разумијем, и тако је ћерко!
Него, Вуче, узми је за руку,
Пак обоје приступ'те ми ближе,
Да вас оће видим упоредо
Како ћете пред олтарем стати.

На питање очино о Милошу Обилићу, као заручнику, одговара

Вукосава (стидно).

Ја дјевица млада и невјешта
Боље среће ни знам нити гајем,
А оцу ми све на вољи стоји,
Свим сам теби пак и срцем дужна —.

И Милош стане по жељи очиној уза Вукосаву као своју заручницу.

Иза тога дође и Југ-Богдан и нашали се са „Кнезом Господаром", што је тако „славно и преславно дјело" без њега свршио, али за тај преступ његов хоће, да му је слободно, да он све остало уреди:

Да се концу све приведе тако,
Ка' су ради старци и младенци;
Па ти, кнеже, глај готова посла,
Нам' је мање а теб' творит' веље —.

2. Јавња. Трчко, улачки главар, и улаци. Ови хвале српско јунаштво особито према Бугарима и Мађарима, а Трчко им стишава жестину, опоминьући их, да буду спремни, па како чују његову трубу, да буду тај час код њега и махом приме наредбу. Трчко за себе говори: да види у двору весела лица, те мисли, да нема никаква зла за државу с тога, што је он позван у двор. Југ Богдан јавља, да је све спремно. Кнез шаље Трчка „к светом патријарху“, дајући му „љиљанку“ (белу артију) са својим „златним печатом“, да се преправи за венчање његових кћери. Кнез говори Радоману, доглавнику, да он опомене девет Југовића, да сваки од њих скупи и окити „киту од хиљаде коњаника“, обуче их у војничко рухо, па као у бој да дођу у сватове; Радоман да пошље и по друге српске јунаке: Бановића Страхињу, по презимену Љубојевића, Стевана Мусића, Витка Витковића и т. д. Сви одлазе а кнез, полазећи у другу собу, говори:

Шта л' Милица, стара кућаница
Ради амо, куд ли је и камо?

II. РАДЊА.

1. Јавња. Кнегиња Милица моли кнеза, да јој допусти, да јој браћа могу заставе изменити новима још неразвијенима, што су их његове ћерке везле, преле и ткале за веселье својих ујака, а мајка им их надгледала. Кнез радо пристаје на то, наручујући јој, да зове слугу Голубана, „што 'н отвара и затвара врата, од свег двора и собетне собе“ (т. ј. већнице, зборнице), па тамо да пусти сву српску господу. Улазе господа и здраве га, а војвода Стеван Мусић говори у име свију, питајући, зашто их је звао. Кнез одговара, да их је звао у сватове. Улази Милица и дели заставе својој браћи, дајући најпре најмлађему Бошку и најпосле најстаријему Добривоју, сваку заставу милосно и красно описујући и казујући, зашто је која ком брату намењена. Овај опис њен је заиста диван и карактерски.

Алтоман, ужички бан, хвалећи посао заставама, каже између осталога:

Нити везу лепше Сарајевке,
Нити везу нити ширлитају;[1])
Прије нег' си мене поб'једио,
Јесам свашта и ја у двор им'о,
Али нијесам тога ни виђао —,

Милица (свима поклонивши се) даје заставу другом брату, Друшку, описујући је. На то ће њен отац Југ-Богдан (чудећи се):

Још не знадох што је моја ћерца!..,
Какав ми је пород одгајила,
Жалио бих, да сам јуче умрьо —.

Милица (радосно) говори:

Уздрж' ми се још'те мало тајко,
Док разгледаш све девет знамења
Пак се онда свијем умиљавај!...,

па даље раздаје заставе. Кнез, сва господа, Југ-Богдан хвале заставе и тумачење њезино а она им се љупко клања захваљујући им. Кнез најпосле зажели, да кнегиња извезе и „зетма по знамешце“. Милица одговара, да је браћи полако спремала заставе па и ћерке му око тог посла забављала, а ово сада треба брзо; али она ипак обећава, да ће до сутра и зетовима га спремити ако Бог дадне.

2. **Јавња.** Голубан и Трчко јављају, да сам патријарх хоће на ноге да дође на свадбу, те да се не труди кнез, а овај шаље Трчка, да одмах заустави патријарха, па ће он са сватима сам доћи к њему, пошто је он у дубокој старости.

Милица доноси две заставе, зготовљене за оба зета, Вука и Милоша, те вели ћерима:

Амо драге приступите ћерке
Пред свог отца свијетлога владца
Покаж'те му своје рукотворње,
А једине у јесење ноћце
Што је моћно, кад је срцу сходно.

---

[1]) По Вуку Караџићу говори се та реч тако у Босни и Србији по варошима; иначе се каже: *изметати, утквати.*

Мара (обрнув му заставу):

Мили тајка, погле знаме с једне
Па га вићи тад' и с друге стране.

Милица тумачи кнезу знамење на заставама.

Трчко јавља, да се стари патријарх већ био кренуо на пут па се на његову поруку вратио и „он' час у постељу пао“,

Од које се ни дигнути неће;
Право с' рек'о и погодио си,
Растресао с' и спахнуо (налик: струнио се) старче,
Тим последње силе истребнуо,
Но те моли, да што брже дођеш,
За живота да се још видите.

Кнез одлази а кнегиња остаје сама дома, говорећи:

Ја ћу сама останути дома
А ви хајд'те и добра ви срећа!

Кнез говори (с коња):

Због ом, љубо, и спремај што треба!
За мном шаљи што год дође књига —.

3. Јавља. Милица, оставши сама, брине се, шта ће да спреми за сватове, и да нареди тако, како да буде „јестива и пића, да га буде и да га претече.“ Зове дворанку Јегду, да јој одмах зовне писара, коме има да „закаже“ нешто.

Долази писар, по имену Бојо, „старчина дрта и клепава“. Милица му наручује, да оде по Крушевцу па да пусти да виче грлат викар (телал), да сваки, ко има што, за „златице“ изнесе у „логор“:

Хљеба, вина и меса печена,
Које 'но је тер јуначка храна,
И да часте ко их год полази,
И без паре и динара плаће,
Још и коњма зобце и сијенца;
Једни нека госте и сватове
Послужују, додају им свега.
Други нека готове у граду
Пак из дома носе у логора,
Да свег' има изобилно свима,
Докле год су на кнежевим свадбам'
И докле се сами не разиду.

Старина Бојо одговара врло чудновато-шаљиво:

Госпо тако него и свако:
Ово ј' стара „сериска“ обичнина!
Свак' данашње да избере јајце,
Да пилицу свак' заколье коку („пролстошњу“),
У њу исто да уложи јајце,
Пак да гйга [1]) тад' закоље п'јевца („петао“)
У-њга сложи онога пијетла,
Па истекар да по вола добра
Свак' закоље и у-њ стави овна,
Ондај тако лијепо испече
Пак у ноћу нек сви уж' њих чече,
Докле војска и сватови дођу,
Да ручају . . . пак и дома пођу —.

И кнегиња Милица се насмеје на ову старачку шалу. Али одмах затим дође дворанин Гојан са гласом, да стража јавља, да су дошла нека два Турчина из Дренопоља од самога Отмановић-цара са хитним књигама на руке кнеза Лазара.

Милица дочека Турке, Хаира-агу и Белај-башу, који јој јаве, да су донели „писмо честитога цара“ и да му да брже одговор, јер цар не зна, шта ће „са ордијом силном“, а „сабља му је крвце ожедњела а људства се глупа одуздала“.

Кнегиња им каже, да она не може ништа одговорити него цар-Лазару српском може само слати књиге и посланике, а они или нека њега причекају, те ће бити српски угошћени, или нека иду к њему у Пећ.

Они реку, да хоће да иду у Пећ а кнегиња им дадс два добра коња и уз оба по два пратиоца.

Тако се свршује друга „Радња“.

III. РАДЊА.

1. Јавња. Кнез Лазар дошао је у Пећ те разређује сватове, кумове и старе сватe. Улази у дом старог патријарха, који је већ навршио сто година живота. Преда-њ изилази пећки владика и поздрављајући га, каже му за патријарха:

[1]) *Гйг* се зове у Босни велики петао, или како ми кажемо: гиган.

„Жив је још'те ако и на танко“. Кнез уђе унутра и целива патријарха у руку. Патријарх устаје, да се с њим „стојке“ пољуби, не дајући му пољубити руке. Патријарх са дванаест владика и са осталом „братијом“ улази у цркву и свршује вепчање, захваљује Богу, што је највећу радост доживео, те говори:

Баш у цркви, 'ев' на овом столу,
Силни ме је санак обхрвао,
Хоће ми се мрве[1]) прокуњати,
И вишњему препоручит' васке (вас),
Пак малочас мож'те по ме доћи;
Ал' међутим ви благујте тамо,
То је Божи, знајте, благослове;
Уживајте г', да сте благодарни,
Не чекајте више — мртва старца,
Већ и ћивот они му отвор'те,
Што је за се давно приправљао,
А једва се данас престављао...
Став'те ми га баш до мене 'вође,
Устреба ли, нека је на руци!...
Иђ'те ви сад, остав'те ме сама,
И од цркве сва притвор'те врата.
(Оду сви а он задрема).

2. Јавња. Патријарх се пробуди, моли Бога, да му пошље исповедника, да при гробу стовари са душе „грижњу свијести“ и „лахко“ оде „у предјеле горње“. Шестокрили анђео умилно приступа к њему. Кнез се затим прикрије у цркви, да би видео, шта ће се збити са старим патријархом. Анђео причести патријарха а он сам отиде к ћивоту и легне у њега. Анђео махну крилма и анђелски лик (збор) јави се и запоји. Затим све нестане, само оста светлост у ћивоту, разасјав цркву као сунце а „умилни мирис“ расу се из ћивота. Кнез Лазар, говорећи сам за себе, диви се „чудесима и дивотама збиљским“, па му иде к ћивоту, да га он први целива „покојавна па и мирисавна“. Гледајући мртва, говори за се даље:

[1]) Т. ј. малко.

Оч'ма гледа и лицем се смеши
Није умрьо, нако [1]) ускрсио
Лахким санком живот обновио,
К'о да ће ми сад пробесједити;
А да дивне с чоеком промене!...
Свједочи ми свјетлост и мирисе
Да је њему сад истекар боље;
Ја л' како б' се тога снодобио,
Како и кад' и хоћу ли негда?!...

Зачује се из ћивота глас патријарев јачи него кад је он био жив, те кнеза опомиње, да на његово место постави благог Вилотија. Кнез је „усхићен" чудом и дивотом „светињства".

3. Јавња. Кнез Лазар, црногорски владика Вилотије, Голубан, Турци, Обилић. Кнез ређа госте за софру, наместив уврх ње старца Вилотија и свештенике уза-њ; он седа према њему у заставу, око себе посађује младенце, с десна Вука, с лева „Мињу" кнегињу, невесте сваку до свог младожење, затим осталу господу. Вилотије благослови и крстом прекрсти софру, „да је слатко и све пробитачно", како кнез рече. Владика Вилотије напија „свијетлом цару", да срећно живи „а сконча се када престарао и тада се Бог д'о посветио" (слутећи). Кнез наздравља младенцима и испија чашу с вином. У том уђе вратар Голубан и јави, да су дошла два турска посланика и желе с кнезом брзо говорити. Кнез рече, да уђу унутра и да им се за софром места начини.

„Када им је још'те жива мајка
И када су тако угодили,
Нек с нама се и попровесеље,
Пак имамо и за збора доба."

Турци, ушав унутра, поклоне се и пруже ферман. Белајбаша и Хаир-ага помамно говоре, спомињући, да су „при колењу честитога цара" и „Марко и Андријаш, чудесна обадва јунака, које пази сва ордија турска; они ручају вазда у довлета". Милош назива обојицу — Марка и Андријаша — „фалцима" и „изневјер-кланцима", којима је стало само „о себи и вину"; жели, да му изиђу на мегдан; то им је по-

[1]) Говори се у Црној Гори: н'ако, но ако, т. ј. осим, већ ако: Не са жива, нако са мртвога.

здрав од њега. Кнез нуди Турке, да седну и једу; они седају, устежући се и не хотећи јести; затим на глас говоре, да им је Мухамед свет обећао, да је цар написао његова слова и вољу самога Бога.

Кнез осмешљиво:

Док упитам и ја мога свеца,
Пак ћу вама одговорит' одмах.

Кнез зове Турке у цркву, да им се тамо даде одговор на ферман, како је то обичај у Срба. Турци се скањују па најпосле на кнежево наваљивање оду у цркву.

4. Јавња. У цркви је мрачно, само тиња једно кандионце над ћивотом. Кнез приступа к ћивоту те припаљује једну свећу, „ал' се опчас обасја сва црква сама и ужде се и сва кандила у њој." Из ћивота проговара глас громовитије него пре: казујући кнезу, да чита на чује чему се давно надао. Сви попадају ничице од громка гласа а Турци буду као скаменьени.

Кнез тужи се, како му прети Мурат, па најпосле каже:

Чем' то слути, ол' шта ли се хоће,
Јасно ми је, к'о на небу сунце,
Трн у здраву забада ми ногу,
Да би лако пред њим кулецнуо;
Ал' док твога свијетлог' ни (нам) лица,
И док нам је здрава братска мишца,
То бит' неће Амурату нигда,
У тој жељи мож' и умрет' негда —.

Глас из ћивота говори, да Мурату треба одговорити, да он оно, што иште од ришћанске, Богом помазане главе, мора дати кнезу Лазару; то нека му пошље без великог чуда — затим наставља:

Ол' излази у поље Косово,
Све о једнош а да главом платиш,
Нека познаш ког си заћенуо!
Пошто л' стоје ришћански језици —.

Кнез радосно говори господи, да су сада видели и чули чудо новог српског светитеља Арсенија патријарха пећког. Турцима каже, нека јаве свом султану што су својим ушима чули а очима видели. Даје Турцима коње за пут а својој

дружби каже, да пође с њим до Крушевца, да се тамо сви, онако како су скупа, погосте на и чему другом спреме. Турци, узјахав коње, оду. Тако учине и Срби. На то ће изићи на сусрет српски царев гласник Хитров, те ће усплахирено, без књиге а на уста, јавити:

Угри Саву пребродили мутну
А са силном војском и надимом, [1])
Оставили Београд за леђма,
А нагнули ам' у Шумадију,
На Штурац [2]) се већ успели сами,
Зар да благо рудничко ни (нам) слапе,
Да поробе и да похарају,
К'о татарска што 'но им је свика,
Пак да брже натраг упрцају; [3])
Но, тако ти Бога великога,
Хајде одмах ето тако, кнеже,
Како с' јавиш, теке да их смлавиш. —

Кнез, чувши то, шаље старог таста Југ-Богдана, нове зетове, и шуре девет Југовића „ка Крушевцу стојну", да тамо благују и у миру буду, јер му од њих није потребе. Само Иван или Милан може остати, јер има нешто препоручити, пак ће брзо и они за њима. Он ће бити са другом овом браћом, јер су и они вични сећи душмане. Растаје се са тастом, поздрављајући љубу Милицу, да се не брине него нека се моли Богу. Раздвоје се и оду сваки својим путем.

IV. РАДЊА.

1. Јавња. Милица, изишав на сусрет Југу, Трчку, Косанчићу и Милану, пита: камо већа половина друштва, па и кнез Страхиња? Југ одговара, да је кнез отишао пред Угре, који су прешли Саву, али ће они проћи како нигда нису. Улазе у двор. Трчко по поруци Југовој одлази, да позове жупане, бане и војводе што брже на Косово, где ће их

[1]) Охолошћу.

[2]) Гора рудничка.

[3]) Т. ј. да утеку. Тако се говори у Србији и Далмацији, на пр. *упрцаше* здраво и весело.

кнез причекати. Југ обавешћује Милицу — на њено питање: на што журба? —, да су Угри злобно ударили на Србе, пак се треба чувати, да не би то чинили и Турци, те и он с тога сакупља војску, да је „води на поље Косово“,

Да ј' готова, злу ни (нам) не требала,
Но усекнут' Агарска изрода,
Ка'но ћ' кнеже божјом руком Угре —.

Милица се чуди, шта се од њих чини, као да се са божанством договарају и раде са силама анђеоским. На то

Југ:

Тко ће да се завичајем дичи,
Мудро с' о њем дужан се старати,
Није трудно, своју стећи љуби,
Ал је мучно уздржат' је себи!...
Већ' ужину ам' де брже нама,
Гладним нама и уморним коњма,
Да с' обоји ми што прихватимо,
Старе силе да си поткр'јепимо,
Па што Бог да, то ће слједовати
И нам' истим' и душманма нашим';
А младенце како знаш подмири,
Нека тамо по себи благују,
Да невјесте ништа тог' не знаду;
Можда б' њима и помучно било,
С драган'ма се брже растајати,
Прво јутро у бој их спремати,
А имају када и послије
Руке мјити душманима крвљу...!
И теби сам изрек'о се млого,
Ал' да ћутиш, моја в'јерна ћерко,
Ником ништа о том не спомињај
Што си од мен' злослућети чула.
Сватко знаде што су турске браде —
Сад ми зовни Милан' и Косанца.

Дође Милан а за њим и Иван. Ивана Југ пошље, да искупи војску на Косово, а Милана, који зна турски и арапски као српски, пошље у Дренопољ, да уходи турску војску и сазна, камо она смера и колика је. Милан обећава, да ће

се прерушити као турски сератлија (крајишник) као бојаги да тражи рата и мегдана.

Југ оде са сватима вечерати.

2. Јавња (у двору Милоша Обилића). Обилић, Вукосава, Јарка (служавка), Арапка Шеја, Мара, Вук, Косанац.

Милош надвирив се најпре над Вукосавом, која спава, поранио па оде у лов. Срета га Марина служавка Јарка те му јавља, да је поручила Мара као старија сестра, да јој Вукосава као млађа дође у походе, па ће прексутра заједно „у мајчице“. Милош, обрнув се, опомиње Вукосаву, да се спреми и отиде к сестри. Вукосава махом устаје па опомиње своју служавку Арапку, да се обуче па да је прати „у сестрице“ њене, а она ће

сама себе свлачит' и облачит',
У нераду баш госпоства није,
Јер од ког' се више изискује
Нег' од исте то веће господе.

На то ће Арапка Шеја:

Прости, госпо, што ћу т' поменути:
У нас веле, да невјесте младе
Прво јутро никуда не иду;
Није добро, није пробитачно —.

Вукосава (подсмешљиво):

Муч', не лудуј празновј'ерна слуто!
Шта се случит' мен' у сестре може?
Осим Бога кад се могло ишто?...
У Србаљ' је саевим драгачије!
И родиљи, која с' отризнила
Ми с' ругамо, ако данак први
Сав прележи у постељи својој,
То л' у сестре ја бих не отишла,
У сестрице, пак и у мајчице,
А кад 'но сам понајвеселија,
Та довољна колик' досле нигда! —

Арапка јој чини и друге приговоре, молећи је, да оде која друга с њом, јер тај исти дан долази јој и падавица

(горопатка), пак јој може бити само на муку „и жалибог ово хаљиница“.

Вукосава (одлучно):

Има друга, но најволим тебе,
Баш сад нећеш остат' иза мене,
Да би туна пала на улици;
А ја знадем твоју болештину,
Неће свагда она јутром на те,
Кад 'но када и одсрочи посве
Нит' хаљине ти да жалиш своје,
Него хајде и на моју срећу.

Арашка (спуждено):

Кад' је тако, идем госпојице!
И хоћу л' ти придржават' скуте?...

Вукосава (сажаљиво):

Та јадниче, што ти је јутроске?
Што ни чула, камо ли видјела,
Том' данаске научит' ме хоћеш.
Којој тици дотештава перје,
Там' ни тице, а камо ли перја,
Ничиме се, худиицо, не старај,
До тек' за мном издалек' приступај.

Мара, видевши сестру, подругљиво — охоло говори јој као старија, па најпосле ће рећи: да је она „виша госпојица“, па треба да је она штује као и сваки други.

Вукосава јој се чуди, откуда она постаде по свом мужу бану већа госпођа него што је као шћерца „српског кнеза, српског цар-Лазара, у српском царству и народу“. А и она је ћерка истог оца „и сувише Обилића љуба“.

На то ће Вук, који се у тај мах облачио, грохотом се насмејати:

Ха, ха, ха, ха, дивна т' Обилића;
До јучер је говеда чувао
У истога тог' нашега кнеза,
А дотле је нечију ахашу (хергелу);
И мајка му не зна се која је,
А камо ли отац и прађеда

Ка' осталим' честитијем људма,
Већ је сао кобилу суројку,
Докле су га на јаде подигли,
Пак ти фала буди ка пофала! —

Вукосава (озбиљно):

Шта ј' Обилић и кога је рода,
То мој отац и ваш св'јетли кнеже
Добро знаде, боље и од васке (вас)
И без сваке ја вам вељу ласке,
Да њег' данас надалеко нејма,
Ни врснијег на јунаштво свако,
Бар га нејма између Србаља,
А нек Бог зна и на даље нигде,
Једва сам га, признајем, достојна.

Мара („разјарив се"):

Ао кучко, а не сестро моја!
Дотлен ли си обезобразила,
Да све муже и јунаке славне
Кобилићу твом под ноге стављаш!?
Кад брже га већ узпаде дотле?...
И све б' теби могла опростити,
Ал' што бана мога Бранкована
И витеза и господичића
Дотле свали у заборав грдни,
Да ни твом је раван Кобилићу
А у оца твога и мојега
Уз кољено вијећник је тајни.
Ка 'но исти стари Југ-Богдане,
Ол' и на то имаш реч' ми нешто?
Па ево ти за палаврост [1]) исту

(„удари је руком уз образ")

Хајд' сад кући те с' витезу тужи,
Нек срамотној кукакац помогне,
Кад је такви баш најбољи... буче! [2])...

(Вукосава изиђе плачући).

---

[1]) „Палавра" (у Срему) значи по Вуку, чељаде, које много говори и речи по селу разноси.

[2]) Значи: ћуре.

Вук (пакосно):

Право, Маро, мен' достојна љубо!
Веома је и пружила језу (језик),
Нека знаде бар да жена има,
Која више сме од Кобилићке,
Ако нема по мишљењу њену
Од мужа јој још бољега мужа —.

Милош (сретнув своју плачну и крваву жену, пита је и враћа је у собу, па онда збацив срну са рамена):

Зло ти јутро, пасјаного Вуче!
Зар у жене и ти си пристао,
И дичиш се својом малешношћу,
Ласком бујиш, к'о ветрина хујиш,
Славиш с' бруком, к'о и буба смратком...
Ал' росица и тиша кишица
Понавлажи сухо и прљавно.
Негдер, Маро, већа госпојице,
И с тог цигло што си Вуковице,
Ам' изиђи с пастирачом овом,
Негда т' сестром а сад мниш робињом,
Зар да зато, што је Кобилићка!...

Затим, узев и Мару и Вукосаву за руке, изведе их напоље, да му „ћеверују“ при мегдану, на који зазива Вука. Вук се јуначи. Кад се затекоше на месту мегдана, Вук добацује топуз Милошу а овај му га руком као лопту враћа натраг, нудећи га, да он удари на-њ:

Стрелом, копљем оли буздованом
Ол' свим трема једно за другијем,
Равно с' тога не бојим ти свега.

Вук се гњевно баца буздованом на Милоша а овај ухвати буздован те га баци преко Вука у вис далеко, на онда, приступив к Вуку, говори:

Кам' ти, Вуче, коње убојито,
И камо ти отровне стријеле,
Којима си здавна војевао,
Док си тако господство стекао?
Што ли барем штит понио ниси,

Ол' се уздаш, Мара ће т' заштитит'? —
Но стан', Вуче, још да ти се сјади!

То рекав, хвата га за прси и обара, али му ипак затим, као „пашеногу и старом пријатељу“, прашта, нуди га, да му остане „друг и стари пријатељ“, па да иду, да се напију вина. Иза тога загрли га и пољуби, рекав Косанчићу:

Овако је људски и братински;
Није л' тако побре Косанчићу?...

Косанчић се радује томе те сви „посједају, ију и пију вино.“ Вук ћути.

3. Јавња. Југ, Милош, Косанчић, Вук. (У књизи се спомиње и „Мрђен“, али га нема ни напред у именику ни овде). Југ-Богдан не зна ништа о свађи између Милоша и Вука, који последњи хоће да оцрни пред њим Милоша али му не пође за руком, јер га Југ с очију одбије, да се о Милошу не може ништа посумњати. Вук се повлачи и претвара. Затим Југ заказује, како да се војска на Косову размести.

V. РАДЊА.

1. Јавња. Страхиња, Кнез, Косанчић, Вук, Југ (на Косову).

Страхиња, здравећи кнеза и старину Југ-Богдана добродошлицом, каже, да је свога брата оставио дома са свом војском и опремом а на Косово дошао са пет хиљада. Кнез га дочекује и пита за Милоша Обилића где је. Косанчић му јавља, да Милош изучава војску. Вук нешто насамо сумњичи Југу Милоша а Југ, начув то, срдито га узима за руку и извлачи пред кнеза, да њему каже што има, јер му је већ додијао, што зло слути о Милошу. Кнез радознало позива Вука, да му каже што има против Милоша, јер је досле с њим (Вуком) већао. Вук оговара Милоша, како он хоће са своја два побратима и са босанским баном Твртком, да изда кнеза па да за себе освоји кнежеву земљу, за то и изучава војску. Кнез се поводи за њим, па га утврђује, да ником ништа о свему не казује, а видеће сви, што ће он радити за вечером. Чудећи се, како Милош хоће да изда свог таста, овако јада:

О свјетило, та о звјерско људство!
До какове подлости се спушташ!
Бар не дич' се божанственом искром,
Није за те ни човјека име,
Кад Обилић свог издаје таста,
Оца свога и одгајитеља,
Добротвора ка 'но спаситеља...
Је л' могуће ко Бога вјерује,
Да мен' Милош веће презре дотле?!...
— — — — — — — — —

Не могав исказати реч „издаја“, наставља:

Та Бранковић... што би на њих лаг'о?
Он тог' није још нигда чинио;
Сам је честит као анђел неба
На свог друга, на свог побратима,
На сиграча и на сроћеника
Не б' изнаш'о те клевете Вуче.
Знам ја њега колико и себе!...

Сумњајући за тим, да Бранковић није што у Милоша потпазио или да Милош Вука није што „озлобио“, и утирући сузе с лица, наставља:

У једном се ја ев' овди варам
И при сунцу ев' сам брез свијета!...
Твоје судбе претајне су, Боже,
А владац је најпреваренији
Од вијека пак и до вијека
Што с' прифата надчовечна дјела...?
Сам по један за људства се нећи.[1]) — (Утире сузе).

2. Јавња. Табор на Косову. Милан се уз поље помолио. Југ, Вук, Кнез, Милан.

Вук опомиње кнеза, да се увери о издаји Милошевој. Ено Милан долази од Турака а Милош, како га угледа, хита к њему, да унапред сазна, шта им ваља чинити, како ће „мозак осолити свима“. Кнез се наново поводи за њим, па хоће, да чују сви, шта ће Милан казати.

---

[1]) Бринути се, старати се.

Милан започиње:

Српска круно, наш свијетли кнеже,
Зов' и Југа, нека и он чује,
И свог' Вука, и ког' хоћеш јоште.
Сви узнајте што и Милан знаде,
Пак ми крив'те капе и челенке
А на херо и на сваку страну,
Ласно ћемо с Турцим' бојак бити —.

На то сви опколе Милана а он сам прича, како је много турске војске али је слаба и без честита оружја, па, храбрећи Србе, каже између осталога:

Срадујмо се па их дочекајмо
Као срне и кошуте плахе,
Што 'нó ловац чека на солило,
Избира их и на стреле ниже;
Но нека нас њухну и лизукну
А да своје ољуште језике
И пропану на мекушну срцу...

Милан одлази, заборавив кнеза пољубити у руку и дочекати, да га отпусти. Кнез сумњиво прихвата те речи од весела гласоноше, завршујући, да свима тако казује. Југ на само говори кнезу: да је Милан млад ама јуначина те му се чини једва војник што је многима „надскочац силни“, па препоручује, да Срби сретну турског цара са неком погодбом и богатим дарима, нек се прође српске земље, јер то је мало залогаја цару, који се опрема с истока западу, па онда наставља:

Торбу њему ми не напунисмо
На Европу што ц'јелу зијаје,
А сто му и сјем наске (нас) доста,
Пак ће негда имат' и нас када;
Но не дајмо умље за безумље,
Док можемо да га залажемо,
Ово време и његова сила
Једа куда разасне с' друкуда,
Те ми остат' к'о у риту трска,
Управ' на гор' љуљкајућ' се само

По највишој бури салахучној [1])
Која чешће ипчупава рашће.

Кнез поћутав и замислив се, каже, да сада може савет „Југ Богдана мудра“ бити позно казан. Погледа напоље и види турску војску, која је свуда поље притисла и према којој се Срби и не виде, па онда овако заврши:

Глајде свуда шта је притискао,
Према њему ми с' и не видимо;
Но куд' ће се... дрву и камену...?
Паст' је славно, а не живљет' срамно.

Вук, удварајући се, теши кнеза, да је њему једна војска крепка мишица српска, а друга су љути мачи, трећа пак божја помоћ. Затим наставља:

Још ја и Југ и врсни му синци
Једа ишта урадит' можемо,
Једа цара... к миру приклонимо
Оружијем ол' чиме му драго;
Већ не бој се и не сумњај ништа,
Него хајде на вечерње цркви;
Богу с' мол'мо па за софру сјед'мо
Сви у скупу, који ћемо у бој —.

Кнез му захваљује на разговору и захтева, да га „мрвке“ (мало) остави сама. Оставши сам, жали, што је тако опоро одбио турске посланике, те мисли, да је уза-њ био Југ, он би га бољем чему научио. Али га је и светац „расхрабрио“, да одбије Турке. Оде у чадор-црквицу.

Вук, оставши сам, велича самог себе, своје господство и богаство, па уздајући се у Мурата, да ће све за новце дати, говори:

Ја поткапам... ал ћу и подзиђат'
Баш на вашим гробовима царство,
Које ми је прађеде сновао,
Ја праунук тог се дослужио,
Пак сам на то и помазан одмах.

3. Јавња. Сви су у цркви и кнез код иконе. Кнезу се јави слика св. патријарха, трептећ' у зраку у анђеоској све-

[1]) Салауковина је што и мешава.

тлости и громким гласом питајући кнеза — који пада на колена па онда ничице — које ли ће царство изабрати: земаљско или небесско?

Кнез одговара:

Просто земљи, просто и свјетини
Свеколико!... блага и госпоства.
Златне круне и без броја војске,
Та при калци небесна блаженства!
Небо волим а нек' земља холим'[1] —.

Глас слике патријархове, одобравајући кнезу избор, завршује овако:

За чоека све на земљи није,
Он је цутник стазом вјечитије —.

Слике нестане а кнез утешен изилази из цркве, причајући господи око себе што му се збило. Господа проклињу онога, који не би кнеза слушао а Србином се називао. Кнез, идући к чадору, благосиља оне, који данас дођу на Косово а проклиње оне, који хтедну штедети свој живот:

Тко је годе данас у Косово
Име дош'о бранит' Исусово,
Свој завичај и народа дику,
Узнео се к небескоме лику
Правовјерја избавила г' арха (ковчег Нојев)
Ка' овога нашег Патријарха!
А ко б' сутра живот уштедио
Само небо на се разједио,
Змије му се утробом прућале
И геене ватром с' распршћале
Не остало од њега порода —.

Завршујући свој говор, позива господу на вечеру:

А ево је сутра Видов-дане
Објавиће вјеру и невјеру,
Уздигнуће врло и достојно,
Раздаће се слава и брукање,
У вријеме записаће с' дјелма,
Да се памти до у завјечије

[1]) Т. ј. на част земља охолима.

Како и крв честита се лије.
А за срећу и добро својијех —.

Уђу сви у чадор.

4. Јавља. Кнез, Југ, кнежев слуга Весељко, Милош, Вук.

Кнез (седавши за софру):

С десна м' Јуже а с лијева Вуче,
А према мен' у прочеље ондс,
Нек ми зете Обилићу сједе,
Око њега оба побратима,
Још данаске да их с' нагледамо,
Нагледамо јуначкијех лица...
А ви моја остала господо,
Ђе ком' воља, ту нек и засједа;
Софра мјеста још имадс доста,
Широко је поље од Косова
И ваш кнеже још чадора има,
Па док свега, биће и јестива,
Бит' и гостбе, бит' и добра вина,
Но тек вјерност да ју ту зачина!...
Обред'мо се шљивком без здравица
А да њоме зубе подоштримо
И утробу јела споменемо,
Пак ће с' потље вино напијати,
Када сваки понапростре за-њга —.

Затим се зачне разговор, какав је обичан и природан за софром српском а у овакој свечаној прилици.

Југ (узев ракију):

На, пиј' кнеже, ол' ћу сад ја пити,
Већ се нема шта разгађат нама —.

Кнез („сакрушен"):

Пиј' ми тасте, у руци је доброј,
И подај ми моме зету Вуку
Пак ћу таден ја текаре пити.

(Сви се обреде па почну јести).

Јела, синци, што имате дајте,
Сад се више ни чим' не старајте,
До крепит' се и тим веселит' се

Там' нек брига ђе с' афион љига,
А нам' нека винце и пој'евка!
(Сви једу живо).

Југ:

Овако се баш јуначки једе;
Кад ја чујем прāсак за ушима,
Често воља придође ми боља,
Тер' и старим но зубићма здравим
То радије грискам хрскавије;
Ал ко, браћо, на јелу је какав,
Јамачно је и на д'јелу такав;
Давно ј' ова ријеч погођена,
И остаје истином вјечита.
Но већ, кнеже, нас печиво жеже,
Тражи вина, да се њиме гаси
Па нек стрше, да б' узгорно власи —.

Кнез одобрава Југу, па од свога слуге иште „свечарњачу“ т. ј. чашу од сафира (драгог камена), из једног комада издубљену, коју 'но је дао султан Србима, прешав у Европу.

Весељко (брже-боље донесав чашу):

Ево ти је, славни цар Лазаре!
Сутра Мурат и љешшу ти посл'о!

Кнез:

Хоће синак... а дај Боже здравље!
Нег' мен' ову за сада наточи,
Те баш оне густе Метоије [1])
Врло ј' густа но и слатка уста,
Нит' да може и сам Беглер-беже (султан)
Мухамед му само б' завидио...
Спас је бољи чим нас причешћива,
Пак нас духом у води крштава —
Како 'но је сам најприје себе.

Југ:

Бог ме, кнеже, и то знати ваља!
Но наздрављај коме ти је драго,
Нек' му буде што и теби благо,

[1]) Метоија или Метохија је јужно-источни део Србије, где су и Призрен, Пећ, Ђаковица и манастир Дечани. Овде „метоија“ значи вино метоиско.

Ти ћеш исту а он попит' другу,
Пак' с' обрећат' и остала браћа,
И све мнит' се в'јерно и поштено,
Ка'но свагда међ' сврсебним Србља —.

Кнез (прегав) наздравља:

Ево ком' ћу . . . здрав ми, Обилићу!
Моја мишцо и србаљска сабљо!
Здрав војводо и мој зете дивни!
Ни у чије до у твоје здравље
И баш у врх јуначне ти главе! . .
Здраво, зете . . . вјеро и невјеро,
Прва вјеро, последња невјеро!
Сутра си ме издат' наумио
Цар-Мурату а Содомца брату,
Што је заклет душман Ришћанима,
Пак и Србам' кад је осталима,
И опета здрава м' глава зета,
Здрав Милоше! да б' случило с' лоше —
Ми два пошла скупа на дивана
На суд отца, свемогућа владца —.
(Плачући испија кнез вино).

Луг („изумљен"):

Шта би, кнеже, шта т' је, Господару?
Каква ти је та несретна шала?
Чим то рече, свим се нама смрче!
Пиј га ти сад и с осталим благуј,
Ја ти ништа, до плакати марим . . .
А и саме већ бризнуше сузе;
Ах проклета лажа и клевета!
Ви безобље кривњом осуђате,
Ви довјерје[1]) на зло потребљате! . .

Милош („мушки — свесно"):

Хвала т', кнеже, на вина чашици,
Ал нехвала т' на твојој здравици!
Какав 'но сам први данак пост'о
Онај сам ти баш до гроба ост'о,

[1]) Т. ј. задану веру или поверење.

И када ме данас одзна кнеже,
Ево нам је сутра Видов-дане,
Пак ће с' јавит', вјера и невјера;
А издаја т' и невјера, кнеже,
Нит' сам био ни помишљам бити,
Но издаја т' уз кољено сједи;
Он с' весели што ме ти огрди,
Име му је Вуче Бранковићу.
А господством моја ј' опадлица,
Он ће тебе оставити сутра,
Све ћ' учињет' што ј' ти на ме лаг'о;
Није јунак нит' је од јунака,
Бој је био иза туђих груди,
А ја мислим спомен оставити
С мојом браћом ал' с друг'чијем друз'ма,
Та с Миланом, с Косанчићем в'јерним,
(А не с грдним лажом Бранковићем),
У Косово ако Бог да сутра,
Да се прича и приповиједа
Што се нигда заборавит' неда,
Што ће срца разбречават људска,
Особито потомства нам српска,
Док је неба и под њиме земље;
Чоек пада, него витез нигда,
Милош крвљу загушиће Вука,
А чијом ће... то нек' сад' остане,
Вук ме слуша... на знаће... Мурате!...?
Један, други л'... па и оба скупа!...?
Шта је Сриче!... тко ли нам' је Вуче,
Што л' је Милан, Иван и Милоше!
Здрав витеже, лахков'јерни кнеже,
Ти ћеш знати, што ће с' докончати,
И сам ћеш ме, и први вићет'
Колико сам преко свег' ти в'јеран!...?
Ка и први што м' нев'јерним назва
Без икаква сјем клевете вида.
Здрав ми, кнеже, свагдашња ми фало!
Жао ми те, што се варат' дајеш,

А ништ' мене усколеб'о ниси,
Текар имај до сутра стрпења,
Данаске је на измаку данче,
И раније врло мало да је,
Сад би унут веру ти показ'о;
Но и лажну понијећу лагу
Ја вечерас иза софре таста,
А да буде зором под ногама
Лажност иста и њен кунаторе (малодух);
Пак и због ом и мирна вам ноћца!...

(К побрима):

Ам' Србаци који смо једнаци
У очима Вука подлизника,
Да вам срце Милош ноћас даде
Па нек сутра с' и увијек знаде —.

(Оду сва тројица па и сви остали).

Кнез (устајући од софре) говори Вуку:

Ми остасмо и за софром, Вуче,
Само-сами кано ћемо сутра,
У Косову та у смртну боју
Према сили ришћанска душмана.

Вук (силом се храбрећи):

Бог је с нама и мишица наша!...
Нам' вијенац никако не гине;
Погинемо л', Бог ће припознати,
Останемо л'... људства ћ' зафаљати —.
Но виђе л' га, мој милосни тасте,
Како бљедну?...

Кнез:

Ал' срцем немарну!...
Баш канда се... још оправдат' узда.

Вук оговара и даље Милоша и његове побратиме а кнез каже, да му се све већма смркава, подмуклост му се открива и њина „предаја" показује. Пошто и један и други проговоре још неколико речи, кнез оде спавати, завршив свој говор речима:

Па сав рачун свршен са свијетом,
Нит' нам дужан, нит' му дужни више,

С'утра нов дан, нова је и срећа,
То је тако, и спавај ми слатко —.
(Одлази сам спавати).

5. Јавња. Милош, Милан, Иван (у чадору Обилићеву).

Три побратима разговарају се о пизми и пакости опадача Вука. Милан и Иван чуде се, откуда то. Иван каже, да је то због скоро дељеног мегдана између Милоша и Вука, о којему кнез не зна ништа, јер тада не беше дома. Осим Милоша и Вука и њихове две младе не зна нико за то. Вук потајно тражи згоду, да се освети Милошу и њима двојици.

На то Милош („озбиљски“):

Већ у јутру и за нас је поздно
Ићи к њима, правдати се речма;
Дјела зову! Дјелма с' одзивајмо!
Нека лаже ко не кадар ништа!
Мале душе донле с' унижују!
Куд' ли б' нама више оправдања
И пред кнезом и свијетом ц'јелим,
Пред данашњим пак но и будућим;
Но кад с'утра нас тројица рано
Обретемо с' у хордији турској,
Пак нас пусте к чадору Мурата,
И унијем к њему ја под чадор,
Ћоја нешто казати му важно
И користно а од стране српске
И нашега честитога кнеза,
Ви на двору остаћете оба;
Паз'те м' коња, своје не сјашајте,[1])
И чувајте од чадора врата,
Уђ' не дајте никоме унутра,
А ја, браћо, жив не био више,
Стидио се Обилићем звати,
Ако махом не распорим цара,
Од рашаља до бијела грла,
Тог' истога Мурата турскога!
Још му ногом и за врат ћу стати,
'Ваким дјелом и Вука заклати,

[1]) Треба: не *сјахујте*. Мало ниже каже и песник „сјахујући“.

Душманина нашег' и кнежева,
Пак и Турке тим међу се смести,
Док одовуд браћа ударити,
И нас виђет' колико смо в'јерни
Колико ли шта јунаци моћни,
Кад тројицу, на три стране, виде,
На буљуке, ђе разгоне Турке,
Тек то дјело мож' нам царство спасти,
Може Сриство јарма учувати,
Пак и Вука удавиће рука,
Што Мурату смрт[1]) задат' је могла,
Бог ће дати срећно докончати.
Тек ми, браћо, пођ'мо једнодушно,
А ја сам то сад јавио Југу,
Нека знаде и да кнезу каже,
Да се нада и удари тада,
Како наске (нас) видне у Турцима
Вику, смутњу и бој заметнути —.
Ако л' ово, како што велимо,
Не изиђе нам за руком сретно,
Већ начина нема никојега
Нит' га има нити га ја знадем,
Прам Турцима да се одржимо.
То, Милане, ти најбоље видиш,
Док си цара уходио војску;
Мноштво их је и слогом су силни,
Сви Мурата слијепо слушају
А да храбри свијету ј' извјесно[2])
Нит' би смјели крочит' у Европу;
У нас има доста јуначйна,
Ал' је меса мало прам кунуса,
Пак и Вуче одма ћ' одступити,
Како види колебњу побједе,
Воли умћи, срамно живјет' поћи,
Но с врлости сам и у гроб сљести;

---

[1]) У оригиналу је: смерт.

[2]) По свој прилици да се хтело рећи: А да с' храбри, свијету је извјесно.

А ви ћете сутра видјет' исто
У самоме дјелу и рађењу,
Је л' му својства Милош доузнао
И позлобно да не збори нањ-га;
Јер ја док бих каз'о књезу само,
Шта је било неки дан међ' нама,
Опр'о би се и заћутк'о Вука;
Али нећу, опета вам вељу,
Правдати се женски ријечима,
Нег' ћу радит', да ме дјела кажу,
Тко сам, какав, и о чем се паштим!
Но ми каж'те, хоћете ли са мном?
Јер ћу и сам и без васке поћи,
Цара убит', највећег душмана,
Народ спасти, круну и поштење,
На што с' могне још од мене више!?

Милан и **Иван** (одлучно):

Наша браћа нек нам воде војске,
А нас оба с тобом одлазимо;
Вражју цякост Сриством да згазимо;
Ев' и клетва на обојих мача:
Да Бог даде истркле му очи
(оба повадив мачеве)
Ко за тобом не пошао сада!
А ми т' оба прва смо готова!

Милош, на то весео, рече, нека дођу и друга браћа, да им се „навијести“ тајна. Браћа дођу на позив Иванов, те тајно приме заповест, сваки своме казав на ухо те тако отиду.

Милош за тим настави:

Кад се куда к важну послу спремам,
Ја вам тада сву ноћ сашка нејмам,
А тако је знадем и у васке,
Већ сједимо, вина донесимо,
Пијуцајмо а вријеме чајмо,
Да султану загорчимо кахву,
Огорчимо и закрвавимо,

*

Њсм' истоме и његовим' свјема;
Па нек знаду, с ким посла имаду.
(Пошљу по вино и донесе им се).
Ону, момче, примкнидер ми чашу,
Са Момчилом што сам њоме пио,
Ова браћа од њег' нису грђа
Него ћемо у славу Божију
(напунив чашу узима је)
У Божију превелику славу,
И у жива још Мурата главу!
(Испију чаше).

Милан (изишав и вратив се сиоља):

Вријеме је, моја браћо драга!
Већ је месец к западу нагао,
Од истока прозорје нам плави
А и жубор из Турак' се јави,
Знам и цар је веће уранио,
Дост' је досле штошта наредио;
Док ми тамо, абдест ће узети („умити руке и клањати")
И на диван под чадор изити;
Упут хајдмо него не хитајмо (одмах),
Приспећемо баш како'но ваља,
И цар нам се обрадоват' хоће,
Поумиће, најљепши су гласи —.

Милош (на слуге):

Коње, брже, а спремни смо давно (појашу).
Ако ли тко вас успита, момци (слугама),
Куда су вам ваши господари,
Каж'те пошли, прошетат' се мало,
Па ето их сад' у табор... брзо (оду).

6. Јавња. Турска стража, Милан, Иван, Милош, Џин-Осман, Хамза, Баш-Хећим, други Хамза, цар Мурат, дворани.

Турска стража пред табором пита Милоша и побратиме му: ко су и откуда су?

Милан одговара:

Ми смо Срби, три војводе српске,
Које добро цар-Мурате знаде,
И свак' Турчин с ову страну мора;
Ми с' идемо цару поклонити
И хабер (глас) му повољан казати —.

Стража их упућује до царског чадора, дајући им једног „проводника“, који ће им казати за вратара царског.

Џин-Осман им се радује као славним српским јунацима, који су Турцима вазда добро дошли, и које ће цар пазити боље него Турке па и њега сама (Џин-Османа):

Који 'но сам, с њим ратујућ' досле,
Тек' мејдана сам однио триста
И насјек'о с баш јуначких глава
Ал' таквије још и не видио —.

Милош („сјахујући“ с коња говори Џин-Осману):

Лети време, није оклевати,
Него цару ради смо јавит' се,
Казати му, по рашта смо дошли;
Сам бих најпре ја к њем' уљегао,
Пак показ'о тад обадва ова.

Џин-Осман полазећи у чадор, збори му:

Докле видим што ће рећи царе
(оде и вратив' се)
Воља ваша једном' ил' св'јем трима
Ућест' к њему и поклонити се.

Милош (друговима потиче):

Ви ту стојте, коња не сјашајте[1])
Но међу се и ждрала[2]) ми држите,
Док изљегнем и на њега скокнем.

То рекав, „уђе и у ногу да га целива, зграби га за њу, и распори га, став' му ногом и за врат по зâреку, па на двор излазив, продре чадор, к друзима крвав и весео“ — за тим настави:

---

[1]) Т. ј. не *сјахујте*.

[2]) Тако се звао коњ Милошев.

Амо ј', браћо, све како се жеље!
О на дару фала т' овом, Боже!
Сад немар'мо, браћо, изгинути,
Смрти већ нам ни у гробу нејма,
И клевета нек прах пред нам лиже!
Но куда ли Џин-Осман фаљиви,
Да му кажем, како с' главе с'јеку,
И да узна, да с' не преварио,
Да оваких још и не видио . . .

Милан каже, да је Косанчић већ „смандрљо“ Џин-Османа, који је почео викати војсци, како је чуо дреку по чадору, па је онда у Турке „огрезнуо“, него да ударе у Турке, да њега избаве, пошто им је и тако „гред“ туда, те ће правце к својој војсци промћи.

Ударе на Турке, много их побију, док не падоше Иван и Милан, те за њима падне и Милош „израњен и преуморан“, пошто коњ под њим паднe.

Хампа (стража), не знав, шта се збило с царем, води к њему Милоша још мало жива, говорећи:

Кам' наш царе, да Динзуза смакне,
Који 'но је дотле побјеснио,
Да цареву сам разбије војску!

Баш-хеџим (главни везир), претворно весео, даје „бакшиша“ straži, што је Милоша жива ухватила, па шаље све, да свак' иде у своју чету, па да одмах ударе на Србе, јер тако „цар честити опитро заповиједа“, желећи, да види, чији је мегдан, и цар неће више Србима да прашта, и чека их, док се не опамете и не дођу сами, да му се поклоне, а кури су, па не знају „љуцки“.

Започне се бој и дуго потраје. Југ погине, синови му поред њега, кнез рањен буде заробљен, „а Вук измиче са својима јавно“.

Друга хампа (стража) долази са дивљом виком под чадор:

Ев' ти царе, каурскога цара,
Израњена него још'те жива.

Дају му цара као на дар, па затим одлазећи, да доврше бој па да затру и остатак војске, говоре даље:

Која с' неће покорит' иначе!
Још еваке доселе војаке
Не виђесмо, откад прије̇ђосмо
Преко мора из Анадолије.

Стража оде а Баш-хећим, „опет изишав, зборн ласкаво“:

Добро, синци, цар вам зафаљива!
Но потец'те, боја довршити,
Да не руши каур изненада,
Пак отме вам из руку побједу.

Стража оде и брзо се сврши бој.

7. Јавња. Цар Мурат седи у живој распореној камили те вири из трбуха јој, једва је жив; каже хећиму, да не може остати, и пита га, хоће ли изданути брзо. Него нека му још за живота доведе кнеза и његова витеза убилца, да их види макар побеђене, па да им „изрече суд смрти“.[1])

(„Јечи и пренемаже се“.)

Баш-Хећим показује цару жива Обилића у „ранама скрозним, копља су га свуда пронизала.“ Затим показује цар-Лазара, хвалећи његово јунаштво у боју, како је он свуда пред Србима био први, па наставља овако:

Он је војска сам по себи једна
Сто, мним, коња под њим је погибло
Од јутроске до вечерња часа,
И да није сам израњен страшно
Те грђијем и нељечним ранам',
По би војске твоје посјекао
А полу би у свијет зајмио
Сам на пољу ост'о б' Косовоме!
Ослушкати, да л' још стрв[2]) уздише,
Ил' се која тек докопрцава,
Та и вако једва г' савладали.

Кнез (угледавши Милоша):

А Милоше, сриски[3]) Обиљане!
Сад узнадох, нег'[4]) и доцне душу

[1]) У оригиналу је: смерти.
[2]) У оригиналу је: стервь.
[3]) У оригиналу је: сербски.
[4]) По својој прилици да треба да је: нек.

Таквог сина, таквог' завичајца,
Саме смрти мачем истанавца![1])
Још ни једно скуиље не би царство,
Ни отето а ни уступљено,
Вјекови ће том се удивљати!!!
Вук измаче, нестало му трага,
Кад најтешње цару му је било,
Цару тасту и српскоме[2]) царству!...
Но ти, виђу, шта си урадио,
Што си рек'о нам' синоћке св'јема;
Ријеч ти је дјело бесприм'јерно
Нечујаћно пак 'но бесконачно!
Тек' још прости свом Лазару грешну!...
А Бог тебе свега опростио
Гр'јеха свога и помисла злога!
На Божјему, на суду страшному
Ти већ нејмај одговарат' ништа!

(Милош на то, показав левом још нешто здравом руком на своје срце па онда погледав на небо и силно уздахнув, испусти душу и пада мртав на земљу. У исти мах севају муње и пуцају громови).

Тишина је на све стране. Мурат се пробуди из несвестице, те захтева, да подрже пред њим Милоша и цара Лазара и дозову му ког ријаха (саветника) и сина Бајазита, који кад дођу и ничице падну пред њим, он им говори, како да погубе оба српска јунака и сахране их с њим заједно, на затим „усиљавајући се“ завршује:

На истоме, ће мој чадор мјесту,
Ћено мене Милош распорио,
Тулбе (турска капела) ћете царско... уздигнути;
С десна ћете мене укопати,
А с лијева у истом' Лазара,
Кад нас равна срећа миловала,
Нек' и според у гробу смо једном'.

(Стењући):

Виш' сваког' нас по кандило став'те,

[1]) Т. ј. који мачем саму смрт чини *тантом*, *ништавом*, т. ј. тамани је.
[2]) Као код [3])

Да с' не гаси, док је турска царства,
Нек' се знаде и нека се прича,
Два се цара ђе су помирила [1]) —
А тог чудна мојега убилца
Нам' под ноге душке укопајте
И к нама га обрните лицем,
Наша оба подајте му мача
По у руку, нек их држи, сваку,
Нек нам вјечно ту он стражу чува,
Знака ради, што је в'јерна слуга
Био, ост'о, какви још не пост'о
Кроза живот, пак 'но и у гробу;
Он кад пада, по два чезну цара...
Ал' себ' и нас... обесмрти смртма [2])!...
Жив да могу ја остати сада,
Милоша бих собом лијечио,
Дигао бих га поред себе сама!...
(Превија се)
Ал' је мука, тешка му је рука —
Ох... већ' нејмам... ни зборити снаге,
Још им само брж' одс'јец'те главе,
Кнезу после а Милошу најпре,
И дајте их ту преда ме живе [3])
Док још гледим, да их оч'ма видим,
Пак да умрем, свијет прежаливши!...
Хајд', Лазаре, сад ћу и ја тамо!...
(„Поведу га посјећи пред чадор".) [4])
Паче [5]) л' ту их преда мном погуб'те!
(Мучи се а не зна да је Милош већ мртав).
Крви пара дођ' ми до ноздара, [6])

---

[1]) Нејасно. Да није: помирала?

[2]) У оригиналу је: обеэмерти смертма

[3]) У оригиналу је: жива, али ће бити: живе, јер се та реч тиче и кнеза и Милоша.

[4]) Ваљда поведу Лазара пред чадор, јер Милош је већ био мртав.

[5]) *Паче* (дапаче) = шта више. Т. ј.: боље.

[6]) Или ноздрва. У народној песми, како и Сима каже, има: Из ноздара зелен пламен суче.

Да ј' окусим, па да се подуеим!...
(да се у духа претвори, т. ј. да умре).
Но... шта... шћедох... још ви рећи?... чујте!
Ето цара вама Бајазита,
Није грђи од цара Мурата,
Њега паз'те, мен' му спомињајте!
Ал' да рају како душу чува,
Да јој нејма нигда ни од кога
Пресилија, глобе ни зулума!!
Није цара, ђе се гули раја;
Ђе свак плаче, кука и јауче,
У з'о час ће пјеват и сам царе;
Хоће с' девап од цара највећи
И народма и самоме Богу!...
(Бори се у мукама).
Све пропада и све најзад страда,
Добро дјело тек остаје ц'јело,
У том само жижак не постаје...
(Једва говори)
Пак јавне л' се... Срб-Милоше игда,
Богме ј' турском ев' овако цару.
(Издише па опет повраћа се).
Чујете л' ме!... не заборавте ме —.

(Мурат умире. Лазар клечи пред џелатом украј Мурата, прекрстив руке на прсима и гледајућ' у мртва Обилића. Више њега џелат с мачем у руци, замахнув скаменио се, гледајући тако у свог цара на умору. У тај час спушта се и завеса.)

*

(Свршиће се).

ЈАСМИНА И ИРЕНА

ДРАМА У ПЕТ ЧИНОВА

НАПИСАО

М. Ђорђевић-Призренац.

(Наставак.)

II. ЧИН.

Миленкова соба. На дну позорнице два прозора са саксијама цвећа. Између прозора етажер са књигама, на коме се виде мали кипови од гипса који представљају Шилера, Бранка Радичевића и Гете-а, испред њих фотографије у стајаћим рамовима: српски краљ, краљевић-престолонаследник и краљица. Над етажером стоји бојадисана слика „Рањени Црногорац“, а с једне и с друге стране од прозора урамљене слике Доситија и Вука Ст. Караџића. Испред етажера, мало накренуто према прозору стоји наслоњача, а покрај ње мали столић, на коме се виде новине и отпочети бели вез. С десне стране косо у углу писаћи сто окренут леђима публици, на њему књиге, артије, списи и писаћи прибор. Иза њега столица, а до њега корпа за бацање артије. Испод њега простртa је кожа вучја. Над њом у углу икона св. Саве, пред којом гори кандило. На зиду урамљене слике: Ђуре Даничића, кнеза Михаила и Јована Поповића-Стерије. Даље с преда врата, над њима округли сахат. Сасвим с преда пећ. На левој страни миндерлук застрвен ћилимом, а изнад њега на дувару разастрт пиротски ћилим. На средини ћилима обешене гусле, а око њих, у лепој фигури размештено старо оружје: јатагани, пиштољи, шешане, за тим: токе, фишеклије, арбије, а поврх свега један старински шлем. С једне и с друге стране од те групе обешене урамљене слике: „Таковски устанак“ и „Српске војсковође у рату за ослобођење и независност 1876—77“. Пред миндерлуком дугуљаст сто застрвен мрежастим чаршавом. На средини стола од вунице израђена тасна а на њој мраморна полу-вазна с посетницама, за тим: звоно, албум, лонац за дуван, жигице, пепељача и једна кутијца са тамјаном и измирном. Око стола две три плетене столице од трске. Даље од миндерлука врата. Соба је застрвена с ћилимом, а тако исто и завесе на прозорима су од ћилима. Са тавана, на средини, виси велика лампа са порцеланским шеширом.

1.

Јасмина. Аница.

Јасмина (држећи испод мишке убрус, затвара прозоре, па онда узме да брише писаћи сто). Још ово да свршим, па је све чисто.

Аница (је међу тим ушла с лева, држећи у једној руци кадионицу с распаљеним угљеном, а у другој три посетнице). Молим, госпођице, ево кадионице!

Јасмина (окрене се). Е баш добро. (Узме кадионицу и даде јој убрус.)

Аница. Опет су била два господина и један војник. Питали су за нашег господина, а кад сам казала да се још није придигао, они рекоше да поздравим и дадоше ми ове карте (пружи их Јасмини) да вам предам.

Јасмина (прегледајући посетнице): „Јован Мићић, професор“; „Стојан Благојевић, секретар министарства“; „Михаило Ружић, пуковник“. (Зачуђено.) Хм! (Остави посетнице у полувазну, па отварајући кутијцу.) Ја не знам шта су то од јутрос навалили с походама, као да је (прекрсти се), сачувај ме боже, пред главу! (Метне тамјан у кадионицу и пође пред икону прекрстивши се, па онда свуд по соби, говорећи међу тим Аници). Чудо да још нема лекара. Ако не дође још за четврт сахата, пошљи ђака да види шта је. А похођане, које не познајеш, немој да пушташ — кажи свакоме, да је лекар наредио господину мир.

Аница. Како заповедате.

2.

Цаја. Јасмина. Аница.

Цаја (улазећи). Али мени се ваљда неће забрањивати?! (Пружи руку Јасмини.)

Јасмина (давши Аници кадионицу). Ох, драга Цајо, та ти си ми као рођена сестра! (Загрли је, љубе се.) Скини молим те тај капут! (Скида јој.) Сасвим слободно као у својој кући.

Аница (притрчи и прихвати Цајин капут). Допустите!

Цаја (тужно, полугласно Јасмини). Ах, нисам ја тако срећна, да сам овде у својој кући.

Јасмина (брзо Аници). Сад иди — не стој!

Аница (пође носећи кадионицу и Цајин капут, па се осврне на Цају, тужно). Сирота! (Оде на лево.)

3.

Цаја. Јасмина.

Јасмина (загрливши Цају, сетно). А зар сам ја срећнија, кад гледам како вене... вене, сестрице... моје крило, моја зеница, моја узданица! Ох, како би била срећна и ја и ти — да се није (јаросно) та присојкиња увукла у његово анђеоско срце.... (Чује се с десна тежак уздах, Јасмина се тргне). Ист!... (ослушкује.) Он уздише... Молим те седни! (Покаже јој на миндерлук, а она се на прстима приближи десним вратима и пажљиво их отвори па полако уђе унутра затворивши за собом врата).

Цаја (метнувши руке на очи дошуња се до писаћег стола, па онда склони руке подигнувши очи к икони побожно). О, преблаги Боже, ако си ти онај праведни, милостиви и свемогући Бог, спаси га... спаси! Смилуј се и ти, светитељу наш, узми под твоје окриље једнот верног служитеља твог! (Чувши да се врата отварају, окрене се, бришући сузе.)

Јасмина (враћајући се, затвори врата држећи у руци фотографију, гледа у њу, јетко). Опет она! (Тресе с фотографијом.)

Цаја (живо). Која?

Јасмина (показујући фотографију, јетко дрхћућим гласом). Ова целатка, која је нашег Миленка њеном бездушношћу бацила у чељусти смрти!

Цаја (ускликне). Ирена!

Јасмина. Ах, да је могу овако уништити... (Исцепа фотографију на ситну парчад и баци је у корпу.) Али тако ми спаса моје душе, (одлучно) ја ћу јој срце ишчупати, па ма и сама пропала!

Цаја (уплашено, загрли је). По Богу сестрице, не говори тако! Зар је мало несреће?! Нека је Бог убије!

Јасмина. Ах, ти не знаш колико ја патим! Од оног несрећног дана, кад је Миленко дознао за њену црну просидбу и био код ње — последњи пут, живот ми се у пакао претворио.

Не тужим се на болест, то може бити и од Бога, хвала њему на милости као и на искушењу. Али ово, што наш Миленко пати, није од Бога — то је од ње крвнице! Како је нао у постељу, све бунца о њој на о њој. И таман помислих, Боже помози, окрену се на боље... а оно гледај! Куд је само скривао ту наказу да ми није пала шака. Лено човек од јутрос се смирио... као дете кад га мати окупа... а сад чу ли онај тешки уздах? Погледах... спава а у руци на грудима држаше слику те проклетнице. Узех му је...

Цаја. А није осетио!

Јасмина. Није.

Цаја. Но ако је после устражи?

Јасмина. Ваљда неће, а и ако, рећи ћу му... рећи ћу му, да је — сањао.

Цаја. Само да га не ожалостиш (грлећи је), је л'?

Јасмина (климне главом, уздишући). А шта ћу?

Цаја. О, како си добра и болећива!

Јасмина. Само спрам ње не, — да бих знала погинут' ми ваља. Око за око — срце за срце!

Цаја (гледајући је испитујућим погледом). Онда Синђа није тек онако по свом обичају само зановетала!

Јасмина (поведе је на миндерлук, а сама седне у наслоњачу). А шта је то наша весела Синђа зановетала?

Цаја. Море, то ти је нека врашка девојка. И она би попила Ирену у чаши воде. Мрзи је као праведник ђавола, што се с мушкима тако бездушно титрала, али кад је с њом, чини се да је безазлена као дете, па се либи — ти Боже знај како. Тако кад је чула да се испросила, силом ме је њој одвукла, бајаги да јој честитамо. Можеш мислити како ми је било. Па ти узе да брбља којешта, како бајаги и она, Синђа, није веровала у оно што се говорило кад се оно приликом последње забаве женског друштва Марко теби и сувише удварао...

Јасмина (болно осмејкујући се). Ах, гле ти обешењице једне! Баш као да сам је научила. А *она*, како је она изгледала?

Цаја. Сва је пребледила... препала се...

Јасмина (замишљено). Препала се? Ах, куд ми је онда памет била?!

Цаја. За бога, шта ти говориш?

Јасмина. То, да сам се још онда могла осветити. Марко је истина обичан човек, али у сваком погледу ваљан, који сасвим одмиче од толиких раскалашних и лакоумних богаташких синова — Београчића . . . Разборит је . . . поштен и, што је главно, човек од срца. Изгледа ми као да је нешто слутио о њеном односају према Миленку, те је за цело хтео од мене да што из ближе сазна. За то се на забави скоро све вече врзао око мене. Али ја, и не сањајући шта ће бити, чинила сам се да о свему немам ни појма, шта више још сам ту бедницу хвалила — и ако сам се случајно била докопала једног њеног писма, које би је смрвило — да сам га Марку показала!

Цаја (живо). Где ти је то писмо?

Јасмина (мане руком). Не питај . . . (уздане) нема га више!

Цаја. Онда разумем зашто су они сви и са матером — том тако добром и племенитом старицом — одмах сутра дан отишли у Беч, за цело по Иренииој жељи — бајаги због куповине спреме и намештаја и вратили се тек прекјуче — тако рећи у очи свадбе. Она се за цело уплашила, постала је на тебе . . . (устане).

Јасмина (устајући) . . . Љубоморна? . . . Знам. И *то* ће је смрвити!

Цаја (скочи, запрепашћено). Јасмина!

Јасмина (болно осмејкујући се, метне јој руку на уста). Пст — још није време да се о томе говори. Сад молим те, остани да ми се нађеш . . . знаш, данас је црна недеља. Он истина још ништа не зна . . . али ми срце све нешто зебе . . .

4.

Аница. Цаја. Јасмина.

Аница (уђе с лева и предајући Јасмини неколико посетница, шану јој на уво).

Јасмина (прегледајући посетнице, Аници). Пусти га! (Остави посетнице на сто).

Аница (отварајући врата). Извол'те! (Окренув се Јасмини.) Господин доктор одмах ће доћи. (Изиђе.)

5.

Перић. Цаја. Јасмина.

Перић (улазећи, клања се, Јасмини). Извините, госпођице. Да ли би могао са г. Миленком . . .

Јасмина. Жао ми је, господине, али он сад баш спава, знате — болестан . . .

Перић. Баш с тога сам и послат од стране наше управе. Врло ми је жао, што нећу имати задовољства да му лично испоручим поздрав и честитање на успеху „Мача и Срца“ . . .

Јасмина (сетивши се). Ах, збиља. У овој невољи ја сам сасвим смела с ума да се синоћ први пут представљала Миленкова трагедија.

Цаја. Гле, истина! (Перићу.) Како је испало? (Јасмини.) Наши су хтели да иду, али ја (полако) од жалости нисам могла.

Перић. „Мач и Срце“ су освојили сва срца . . . Било је дуком пуно позориште. Сви смо жалили, што г. Миленко лично није могао да види свој тријумф. Писац је био изазиван у неколико маха и на послетку морало се да објави са позорнице, да је писац тешко болестан. С тога ме управа нашег друштва и шаље, да се тачно известим како је г. Миленку, а у исто време да му од стране наше изјавим честитање и жељу, да драгог нам писца „Мача и Срца“ што пре видимо здрава и весела у нашој средини! Молим вас, дакле, да будете тако добри, те да му ово испоручите.

Цаја (радосно). Ах, то је красно. Јасмина, слатка сестрице, (загрли је) то је дивота!

Јасмина (узбуђена, пруживши Перићу руку). Хвала вам, господине, хвала свима пријатељима на толикој пажњи. Ја ћу то брату саопштити у згодном тренутку, — сад му је и тако, хвала Богу, мало боље. Хвала вам и у братовљево име! (Сетивши се.) За то ли од јутрос добијамо толике посетнице! А мени ни на крај памети.

Цаја (погледавши на сто). Истина! (На онда брзо узе да их прегледа.)

6.

Стеван. Перић. Џаја. Јасмина.

Стеван (пошто је закуцао и не чекајући на одговор одмах улази, па угледавши Перића, изненађено). Ах, Шпигелбергер, зар ме баш претече?

Перић (весело). Као што видиш! (Пружи му руку).

Јасмина (пође му у сусрет). Добар дан, пријатељу.

Стеван (Перићу). Е то ти нећу опростити . . . (Рукује се с њим, па с Јасмином). Здраво селе, како је? (Махне главом на десно).

Јасмина (радосно). Хвала Богу, боље.

Стеван. Victoria! То је славно, само је брука да ме овај (показујући на Перића) Ђапкин-Ђапкин претекао! Али (поведе Перића за руку, весело) сад ватај маглу док си читав, јер како сте ви људи од пера проливени на језику као . . . (погледав на Јасмину, тргне се и удари се по устима).

Перић (претећи му). Варварине један! Ето тако да знаш — не мораш ти свуда бити први! (Поклонивши се Јасмини и Џаји.) Клањам се!

Стеван (ухвати га за раме). Молим вас, овде није џамија. Извол'те само . . . (Изгура га на поље, па одахне). Ху!

7.

Стеван. Џаја. Јасмина.

Јасмина (осмејкујући се). Али, Стево, баш си неуљудан!

Стеван. Нисам, душе ми, драга посестримо, него сам весео као да су сви моји кредитори добили . . . рајско насеље. Али и јесте славно испало! Просто се она позоришна дворана тресла од пљескања и клицања. Прави урнебес!

8.

Доктор. Стеван. Џаја. Јасмина.

Доктор (пошто је закуцао на врати, улази).

Стеван (се окрену, живо). Је л' тако, докторе?

Доктор. Тако је!

Јасмина (му притрчи, рукујући се). Једва дођосте!

Стеван (Јасмини). Кладио бих се, да није знао на што је казао „тако је“.

Доктор (погледавши Стевана попреко, Јасмини). Ваља ми свуда да доспем. Добар дан желим!

Стеван. Ти си славан доктор. Свакоме желиш да угодиш . . . Али таково назарејство може у једном да ти направи ваљар, па да се све пушши.

Доктор. А у чему то . . . ћосави брбљавче?

Стеван (театрално). Ах, драги докторе, (подигне очи к небу и метне руку на срце) . . . у љубави . . . (и погледа га преко очију).

Јасмина (се тргне, окрене и угризе се за усне).

Доктор (поче брзо да скида рукавице, Стевану). Ти си будала! (Јасмини) Молим вас, госпођице, да видимо . . . (пође на десно).

Јасмина (збуњено). Извол'те . . . Чини ми се, да је данас са свим на боље.

(Оду на десно).

9.

Стеван. Цаја.

Стеван (гледајући за њима одмахује главом). Богме, мој докторе, у томе не ћеш никад бити — доктор.

Цаја (која је дотле претурала по асталу, обори главу и спусти руке, уздахнувши). Ах!

Стеван (се тргне). О, пардон, госпођице! Какво блаженство за оваковог безбожника као што сам ја! До овог тренутка нисам био тако срећан да се у присуству моје . . . неотесаности извије из бајних девојачких груди уздах тако пун осећаја. (Клања се.) Извините — ако сам био непажљив.

Цаја (мало опоро). О, ни најмање. Управо не бих ни знала као за што бисте баш према мени морали бити пажљиви?

Стеван. Онда мора бити да ја уживам у свету, или бар у нашем женском свету врло рђав глас, када можете о мени и помислити, да не бих имао разлога да будем, ако ништа више, оно бар пажљив спрам једне тако добре, скромне, а при том пријатне девојке, која је још уз то искрена прија-

тељица и верна другарица моје драге посестриме, а можда и још нешто више? . . .

Цаја (обори очи). Опростите, господине, ако сам вас непромишљено увредила. Пре бих себи очи ископала, но што бих то хтела да учиним без разлога . . .

Стеван. Али, госпођице, ко о томе говори?

Цаја. Има који говоре, да сам „камен-девојка“, неосетљива, хладна, па чак и непријатна у друштву. Али зар после онако страшне судбине мог оца — могу бити другојача? Ви знате за ту историју? Као веран син отаџбине пао је на бојном пољу за част отаџбине, — и место признања његовом светлом спомену, неподобни и завидљиви старешина, да би оправдао свој неуспех, набаци се лажом на мог оца, да је био — издајник! Шта сам ја, господине, све претрпела тако рећи до ономад, кад је пуки случај изнео истину на видело — то само ја знам. И ја ћу са болом у срцу и неповерењем спрам света отићи на онај . . . вероватно бољи свет!

Стеван (тронуто). Немојте тако . . . очајавати, госпођице. То не доликује тако умилном створењу као што сте ви.

Цаја (климајући главом). Тешко је то, господине, кад и човек, а камо ли женско створење непрестано само губи веру у срце људи, кад му судбина неда да осећа оно што облагорођује душу и што залева срце . . . Ах, манимо се тога, од чега нема ни зрачка наде да би се могло да поврати! . . .

Стеван. Ви сте . . . ја то добро осећам . . . још много више препатили и патите.

Цаја (брзо). По чему ви то судите?

Стеван (нежно). По осећајима којима сте дали израза. Али иначе за то, верујте, госпођице, има код људи и срца и још нечег вишег . . . истински има — ја вас уверавам.

Цаја. А чим?

Стеван. Ако је по вољи и — пријатношћу вашег погледа.

Цаја. Ах, молим вас, маните се празних галантерија, које се и сувише често употребљавају као недостојна маска . . .

Стеван (упадне у реч). Али само од оних, којима је потребна маска, да би се могли показати у пристојном друштву.

Цаја. Радо верујем, да за вас она није потребна.

*

Стеван. И ја вам дајем часну реч, да нити ми је до сад требала, нити ће ми икад требати.

Цаја. О томе може сумњати само онај, који вас из ближе не познаје.

Стеван. Хвала вам, госпођице, на добром мишљењу, и ја ћу бити срећан, ако ничим не дам повода, да се оно на моју штету промени.

(**Доктор и Јасмина** у разговору улазе с десна.)

И у тој нади допустите ми, да рачунам на ваше . . . пријатељско срце.

10.

Доктор. Јасмина. Стеван. Цаја.

Цаја (пруживши Стевану руку). И сестрinску руку . . .

Јасмина (окренувши се Цаји). Са свим, драга Цајо, то наш добри Стева у пуној мери заслужује.

Стеван (поклони се Јасмини). Хвала, драга посестримо! Молим те, докторе . . . (повуче га на страну живо говорећи.)

(**Јасмина** прође Цаји.)

Доктор (Стевану). Ја сам га већ известио. Али кладио бих се, да је то све твоје масло . . .

Стеван. Само у неколико, драги докторе. (Говоре даље.)

Јасмина (Цаји у разговору). Надгледни, бога ти, мало у кујну, — ја сам овде заузета, а Аница је знаш, још дете . . .

Цаја. Не брини се ништа! (Пође поклонивши се доктору и Стевану, а ови њој.)

Доктор (Стевану). Али само паметно!

Стеван (радосно). Ни бриге те! Летим! (Јасмини.) До виђења! (Стигне Цају до врата и изађе с њом на лево.)

11.

Доктор. Јасмина.

Јасмина (доктору). Јесте ли, г. докторе, збиља уверени да је минула свака опасност?

Доктор. Ми смо, госпођице, само грешни људи; — али у колико по науци могу да ценим, рекао бих, да је прешла криза. Само га чувајте од наглих и непријатних душевних

потреса. На то ваља пазити још за неко време, док се сасвим не прибере. Иначе се не бојте. У осталом, ја сам са више од шездесет процената вероватноће рачунао на срећан исход болести. Са вашом анђеоском милошћом, беспримерном стрпљивошћу и дурашношћу ви бисте били кадри мртваца да васкрснете, а камо ли боног да исцелите . . .

Јасмина. Молим вас, г. докторе, ја у опште не волим да се китим, а најмање желим да се дичим туђим перјем. Ваша хвала управо ме вређа, јер без ваше брижљивости и вештине, ја бих данас за цело већ туговала за изгубљеним јединим — братом. Бог вам за то платио!

Доктор (ухвати је за руку и погледајући јој у очи, дрхтавим гласом). Ви сте сушта благост и доброта, какву је тешко наћи у данашњем свету. И ја се осећам неизмерно срећан, што сам мојим незнатним трудом могао да задобијем у вама . . .

Јасмина (упаде му у реч). Вашег вечитог дужника, који никад и ничим не ће бити у стању да вам се одужи . . .

Доктор (отежући гласом). Мислите? Онда бих ја морао бити неко више биће и од самог свевишњега творца, јер и њему се, на толиким његовим благодетима, ипак одужују толики праведни и племенити људи! А ја сам госпођице, тек човек и то доста обичан човек . . .

Јасмина. Ако су сви обични људи тако племенита срца и узвишене душе, онда бих ја желела од Бога само ту милост, да будем — обична жена.

Доктор. Кад би сваки имао само такове жеље, онда би овај свет био — рај.

Јасмина. А он је мало — пакао, јел'те, докторе?

Доктор (живо). Без љубави — јесте. (Ухвати је за руку.) А да ли бисте могли бити тако немилосрдни да пожелите — пакао на овоме свету?

Јасмина (извуче полако руку). Можда би некоме пожелела, па чак и спремила, али моме брату и вама — никад!

Доктор (тронуто). Хвала вам, госпођице. То ми је уверење за сад довољно. За овај мах било би с моје стране грешно, да што више очекујем.

(С поља се чује разговор).

Јасмина (дрхћући). Извините, г. докторе, само на часак. (Пође, за себе.) Овако ме не сме нико видети. (Оде брзо на десно).

(Доктор изненађено гледа за Јасмином).

(Чује се лако куцање).

12.

Синђа. Доктор.

Синђа (отварајући врата с лева). Овде канда никога нема. (Спазивши доктора.) А гле, мој тутор — сам! (Уђе полако ставши доктору иза леђа)

Доктор (гледајући за Јасмином, полугласно). Красна девојка... такво срце . . . дијамант . . . да човек иде за њим на крај света! А тако несрећна! Пре годину дана мати, па сад у мало и брат . . . готово иста судбина! Зар ја имам кога у овом грабљивом и изопачсном свету — осим . . .

Синђа (додирнувши га муфом по образу) . . . Осим сироте сестрице, драги мој туторе, која те, јадница, још непрестано у залуд очекује, да је водиш у сватове њене познанице. Па онда, заборавни мој туторе, имаш и једну пупилу, која је безазлена као јагње, нигде те не оговара, већ на против свуда те хвали као најдражеснијег тутора на целоме свету. А то ћеш признати, да није баш тако обична ствар!

Доктор (који се одмах зачуђено окренуо Синђи, па гледајући је као хтео би да се покаже љутит, али се на послетку разведри те је луши по руци). Ти си једна мала ветрогоња и брбљавица!

13.

Јасмина. Синђа. Доктор.

Јасмина (изађе с десна, носећи у руци бело везено јастуче, радосно). А, гле Синђе!

Синђа (притрчи јој, плачно). Молим те, драга Јасмина, заштити ме од овог мог неуљудног тутора. Помисли: ја њега лепо хвалим, као ни једна пупила на свету, а он ми у име захвалности каже да сам ветрогоња и брбљавица. Није ли то страшно?

Јасмина (остави јастуче на наслоњачу, па милујући Синђу).

Нечувено, драга Синђо! (Осмејкујући се, доктору.) Али, докторе, како можете да будете тако немилосрдни?

Доктор. Та, не слушајте је, молим вас!

Синђа. И то још? А чекај! Од сад ћу свуда да те оговарам . . . Али само како? Чекај, молим те . . . (Мисли се.) Ха! (Јасмини.) Како би било да му изнесем да је — женомрзац.

Доктор (брзо). У здрављу! (Оде нагло.)

14.

Синђа. Јасмина.

Синђа (победоносно). Аха, јеси видела? Побеже! Погодила сам у живац.

Јасмина (озбиљно). Али, Синђо, он ти је место оца и мајке.

Синђа. Ах, да! Боји се да ми каже и потамо се. Кажем ти: везана врећа, па то ти је. А лаковеран и поводљив као мало дете. Можеш с њим како хоћеш. Па добричина, да му нема пара. Просто на просто — редак човек у сваком погледу — па то ти је. (Погледајући нежно на Јасмину.) Благо оној — којој руку пружи.

Јасмина (у неприлици). Ти га наравно, познајеш боље но ико.

Синђа. Како да не. Ето сад ће да одјури по сестру те да јој учини по вољи и да је води у Иренине сватове . . .

Јасмина (се тргне). Лакше, молим те! (Па брзо навири кроз десна врата. Мирније.) А, још се умива у другој соби.

Синђа (радосно, зачуђено). Већ је устао? Е, тако ми је мило!

Јасмина (затворивши врата). Мало час сам га извела у моју собу. (У том је дошла до писаћег стола, као да нешто сређује.)

Синђа. Прекрасно . . . (Настављајући прекинути говор.) Да, а међу тим се мој доктор ето одоцнио. Већ су отишли у саборну цркву. Ја баш нисам хтела да идем, извинила сам се, да ми, као бајаги, хаљина није готова, али сам обећала за сутра. Управо волела сам да дођем овамо. Море, ти не знаш шта је по вароши!?

Јасмина. А шта то?

Синђа. Ех, све то говори о Миленку. (Баци муф на мин-

дерлук, па почне да скида рукавице.) Ти си већ чула шта је било синоћ?

(**Јасмина** климне главом)

И ми смо били. Ах дивота! Али тек после! Свет се био заинтересовао од чега болује Миленко. И реч по реч, па се то све довело у везу са Иренином свадбом. Е, а да и ја нисам ћутала, — то можеш веровати. Оно истина смо бајаги неке пријатељице, — али она и пријатељство!? Кад год смо биле у друштвима, она би се представљала као нека краљица, па тек мени пред младим људима: ти си још дете, мила моја! Помисли: ја — дете!? А они све око ње као лептири на свећу. Ми као пепељуге. Баш јој нисам остала дужна! Нек осети... да нисам дете. И још ће она тек да осећа — мањ ако ја не будем Синђа!

Јасмина (раздрагана, ухвати Синђу за руку, дахћући). Па онда... шта је било?

Синђа. Е, да си видела, онда тек је био белај. Неколи од млађих људи, који су били позвати у сватове — просто су одказали. Невеста канда је то осетила, — па туробна, боже, као да је јела оскоруше. Штета, ниси могла да видиш, ви сте далеко у страни. Али прошли су покрај наше куће, и баш ту јој испаде огроман букет који је држала у руци... Лепо слети с кола на под точкове... Фрр! Све се камелије разлетише. „Несрећно знамење“, рече неко, а она се просто обезнани... (Показујући како се обезнанила, па онда пљесну рукама.) Ах, чисто неби веровала, како јој је лепо стајало! (Окреће се.) Али, молим те, је ли долазила Цаја?

Јасмина (климне главом). Овде је...

Синђа (метајући рукавице у муф). Ту девојку никако да видим...

15.

Аница. Синђа. Јасмина.

Аница (улази с лева носећи неколико посетница, које предаје Јасмини). Не могу да се наодговарам...

Синђа (Аници). Молим те, цуро, подржи ми. (Скида бунду, па је да Аници заједно с муфом.)

Јасмина (међу тим прегледа посетнице, па се тргне ба-

цивши посетнице на писаћи сто). Чини ми се, отвара врата! (Брзо Синђи.) Молим те, немој ништа пред њим да говориш о њој и сватовима. (Оде на десно.)

Синђа (за Јасмином). Та иди, нисам дете! (Аници.) Склони то!

(**Аница** изађе на лево.)

16.

Миленко. Јасмина. Синђа.

Миленко (блед и изнемогао излази с десна наслоњен на Јасмину). Ох, како је овде пријатно . . .

Синђа (сетно за себе). Сиромах, како је изнемогао!

Миленко (спазивши Синђу осмене се и пружи јој руку). О, гле, наше веселе Синђе! Баш ми је мило!

Синђа (рукујући се). А како тек мени, што те видим опорављена. (Па га прихвати с друге стране.)

Миленко. Е, божја воља!

(Доведу га до наслоњаче).

Јасмина (одмакнувши асталче, баци новине на писаћи сто и узме јастуче). Седи, Миле . . .

Миленко (седајући). Охо, како је овде добро и пријатно. Баш ти хвала!

Јасмина (метне му јастуче под главу). Тако, наслони се . . .

Миленко (гледајући кроз прозор). Да красног дана . . . (Јасмини.) Шта је данас, Бога ти? Видим људи се шетају . . .

Јасмина (преплашено гледајући на Синђу). Па овај . . . чини ми се . . . недеља . . .

Миленко (замишљено). Недеља? Која недеља? (Зажути и климне главом.) Па, Синђо . . . шта је ново по вароши? Ова моја строга видарица ништа неће да ми каже, па чак ето си видела, и новине крије од мене . . . вели, да је доктор забранио . . .

Јасмина (тужно, молећим гласом). Али, Миле . . .

Миленко. Е . . . е . . . та де . . . ја тек тако . . . знаш . . . Али ти си ипак за то најмилија сестра какве нема под сунцем . . . Веруј ми, Синђо . . . ни анђели немају толико милоште!

Јасмина (загрли га). Брате . . . слатки, једини брате мој! (Пољуби га у уста па се окрене и плаче.)

Синђа (уздахнувши обори главу). А ја немам никога, —

покрај свег богатства како сам сирота! (Нежно ухвати Јасмину за руку.) Ти си ипак срећнија од мене!

Миленко. Па реци бар што, Синђо, ти си жива ватра... шта се ради по свету?

Јасмина (преплашено метне јој прст на уста, па молећи склопи руке. Синђа јој климне главом да се не боји).

Синђа (усиљавајући се да буде весела). Молим те, шта да ти кажем? На пољу цео свет тера само ту проклету политику... И жене се бациле у политику. Док оне броје гласове са избора — деца им вриште неокупана и неочешљана; на огњишту им загорева јело а оне међу тим претресају шта је казала која госпођа министарка; у сопственој кући ђубре до колена и млађи развлаче где год што стигну, — док милостиве госпође воде бригу за државно газдинство.

Миленко. Гле, гле, како си се ти узбиљила!

Синђа. Ах, како да не... кад видим да се данас у свету не живи онако, као што ви књижевници лепо и слатко описујете у вашим песмама и причама. Све се то живи по плану, све рачун... број... класа, а љубави нигде ни од корова!

Миленко (тргне се). Ох! (Клоне.)

Јасмина (преплашено и прекорно). Синђо! (Прихвати Миленка.) Брате, Миле!

Синђа (тргне се, престрављена). Ух, шта рекох!?

Миленко (отимајући се). Па ништа, де, шта си се опет препала. (Боно осмејкујући се.) Мени је сасвим добро... чисто бих певао... тако ми је добро. Па зар данас да ми не буде добро?

17.

Стеван. Миленко. Јасмина. Синђа.

Стеван (закуца па уђе, угледавши Миленка, весело). А, јеси ли јунак, побратиме? (Приђе му и пружи руку.)

Миленко (рукујући се). Море, недам се ја. Је ли, селе?

Јасмина (климне главом, сетно). Недаш се, брале... (Уздахне).

Стеван (пошто се руковао са Јасмином и Синђом). Е, онда у име божје! (Брзо отвори лева врата.) Извол'те, господо!

(*Улазе*: **Жикић**, држећи у руци адресу, за њим **Перић**, носећи на веженом јастучету сребрн лавров венац, за њима још **неколико чланова депутације.** Иза њих виде се **Цаја** и **Аница.**)

18.

Жикић. Перић. Чланови депутације. Цаја. Аница. Стеван. Миленко. Јасмина. Синђа.

Миленко (се придиже и гледа зачуђено). Од куд то . . . ?

Сви (улазећи кличу). Живео! Живео!

Јасмина / **Синђа** (зачуђено Стевану). Шта је то?

Стеван (радосно). Само стрељења . . .

Жикић (Миленку, поклонивши се). Не замери нам, пријатељу, што смо се усудили, да ти на часак пореметимо мир, који је после тешке болести толико потребан за твоје — нама свима драгоцено здравље. Али, долазећи овако — долазимо по осећајима дужности, да ти, за сјајно дело твог узвишеног духа и племенитог срца — које од синоћ потреса и одушевљава све искрене пријатеље српске књижевности и уметности, у име српског књижевно-уметничког друштва и осталих твојих пријатеља и поштовалаца дамо један, ма и незнатан израз захвалности и општег признања. Твоје одлично дело „Мач и Срце“, које је приликом синоћње представе занело све нас, — успело те је на висину, и увенчало славом, којој ми истина не можемо да дамо довољног израза, — али се ипак усуђујемо да ти на овом листу (подносећи адресу) поднесемо исписане осећаје, који све нас обузимљу . . . Живео!

Сви. Жевео! Живео!

(Поиздаље чује се зврјање фијакера).

Миленко (примајући адресу, остави је на астал̀це, дрхћућим гласом). Ја . . . толика . . . част . .

Перић (подносећи венац). А у исто време молим, те да примиш овај дар као знамење . . .

(Близу прозора зачу се зврјање фијакера и један глас испод прозора викну: „Гле, Иренини сватови иду овуда“ . . .)

Миленко (се тргне и окренув се прозору врисну пренеражено). Ах . . . Ирена! (Па с раширеним рукама паде на

прозор с јауком.) Зар тако . . . Ирена?! (И покривши лице рукама посрне.)

(Сви стукну пренераженi).

Јасмина (га међу тим одмах прихвати). Миле . . . брате . . Куку мени! (Положи га у наслоњачу.)

Цаја (са Аницом јурне напред) Он умире!? (Клоне код наслоњаче.)

Сви (дошавши к себи, зачуђено). Шта то би?

Жикић }
Перић } (притрчавши прозору, зачуђено). Сватови!?

Стеван (који је у исто доба погледао кроз прозор, зашкрипи зубима). Иренини! Ах бездушница! (Па онда притрчи Миленку, окренув се Аници.) Брже по најближег лекара!

(**Аница** изађе).

Синђа (гледајући такође кроз прозор). Пакосница! То је за цело она наредила, да се чак овамо обиђе — ма да им пут није овуда — само да . . . О! (Љутито лупи ногом.)

Миленко (са свим слабим гласом). Зар тако, Ирена?

Јасмина (очајно). Уби те душманка . . . убио је Бог!

Миленко (покуша да се придигне гледајући на прозор). И . . . И . . . Ир . . . ена! (Пружи се у столицу.)

Стеван (пипајући му чело, груди и руке, тужно). Издахнуо!

Јасмина }
Цаја } (вриснu) Мртав?!
Синђа }

(**Јасмина** и **Цаја** клону на Миленка, **Синђа** се окрене плачући).

Сви (гледајући тужно) Бог да му душу прости!

Стеван (придижући Јасмину и Цају) Јасмина . . . Цајо . . . посестримо — дођите к себи . . . божја воља . . .

Јасмина (скочи). Не, то није божја воља . . . Бог не може бити тако немилосрдан . . . То је демонска воља . . . њена наклена душа то је хтела . . . Али тако ми живог Бога, ја ћу јој се љуто осветити . . . ја ћу јој душу отровати . . . ја ћу јој мозак преврнути . . . ја ћу јој накао створити . . . ја ћу јој живој срце ишчупати! . . . (Клоне, **Стеван** је придржи.)

(Завеса брао пада).

(Наставиће се.)

АНДРИЈА КАЧИЋ МИОШИЋ.

СЛОВИНСКИ ПЕСНИК.

Написао

Дан. А. Живаљевић.

(Свршетак.)

Качић је хтео да пружи своме роду потпуну и праву историју словинскога народа у песми, од најстаријег доба до својих дана. У овом свом задатку не хтеде заборавити ни једнога бана и краља, ни једнога витеза и јунака; хтео је „свиту приказати, ко је јунак био, је ли главе турске одсицао, и колико је који одсикао“. С оваким задатком, природно је, да Качићевим песмама није могло бити главно приповетка, и да је он морао доћи у сукоб са народним песмама, које су „липе слушати, ако и није могуће да су по све истините“. Он је, дакле, тражио истину, ако је у народној песми нашао, задржао је, а када је није нашао, шта му је друго остало, него да сам пречисти неистину од истине — да дотерује и прерађује народне песме. Он је то и радио.

Кад бисмо којом срећом дошли до првог или другог издања „Разговора Угоднога“, тада бисмо могли лако видети колико је Качић мењао у народним песмама и како их је прерађивао, јер, добро напомиње учени академик г. Јагић, да Качић „будући и сам надарен великом вјештином народне версификације, народна пјесника и пјевача, пође њему брзо за руком удворити се код народне виле пјевачице тако, да је окрет-

ном имитацијом умио удесити своје композиције под народни склад и размер“ [1]), те баш због тога, тешко је одређивати докле је Качић позајмљивао из народних песама, а одакле је опет лично његово. Ипак покушаћемо и на то одговорити.

Напомена под 117 песмом, која гласи: „Ова је писма и прија од мене штампана, али није све како је овдје, јер сам је штампа', како сам је чуо пивати; али будући хисторије штио и другачије од мудрих људи разумио, ето је приказујем свиту онаку, како се је догодило“; ова напомена — велимо — даје нам право да се упутимо у горње питање. Из ове напомене јасно излази, да је Качић прерађивао народне песме. Па у чему се састоји та прерада и докле она иде? — У колико смо могли проучити Качићеве и народне песме и упоређујући једне с другима, дошли смо до ресултата, да је Качић из народних песама узимао све оно, што се није косило са историјом и истином, а да је изостављао све непотребно и сувишно, где долазе и разне фигуре (осем етимологијских и синтактичких, као што напоменусмо), којима се одликују српске народне песме.

И ако се многим и многим народним песмама не да спорити историјска вредност, опет има их доста, којима то није главно. Према овоме, дакле, Качић је у народним песмама мењао историју, или је дотеривао према књигама, листинама и другим документима које тамо амо помиње. Сигурно је Качић помишљао на историјску верност народних песама када је за њих напоменуо „ако и није могуће, да су по све истините“, премда мислимо, да се ове његове речи могу односити и на митску страну народних песама и на фигуре, јер у Качићевим песмама нема ни једнога ни другога. Митска страна народних песама већ се и с тога није могла свидети Качићу, што је он и по своме позиву морао сва та надприродна веровања искорењивати. Неистину је он сигурно гледао и у хиперболама народне песме.

[1]) Op. cit. стр. 132.

Њему се чинило да је претеран опис цркве, за коју вели кнез Лазар, да ће је саградити

„ . . . . . од сребра бијела,
„Покрићу је жеженијем златом,
„Подизати дробнијем бисером
„Попуњати драгијем камењем“ —

или кад Марко стаде Мусу пребројавати:

„Ал у Мусе три срца јуначка,
„Троја ребра једна по другијем;
„Једно му се срце уморило,
„А друго се јако разиграло,
„На трећему љута гуја спава“ —

или кад народна песма описује тамницу:

„Ђе но лежи вода до кољена,
„А јуначке кости до рамена“, —

или кад Марко изиђе из тамнице

„Коса му је до земљице црне,
„Полу стере, полом се покрива;
„Нокти су му копати би мог'о“.

Оваких хиперболичних слика у Качића нећете наћи као што у њега нема ни оних величанствених описа одела и оружја јунака. Све ово Качићу је изгледало или неистинито или непотребно, те су у опште његове песме без таквих песничких украса. Једна једина фигура, омиљена народној песми, као да се и Качићу свидела. То је компарација здружена са репетицијом. Ову фигуру Качић чешће употребљава и то обично у почетку песме, као и народни певач, само што је у Качића увек много краћа, као што су и његове песме знатно краће од народних, јер „дуга писма није ником драга“, вели песник. Најдужа му је песма о Бечу, која има 543 стиха. Остале варирају с овим бројем стихова: 242, 171, 163, 117, 104, 84, 56. Дакле између 250 и 50 стихова.

Још имамо један врло видан спољашњи знак, који нам у неколико показује: шта је у Качићевим песмама сам песник певао, а шта је опет позајмио из народних песама. То је рима. Са малим изузецима, готово све Качићеве песме имају риму; али у почетку саме

песме рима је врло ретка или је никако и нема, а сви стихови, који су без риме, баш су они, који нас подсећају на такве исте стихове у народним песмама. Ти су стихови обично у почетку песме, а налазимо их по некада и у средини, а врло ретко на крају. Они су увек увод песми и иду све дотле док песник не пређе на главни предмет. Чим почне невати сам догађај, они постепено нестају а појављују се други са римом и који су тежи од првих. Из тога ми изводимо, да је Качић велику већину почетака својим песмама узимао из народних песама, а када дође главна садржина, коју је позајмљивао из историје, он се разиђе с народном песмом па догађај сам опева онако, како му га је издиктовала историја. Да ово осветлимо и примером. Узмимо „писму од краља унгарскога“, а узмимо њу и с тога, што смо раније показали њен одношај са историјом, из које јој је узета садржина. Ова песма овако почиње:

„Санак снила унгарска краљица,
„Лиша љуба краља Лудовика,
„У Будиму, граду бијелому;
„Санак снила, у санку видила,
„Да се ведро небо проломило
„Над Будимом, над бијелим градом,
„Да је сунце на земљицу пало,
„Да је јасни мисец помрчао,
„Свитле звизде мисец одбигнуле,
„Тер су крају неба прибигнуле,
„Да су утве Дунај прилетиле,
„Тер су пале на поље мухачко.
„Свезнадари санак тумачише,
„Тумачише, ал' не домислише,
„Него једна млађана дивојка,
„У Будиму граду одгојена.
„Краљици је санак тумачила,
„Тер јој бише тихо бесидила:
„„Што но јеси у санку видила,
„Да се ведро небо проломило
„Над Будимом, над бијелим градом,
„То ће Турци Будим освојити.
„Што л' је сунце на земљу паднуло,
„То ће Турци краља погубити.

„Што л' је јасни мисец помрчао,
„То ће њему потамнити лишце.
„Што л' су звизде мисец одбигнуле,
„То ће њега одбигнути слуге.
„Што ли утве Дунај прилетише,
„Тер падоше на поље мухачко,
„Оно Турци Дунај прибродише,
„На Мухачу табор учинише
„Колико је Мухач, поље равно,
„Свега су га Турци притиснули:
„Пред њима је Отмановић царе,
„По имену силни Сулемане".
„Истом она сапак тумачећи,
„Књига дође краљу унгарскому
„Од силнога цара Сулемана;
„У књизи је краљу говорио:
„„Кад разгледаш билу књигу моју,
„Пошаљи ми кључе од Будима,
„Оли ходи, да се огледамо
„На Мухачу, пољу широкому.""

После тих стихова долазе ови:

„Али један самосвитан бише,
„Мудрих људи наук не примаше,
„За главаре не мење војнике,
„Већ бискупе, фратре, редовнике,
„Који нису Турак' ни видили,
„Камо ли су с њима бојак били.
„Млада краља на зло наметнуше,
„Унгарију у зло оборише.
„Није сабља за попа ни фратра,
„Већ круница и крижизнод врата,
„Дишиплине и пекора тежка,
„Редовника дила су витежка
„Фратар има чуват манастира,
„Бискуп чинит дило од пастира,
„А господа сабље припасати
„И витежки вазда војевати.
„Краљ Лудовик младо момче бише,
„Војевати још тер не знадише,
„Некти слушат унгарске господе;
„Већ бискупе узе за војводе.
„Зове к себи Томореа фратра,
„Францескана по имену Павла,
„Арцибискуп' од Колоча града,
„Тер је њему тихо бесидио:

„„Ти ћеш мојом управљати војском,
„Слушаће те пишци и коњици,
„Сва господа и сви владаоци
„Од лијепе земље Угарије.““

Упоредимо прве и друге стихове међу собом, па ћемо одмах видети колика је међу њима разлика. Чисто не бисмо рекли, да су то стихови из једне исте песме! — У првима видимо поезију у пуном свом јеку, а у другима просто ређање догађаја онако, како је Качић позајмио из Сагреда. Први стихови подсећају нас на исте таке варијанте у Вуковој, Петрановићевој и Богишићевој збирци, те нико неће спорити да су они чисти народни стихови, а ако има у њима какве измене, она је врло незнатна. У првим стиховима нема риме, а ако је и има она је случајна, а у другим рима иде правилно два по два стиха. Што је пак најважније, у другим стиховима, као и у целој песми, Качић ређа имена војсковођа и саветника краља Људовика, а у првима не помиње се по имену краљица угарска! Узмимо сада „писму од Стипана Томашевића“. У њој је Качић у стихове преокренуо писмо, којим Стеван Томашевић позива властелу у рат против Турака. Песма ова иде са свим упоредо са писмом и она је веран његов препис у стиховима; али почетак није такав. Он је одвојио од саме песме. Ево га:

„Још ниј' зоре, ни бијела данка,
„Ни Даница помолила здрака̄,
„Уранио Томашевић Стипе,
„Рано рани, билу књигу пише.
„Не пише је црним мурећепом,
„Већ је пише крвцом из образа,
„Тер је шаље босанској господи,
„Све по избор баном и кнезовом“.

После ових стихова имамо још неколико, у којима Стеван прича о кобном свом сну, који је снио, па онда наставља:

„Нудер дакле, моји витезови,
„Ви племићи, бани и кнезови,
„Сакупите војску на све стране,
„Да чекамо цара силенога

Одавде почиње превод писма, у коме се ређају имена властеле, коју Стеван зове у рат. — Оваких примера могли бисмо још доста наводити и сви биће потврдили наше тврђење, да су почеци — уводи — Качићевих песама већином позајмљени из народних песама, а сам почетни стих обично је као и у народним песмама. У трећој књизи Вукових народних песама, три песме почињу:

„Још зорица не забијелила,
„Ни Даница лица помолила“,

а у Качића шест песама овим истим стиховима, само што друга половина другог стиха гласи: „помолила лица“. Имамо и неколико варијаната тих стихова:

„Још не бише зора забилила.“

„Још ниј' зоре, ни бијела данка.“

„Још не бише истекла даница“.

И у народној песми имамо варијант:

„Још од зоре нема ни помена“.

Да се још боље види сличност са народним песмама, а у исто доба и разноврсност почетака у Качићевим песмама, нека нам је допуштено исписати важније: „Књигу пипе момче самоуче“, — „Љуто цвиле“ или „Горко цвиле“, — „Војску купи“ или „Купи војску“, — „Диван чини Отмановићу царе“, — „Сунце зађе а мисец изађе“, — „Гаји мајка сина маленога“, — „Санак снила“, — „Кад се жени . . . “, — „Пије вино . . . “, — „Малена се чета подигнула“, — „На хиљаду и . . . “, — „Да је кому послушати било“; итд. Најчешће долази „Књигу пипе“ (14 пута), а књигу пише „момче свезнадаре“, цар и многи други, који пишу или читају књигу, те она игра и у Качићевим песмама ону исту улогу, коју јој намењује народна песма.

Али, ако у већини Качићевих песама налазимо тако тесан односај између њих и народних песама, то у „Разговору Угодноме“ имамо и чистих народних песама, и песама, у којима нема нимало народне при-

месе, и за које се може рећи да их је Качић спевао не позајмљујући из народних песама ништа, осем форме.

Качић изреком каже, као што раније поменусмо, само за две песме, да су народне; али у колико могасмо схватити дух Качићеве и народне песме, нама се чини да их има више. Као чисто народне песме, осем оне две о војводи Јанку, ми држимо још и ове: 1., Како Котарци исикоше Турке рата Бечкога; 2., Од Мочивуне Вука; 3., Од Меје Дуратовића и Котарца Стипуровића; 4., Како Јанковић разби Ормуш-пашу на Грахову; 5., Од Дујасах Бабића; 6., Од Марка Ђуковића; 7., Од Плавше харамбаша; 8., Од Јурише Сењанина и 9., Од силнога јунака Ожеговића. — У свима овим песмама претежнија је романтика, него историја. У њима управо и нема историје, па и ако је што год Качић у њима мењао или исправљао, то ће бити врло незнатно. Међу тим у овим песмама налазимо врло велику сличност са народним песмама, већу много, него у осталима. Риме је у њима мало или ни мало. Песму о Јурини Сењанину исписали смо раније целу, а доста смо опширно приказали и песму о Луци Ожеговићу, те су се и сами читаоци могли уверити о нашем тврђењу, а за две песме — како Котарци исикоше Турке рата бечкога и од Мочивуне Вука — наћосмо им и варијанте. Варијант прве песме налазимо у песми „Јанковић Стојан“ (из книнске крајине), која је штампана у „Viencu uzdarja narodnoga O. Andriji Kačiću-Miošiću na stoljetni dan preminutja“ (U Zadru 1861.) на страни 95—97. Варијант песме о Мочивуни Вуку налазимо у песми „Боичић Алија и Глумац Осман-Ага“ у трећој књизи Вукових песама.

У првом делу „Разговора Угодна“ имамо и неколико песама, у којима је тако много примесе из народних песама, да нисмо на чисто: јесу ли Качићеве или праве народне песме. Таквих песама има по највише у одељку о Скендербегу и, као што раније напоменусмо, о Сибињанину Јанку; али су опет највише од свију одмакле песме: од краља Владимира, од Ра-

дослава и Бодина, од краља Доброслава, од женидбе краља булгарскога, и од Милоша Кобилића и Вука Бранковића. Кад их читамо, готови смо веровати да су са малим изменама, народне песме; али нам наше веровање с друге стране разбија проза, која је позајмљена из Орбинија, и из које видимо, да су по њој спеване.

И ако је врло огромна већина Качићевих песама у врло тесном односају са народним песмама и од њих позајмице чинила, опет има у „Разговору Угодном“ на двајестину песама, у којима нема баш ништа, осем десетерца, заједничког са народним песмама. Такве су песме: Радована и Милована; Поскочница; О Крижарици Јелини; Од четири света именьака; О Дубровчанима; и још неколико, у којима нам се Качић представља као прави песник; али имамо опет неколико песама, које су се ограничиле на само ређање јунака, и у којима има врло мало поезије. Оне су монотоне и пуне понављања и стихова и једних истих фраза. Ово као да је и сам Качић спазио, па и вели: „Ове писме свакому драге неће бити, јер међу њима мало има разликости, находећи се у свима исте ричи, како но ти ове: јунак, витез, делија, левента, змија, змај, вук, лав, соко, ора', гњиздо соколово, мач, сабља, коње, Краљевић, Кобилић, Зриновић, колајне, медаље, дукале, одсицаше, робље, довођаше и остала. — Кад би могуће било, имала би једна од друге бити по све различита; али, будући сви витезови именовани од исте крипости, с истим ричима служити се би потребито, за указати њихова јунаштва. Кому су угодне, нека их пива; кому ли нису, нека иђе спавати“.

Све су Качићеве песме, по примеру народних, спеване у десетерцу са главним преломом после четвртога слога, само су две песме (Поскочница и О цесару Константину и његовој мајци, светој Јелини крижарици) у осмерцу. Све су пак без изузетка, подељене у строфе, које су обично од

четири стиха, а имамо повише строфа и од пет и од три стиха. У песми „Од рата краљице угарске с краљим кршћанским“ имамо строфа: од четири, пет, три па и шест стихова, а у песми „Од славне Босне“ налазимо једну строфу и од два стиха. Ово је једини случај у средини песме, јер на завршетку чешће налазимо строфу од два стиха.

Као што већ нагласисмо, Качићеве песме имају и риму; али она нити је правилна нити је стална. Правилна није с тога, што при сликању није обраћена пажња на акценат, него само на сличност писмена. Нестална је и с тога, што не иде сликање појединих стихова ни по каквоме реду, него се налазе све могуће варијације. Ево неколико примера, из којих ће се видети каква је рима у Качића:

„По имену Секула војводу,
„Краљевића у слободу“.

„Војску куши круна цесарова
„Карло пети рода сокорова“.

„Трећега ти још кажем војника,
„Који бише од Скрадина дика,
„По имену Лањуе Дубравица
„Боје га се сва царева дица“.

„Ако ниси знао до сад,
„Цар Константин гди се роди,
„Становито знат ћеш сад.
„Да с' у Нишу ово згоди“.

„Ту се бојним копјим ударише,
„Ал' се бојна копља поломише,
„Од бедрице ћорде повадише
„И ћорде се бритке изломише“.

Поред тога, што рима нити је правилна, пити лепа и звучна, више је пута и штетна, тако да за њену љубав песник пада у контрадикцију.

Ове спољашње карактеристике Качићеве поезије јако падају у очи и намеће се питање: од куда у Качића слика и строфа, од куда му десетерац, када

су у његово доба биле јако развијене бугарштице? — Што се тиче строфе, држимо да је она следовање талијанским песницима, чијим су стопама ишли и дубровачки писци, па није никакво чудо, што је њиховим трагом ишао и Качић, који је, по примеру дубровачких песника, певао и две песме у осмерцу. Исто тако објашњавамо и слик у Качића, и ако на њега врло мало полажемо. У осталом и строфу и слик налазимо и у народним песмама. У првој књизи Вукових народних песама (женских) налазимо неколико примера строфе и слика. Дакле строфа и слик ни у ком случају не могу се узети као докази, да Качићеве песме нису позајмљене из народних. Ти докази постају још слабији, када узмемо у обзир, да је Качић и оне две песме, за које и сам вели, да су народне, преокренуо у строфе.

Много је теже одговорити на треће питање: зашто је Качић узео десетерац? — Овим су се питањем пре нас бавила и два озбиљна научника, г. Јагић и г. Богишић, па не дођоше до стална закључка, јер да би се ово питање повољно решило, требало би прво бити на чисто с тиме: где је била географијска, а где хронологијска граница бугарштице, као и у које је доба и где је поникао десетерац, који је истиснуо бугарштицу? . . . Ми бисмо с наше стране пристали уз мишљење, да се бугарштица није певала уз гусле, него или без икаква инструмента или уз какав други инструменат, а десетерац да се певао уз гусле, па да се зато уз њих и држао. Ово ће бити разлог што је и Качић узео десетерац, јер он на неколико места казује да је уз гусле изводио песме од јунака.

На завршетку овога одељка остаје нам да кажемо још неколико речи о Качићеву језику.

Качић је и „Корабљицу“ и „Разговор Угодни“ писао западним говором, а овде онде налази се источни и јужни, али ређе у прози а чешће у песми због стиха. Што се тиче фонетике и етимологије, ту је Качић, са малим одступањем, са свим уз фонетику,

јер друкчије не би могло бити, када је ишао трагом народне песме. Одступања су му ова: предлог под кад је састављен са којом речи, која почиње са меким словом, не претвара се у меко, те пише: подписати, подкопати. Исто је тако са предлогом из, раз, низ, осем када следећа реч почиње са *с*. Даље, Качић пише отцу и витежки.

Као и сви писци дубровачко-далматински, и пре и после Качића, тако и он стоји под доста јаким утецајем талијанског језика и његових синтактичних правила. Качић редовно употребљава: за са инфинитивом (за уздржати краљевство); од са генитивом (од ствари од краљевства), прости број један место сложене заменице непознатога лица неко; има читавих реченица састављених по духу талијанскога језика (него га чини систи), има и много талијанских речи. Као што и народна песма радо употребљава турске речи, тако их исто има прилично и у Качића, особито у песмама.

Каквих особитих граматичких или синтатичких неправилности или особина у Качића нећемо много наћи, а да их не налазимо у ранијих дубровачких и далматинских песника или у народним песмама.[1]) Међу тим пало нам је у очи што жена за мужа каже заручник, а муж за жену заручница:

„Од кад су ти ба́бу погубили,
„Драгомира, заручника мога".

„То изусти, душицу испусти
„На криоцу своје заручнице,
„Заручнице Јелине краљице".

Исто тако зет таста зове свекром.

Свекар место таст налазимо и у Гундулића:

Кад зет свекру, отац сину,
а брат брату проти скочи (Осман, п. 7. стр. 375—6).

---

[1]) Ко би ипак хтео да више дозна о Качићеву језику, томе препоручујемо Риболијеву књигу „Vienčić Milovanu", у којој је врло исцрпно расправљено о Качићевом језику, тако да кад би данас ма ко хтео опширније о томе писати, морао би исписати Риболијеву расправицу.

Још ћемо напоменути, да Качић пише: ожујак, српањ, април, јули. Оваких недоследности у њега има доста, а оне се највише истичу у слову *x*, те по негде у једној истој речи употреби *x*, а негде га не употреби.

Из онога што смо досад казали, могли су се читаоци лако уверити, да су све Качићеве песме задахнуте великим патриотским осећајем, а поред тога оне су и дидактичне. Овде онде наћи ћете у његовим песмама врло лепих поука и моралних мисли, које су увек истакнуте на крају песме.

V.

Ретки су књижевници, који су у књижевности самоникли и који нису утецали добро или зло на доцније књижевнике. За Качића пак може се рећи и да је утецао и да су на њега утецали. Ипак овај двојаки утецај не односи се на правац или дух саме Качићеве поезије, јер он у томе није могао никако утецати. У томе и на њега самога слабо је ко могао утецати, и ако се из његових песама јасно разабире да су му дубровачки песници били добро познати и да је у многоме ишао њиховом стазом. Али има један, слободно се може рећи, давно заборављени песник, који Качићу, ако можда и није позајмио главну мисао „Разговору Угодном“, оно га је сигурно упутио путем, којим је Качић отишао. Тај је заборављени песник Филип Грабовац. Њега и не помиње никаква историја српске и хрватске књижевности. Једва му је проф. Сима Љубић уступио неколико речи у другом делу „Ogledala“ (стр. 458.) и Дујмо Срећков Караман у књижици „Andrea Kačić-Miošić“. Овај песник, и сам фратар, штампао је у Млецима 1846. године књижицу под натписом „Cvit Razgovora — naroda i jezika Iliričkoga aliti Arvackoga“. У овом свом делу Грабовац је у песми и у прози храбрио народ да не малакше у својој очајничкој борби.

Због сувише великог свог родољубља јадни Грабовац био је гањат од млетачке републике, а не само гањат, него и мучен, те је мученички испустио своју племениту душу 20. априла 1750. године. — Грабовац је још написао „Historiu naroda Iiričkoga“, која је штампана у Млецима 1745. године.

И ако је између Грабовчевог и Качићевог „Разговора“ доста мален размак у времену, опет се не може порећи, да Грабовац није колико толико утецао на Качића, који је од њега готово и сам натпис своме главноме делу позајмио.

Међу тим Качићу ми дугујемо необичну захвалност, што је својим делима благотворно утецао на два наша велика књижевника — на Вука и на Прерадовића. Да није било Качића, ко зна, да ли би се Вук икада био решио да прикупља народне умотворине, а да опет није било Качића, ко зна бисмо ли се данас поносили са Прерадовићем, јер би он можда био своме народу туђ, као што су многи и многи синови нашега народа алем-каменови у туђим књижевностима. Вук то признаје, с тога пустимо га да нам сам каже како је на њега утецао Качић. — Ево шта Вук пише у „Предсловију“ првој књизи првога издања народних песама (Беч, 1814): „Прие осам година я сам чуо у Карловцима Сремским (у месту, гди сам се я онда, са іошт неколико Сербиянаца, у благодеянию Отца и Покровитеља Муза Сербски находио, и гди сам на мою велику и незаборавльену жалост познао, да има на свиету іошт више наука, осим нашега Псалтира и Часослова) гди захтеваше Господин, садашньи Архимандрит, Лукиан Мушицки, да му напишемо, ако кои зна, прости песама Сербски Я сам, истина, онда имао у памети различнога рода песана, пет пута више, а десет ясние, него сад; али му пиесам смио ни едне написати и дати; ербо сам цело мислио да се он чрез то подсмева нама, као момчадма, коя су по шуми код свиньа, код коза, и код оваца одрастла.

„По том, кад є мене бєдно сиромаштво од наука

(од предмета, кои є онде найдрагоценнии души моіой постао; и коему я и данас сва сокровища, и све сладости овога свиета предпочитуем) раставило и у отечество одтерало, нашао сам, онамо, єдну велику Пєснарицу (од Качића) са Латинским писменима печатану, кою како сам узео у руке и видио да су пєсме, и баш онакове исте, какове наши Сербљи код ватре сєдећи уз гусле пєваю, одма сам почео сумњати да є Господин Мушицки с нама шалу проводио; а кад сам ону Пєсмарицу сву прочитао, онда сам тек почео његово намєрењє догадьати".[1]) — Из ове јасне Вукове исповести, види се колики је био утецај Качићев на оца нове српске књижевности, а када прелистамо Вуков Ковчежић и Качићеву Корабљицу, некако нам се само по себи намеће питање: да није „Корабљица" изазвала „Ковчежић"?

Нашим читаоцима, нема сумње, познато је, да је Прерадовић прве своје песме певао на немачком језику, и ко зна, да се није познао са Спиром Димитријевићем и Кукуљевићем, да ли би икада и пропевао материнским језиком; али поред ове двојице његових другова, највише су на њега утецале Качићеве песме. Прву песму па српском језику посветио је Спири Димитријевићу, и у „тумачу" тој песми признаје велики Качићев утецај. То се види најбоље и из саме песме. Једној пак од најлепших Прерадовићевих песама — „Владимир и Косара" — позајмио је Качић основну мисао, а у песми „Посланица Андрији Качићу-Миошићу" огледа се, не само дух Качићеве поезије, него је она и јасан сведок: колико је Прерадовић проучио Качићеве песме.

Да не помињемо друге наше песнике и књижевнике, на које је посредно или непосредно утецао Качић, па да прећутимо и оне, који су се доцније помагали његовим делима, довољна је и велика је заслуга Качићева, што је тако повољно утецао на та два наша велика књижевника. Само зато дугујемо му необичну

[1]) Ново, државно, издање стр. III. и IV.

захвалност; али највећа наша захвалност Качићу у томе је, што је својим патриотским песмама будио и крепио наш народ. „Разговор Угодни“ био је огњиште, око кога се народ грејао. Ретка је књига и сриска и хрватска, која је дубље продрла у народ од Качићеве песмарице. Качићеве песме уз гусле се певаху и певају у свима деловима српскога и хрватског народа. Приморац мрнар и данас, када се од своје куће опрости, у свој сиромашни сандучић, поред иконице светога Николе, који га прати и на мору чува, метне и Качићеву песмарицу, па је носи по морској пучини, и чим се мало одмори од љуте борбе са бесним валовима, раствори је и чита себи или дружини: „храбрепита војевања и гласовита јунаштва својих дидâ и шукундида“.

VI.

Није нам познато да су „Elementa Peripatetica“ ма који пут препштампавана, а за Корабљицу знамо да је доживила пет издања, и то: I. у Млецима 1760. године код Антуна Басанезе; II. у Млецима 1782. код Доменика Ловиса; III. у Дубровнику 1833. код Мартекинија; IV. у Дубровнику 1836. код истога, а V. у Задру 1857. код браће Батара. Сва су ова издања једнака, само дубровачка немају посвете на талијанском језику. — Ћирилицом „Корабљица“ није штампана.

„Разговор Угодни“, у колико је дајбуди нама познато, штампан је до сада латиницом двадесет и четири пута, а ћирилицом три пута. Које је године први пут штампан не зна се. Остала пак издања латиницом по годинама и местима иду овим редом:

II. У Млецима код Доменика Ловиса 1753. год.
III. „ „ „ „ „ 1759. „
IV. „ „ „ Адолфа Цезара . 1801. „
V. „ „ „ „ „ . 1811. „
VI. „ Дубровнику код Мартекинија 1826. „

VII. у Дубровнику код Мартакинија 1832. год.
VIII. „ Бечу код Ј. Венедикта . . . 1836. „
IX. „ Задру код браће Батара . . . 1838. „
X. „ „ „ „ . . . 1846. „
XI. „ Дубровнику код Мартекинија 1850. „
XII. „ Загребу код Фрање Жупана . 1851. „
XIII. „ Задру код браће Батара . . . 1851. „
XIV. „ Дубровнику код Мартекинија 1861. „
XV. „ Загребу код Анте Јакиħа . . 1862. „
XVI. „ Осеку код? 1871. „
XVII. „ Загребу код Лав. Хартмана . 1875. „
XVIII. „ Сиску код? 1875. „
XIX. „ Загребу код Лав. Хартмана . 1880. „
XX. „ Задру код „Хрватске“ . . . 1885. „
XXI. „ Дубровнику код Д. Претнера 1886. „
XXII. „ Загребу код Хартмана . . . 1886. „
XXIII. „ „ у Дионичкој тискари . 1889. „
XXIV. „ „ Лав. Хартмана . . . 1892. „

Прво, друго и треће штампао је сам Качић, а сва су доцнија после његове смрти угледала света. Многа и многа од поменутих издања штампана су без икакве критике, као што се и у новије време штампају. Многа опет издања изоставила су прозу. Таква су издања: XIII., XVI., XVII., XVIII., IXX., XX. и XXII. — У IV. издању ушле су две песме, којих у III. издању нема, и то: „Писма гласовитих јунака Анте Радимира, и његова сина Кавалира Боже из Доброте од Буке Которске“, и „Писма од Босне и светога Јурја“. За прву се не зна чија је, и ако је добра имитација Качићева певања, а другу је певао, или, као што је забележено, „сложио“ О. Франо Радиан. Обе ове песме ушле су у сва остала издања, само што у загребском од 1889. није штампана прва.

Најбоља су издања: бечко, загребско од 1862. и 1892. и Дубровачко од 1866., а право критично издање, то је загребско од 1889. којим смо се и ми служили

Бечко издање штампано је у две књиге и има

два натписа: први му је „Serbsko-dalmatinske viteške narodne pjesme. — Novo Vandanje. — Izdao Venceslav Juraj Dundar“. Други је натпис обичан Качићев. — У овом издању о самоме Качићу нема никаква говора; али налазимо предговор („Slavni narode Iliricki!“) издаваочев, у коме даје рачуна о правопису, којим се служио у овом издању. Том се приликом писац дотакао и ћирилице, о којој ово пише: „Ћирилско правописаније је од Ћирила Славенскога Апоштола, каноти својега почетника звано. Овим су све церквене књиге закона Икерсћанско-изходнога написане. Полег овога је и ново Русско тако звано **цивилско** за потрибованье свагдашње по заповиеди Петра великога у Хамбургу на округлу, лиепу, и красну слику Латинских словах (литérах) основано. Да су латинска слова једноставнија и краснија него Ћирилска, показују сами Руси и Сербљи сваки дан боље к' њим приближавајући се, или некоја са свим за своја, ако прем гласу Латинскому противна, попримајући“. — Од овога издања штампано је и неколико егземплара у четвртини, који су били врло скупи. У каталогу наше народне библиотеке забележено је ово посебно издање; али га не беше у библиотеци. По овоме издању израђено је и XIII., које је штампано у две књиге.

Загрепско од 1862.[1]) године, штампано је по четвртом издању. Оно је штампано „трошком закладе за издаваље пучких књига и помоћу Матице илирске“. — Издање је врло марљиво уређено. Предговор, пун заноса и појезије, написао је „у име одбора Матице илирске В. Бабукић.“ Осем тога штампан је и Качићев животопис по Стјепану Ивичевићу. — Уз ово издање налази се и Качићева слика.

Дубровачко издање (Претнерово) од 1886. такође

---

[1]) „Vienac“ у 34. броју за 1890. годину, погрешно бележи да је ово издање штампано 1860. године. Исто тако и одбор за подизање Качићева споменика, који је штампало најновије издање „Разговора Угоднога“ погрешно бележи, да је његово двадесет прво издање, када ето видимо, да је двадесет треће.

је марљиво уређено, и, осем Качићеве, има и Скендербегову слику, али, као што рекосмо, најмарљивије је уређено загрепско издање од 1889. године. Оно је једино критично издање и уређено је по трећем, дакле по Качићевом издању. Поред „животописног нацрта О. Андрије Качића-Миошића“, налазимо још и „Опомену“, у којој су критичне напомене о самом издању. — Уз ово издање налази се и слика „народни споменик О. Андрији Качићу у Макарској г. 1889“.

Међу лошијим издањима спадају и прва три, штампана накладом књижаре Хартманове у Загребу. — У овим издањима, штампане су само песме, а додат им је кратак и незначајан „тумач мање познатих ријечи“. У овим издањима има и кратка Качићева биографија и 38 слика, међу којима је и Качићева.

Најгоре је, као што казасмо, дубровачко издање од 1861. године. Поред свију осталих мана и недостатака, уткане су још и ове песме (поред она две раније поменуте): од Наполеона — од браће Ивановића и Стамбека турског под Атеном — Црногорци под Дубровником и Конављани у Црној Гори — Симо Благојевић из Кривошије. Ове песме не само да се не могу узети као Качићеве, него, као што се види из самих натписа, оне су много доцнијег постања. — Овоме издању додата је Скендербегова слика.

Задарско издање од 1885. године није довршено. Оно је било почело излазити у свескама и штампана је само прва, која је имала 40 страница. Натпис је овоме издању „Kačićeva Djela. — I. Razgovor ugodni naroda slovinskoga. — Pjesmarica. — Objelodanila „Hrvatska““.

Ћирилицом су Качићеве песме из „Разговора Угодног“ три пута штампане, и то под овим натписима:

I. Пѣснословка, повѣсть о народу славенскомъ. Изъ книга г. Андрее Качића изведена; и по образу, вкусу и глаголу Сербскомъ Гавриломъ Ковачевичь устроена. Иждивеніемъ же г. Іоанна Янковича Книгопродавца и

Щампара Новосадскога напечатана. У Будиму, Писмени Крал. Всеучил. Пештанскогъ 1818. — м. 8. стр. 152.

II. Србско-народне витежке пјесме спјеване од Андрие Качића. (Са српским словима препечатано.) Издала Печатња Медаковића (Нови Сад). I. књига 1849.; II. 1850. — м. 8. стр. I. књ. 256.; II. 245.

III. Разговор Угодни народа словинскога. — У Панчеву 1889. штампано у „Народној библиотеци браће Јовановића“, м. 8. стр. књ. 572.

Ни једно од ова три издања не може се похвалити. Сва су слаба и нетачна, а најгоре је прво.

Ово прво издање не само да није потпуно, него је чак и кварено. Приређивач овог издања, који га је удешавао „по образу, вкусу и глаголу сербском“, изоставио је у почетку Качићев предговор и „писму Радована и Милована“, те је започео са историјским белешкама, мењајући и дотерујући све „по образу и вкусу“ не „сриском“ заиста, него своме! Над овим белешкама Качић је исписао овај натпис: „Слиди кратко указање од старих краља словинских, и догађаја, који се у стара времена згодише у држава словинским, ...“, а у нашега издавача тај натпис гласи: „Кратко лѣточисленіе Славенскіи Краљева и догађаи достопамјатних дјел . . .“ И саме белешке наш је издавач мењао и многе изоставио, па је изоставио чак и ону, у којој Качић напомиње, да је 1389. цар Мурат убијен на Косову пољу од Милоша Обилића! . . . Није боље ни са осталом садржином, јер је издавач све удешавао према свом чудноватом „образу и вкусу“.

Колико је наш издавач био несавестан у овом послу (све и да му опростимо претурање и изостављање), нека посведоче ови примери:

Качић своју „Поскочницу“ овако почиње:

„Особиту народ сваки
„Крипост има, с ком се дичи,
„Коју даје Бог пријаки,
„Мудри кажу ове ричи

„А краљује сва храбреност
„У народу словинскому,
„Снага, јакост и срченост
„У војнику хрватскому.
„Александро то свидочи,
„Краљ велики свега свита,
„Сваком носећ он прид очи
„Диловања племенита,
„Која вазда указаше
„Словињани витезови,
„И зато се зовијаше
„Славни, јаки народ ови“.

Ови исти стихови у Ковачевића гласе:

„Особито народ свакіи,
„Право има с чим се дичи
„Кое дае Бог пресвјатии,
„Мудри кажу ове речи.
„А царује сва храбреност
„У народу славенскому;
„Снага, јакост а и вјерност,
„У воинству Хорватскому.
„Александер то сведочи,
„Цар велики свега света
„Сваком дајућ он пред очи,
„Славна дјела племенита.
„Која свагда показаше,
„Сви Славенски витезови,
„И зато се називаше
„Славни, храбріи народ ови“.

Тако је готово исто и са песмом „од Милоша Обилића и Вука Бранковића“. Качић овако пева:

„Лазар ћерце за господу даје:
„Вукосаву Милош Кобилићу.
„Мару даје Вуку Бранковићу,
„А Милицу цару Бајазету.

У Ковачевића ови стихови овако гласе:

„Лазар ћерке за господу дае,
„И господски по реду удае,
„Мару дае Вуку Бранковићу,
„Вукосаву Милош Обилићу,
„А Милеву за цара турскога,
„Бајазета зета невернога“.

На ипак Ковачевић верује, да оваким својим поступком „од содержанија, и разума книге, ни најмање уштерба ние — Но јошт јасние, и разумителние ест“!

Док у Качићеву „Разговору Угодном“ има 138 песама, у пашега издавача има их свега 20. Истина у поговору — Исповести — вели: „ја сам у мом Проглашенију — Книгу од 14 до 15 табака обећао; и толика би и била, да сам прилично число Пренумеранта добио. Но због тога недостатка, и да би на мању суму новаца, лакше другог помоћника добио; изоставим један трећи тал, то ест, Додатак ове книжице“. Даље у предговору издавач обећава и другу књигу, која није угледала света. — Издавач је овоме издању написао и кратак предговор, који није ни од какве важности. У њему је занимљиво оно место, у коме прича шта га је побудило, да штампа Качића. — Ево његових речи: „Како ми е први пут ова Г. Качића книга у руке допала, таки читајући, важност содержанија њена примјетим —. И зажелим, да би добро било да ју и на нашему писму имамо. Судећи; да, кад е ово Г. Качић, као што он пише, из различити Латински и Талијански книга, Привилегиа и Диплома повадио и собрао; ваља да е тако; и тога достоино дјело његово“.

Пјеснословка има и овај мото:

„Тебје подобает пјесан Боже.“

„Од почетка сего свјета,
„И древности старог вјека;
„Сви народи и јазици,
„Сви Пророци и Књижници;
„Пјесмотворци и Мудреци,
„Славословци и сви Жреци,
„У песмама тебе Бога,
„Славили су љета многа;
„И во вјеки до кончине,
„Славиће се твое име.“

Интересантно је овде забележити како је „Србска Новина“ од 1838. године (стр. 74.) објавила ову књигу.

Ево од речи до речи те белешке: „Пѣспословка, или повѣсть о народу словинскомъ изъ книге г. Андреа Качића. Буд. 1818. 147 стр. 8. и. гр. (прев. съ Далм.)“

Друго издање — Медаковићево — мало је боље од првога, али чим прочитамо прве речи предговора овој збирци, одмах видимо какво је и ово издање. Предговор је написао Дан. Медаковић и овако почиње: „Андрија Качић родио се у Босни и живио је при концу прошлог а у почетку овога вјека“! . . . . Када Медаковић није знао ни где се и када се родио Качић, онда је са свим појмљиво, што и Качићеве песме није знао прештампати како треба. — У овом издању изостављена је сва проза, а од песама штампано их је свега 90, међу којима се налазе и оне две, за које казасмо да нису Качићеве. Кад упоредимо број штампаних, са нештампаним песмама, онда нам је јасно, да ни ово издање није потпуно. Највише је изостављано песама из првога дела. — Медаковић истина није био песавестан као Гаврило Ковачевић; али опет ни он није могао а да не дира у текст. — Песме су све преокренуте у источни говор.

Јовановићево издање боље је и од првога и од другога, и изгледа нам, да је удешено по загрепском од 1862. Ни у овом издању нема прозе; али су песме све, па и оне две, које су доцније ушле у „Разговор Угодни“. Песме су преокренуте у јужно наречје. Све ово бране издавачи овим речима: „Ми смо узели само песме, држећи да прозаични део данас има посве малу вредност. Качић је своје песме писао западним наречјем. Ако и дајемо овом наречју потпуну равноправност са источним и јужним, ми смо ипак одабрали за ове песме јужно наречје, не само што је ово за такве песме несравњено прикладније од западнога, но и зато, што публика наше Народне Библиотеке највише се служи источним и јужним наречјем. И онако није задатак Народној Библиотеци да доноси тако звана критичка издања“. Ако и можемо опро-

стити издавачима што су Качићеве песме штампали јужним говором, не можемо им никако опростити, што су без икакве потребе кварили Качићеве стихове давно упокојеним облицима као што су толмачити, и др.! — Поговор, који иде уз ово издање, и у коме је реч о животу и раду Качићеву, врло је смишљено и марљиво израђен, само замерамо овом ставу: „Осим Разговора Угоднога, написао је Качић у прози Корабљицу писма светога, која је више пута издавана и спада у уважене богословске списе римске цркве“. — Оваким речима непознати писац показао је да „Корабљицу“ није никада ни видео, камо ли читао! На послетку у овоме су издању штампани и стихови, које је Милутиновић посветио Качићу, и које смо раније исписали.

Сем ова три издања, Јован Стерија Поповић штампао је 1828. (у Будиму) као додатак својој књизи „Живот и витежка воевања славног кнеза епирскога Ђорђа Кастриота Скендербега“, све Качићеве песме о Скендербегу, „знајући с' каквим увеселением младеж такове чита“, а Качића назива „умилним пјевцем“. Али за чудо, да и сам Стерија није могао а да не дира у текст. — У Јовановићевом издању (у „Народној Библиотеци“) ове Стеријине књиге изостављене су Качићеве песме.

Песме о Скендербегу прештампао је 1849. Никшић у Београду, под натписом: „Ђорђе Кастріотићъ Скендербегъ, у пѣсмама спѣванъ краснопѣвцем Андреом Качићемъ. Препечатати дао Никшићъ. У Бѣограду, у Княжеско-сербской књигопеч. 1849.“ — 8. стр. 46. — И ако је ово издање штампано у сред Београда, опет га не можемо нигде добити, па с тога о њему не можемо ништа ни казати.

Ове песме прештампане су и по трећи пут у Новоме Саду 1882. године издањем књижаре Браће М. Поповића, а под натписом: „Ђорђе Кастриотић-Скендербег. Народна певанија“ (две књиге). — Из пред-

говора дознајемо да је ово издање уређено по бечком од 1836, а животопис Скендербегов да је изведен по Качићу. — И овде су песме штампане јужним наречјем.

Појединих Качићевих песама имамо штампаних ћирилицом у разним старијим листовима, календарима, збиркама и зборницима; али зато опет слободно можемо казати: да ћирилицом још немамо потпуног издања „Разговора Угодног“. А би ли нам било потребно једно добро и критички уређено издање? — Мислимо, да на такво питање не треба ни да одговарамо!...

VII.

„Знадем, да ће ники мрзити на писме моје“, вели Качић у поговору „Разговору Угодноме“, а песницима је дато да погледају у будућност и да је проричу. Па се ни старац Милован није преварио, јер се заиста нашао човек, који је устануо да омаловажи његове песме. Тај је човек Иван Ловрић, из Сења, који је написао дело „Osservazioni sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del Sign. Alberto Fortis, coll' aggiunta di Socivizza“ (Venezia 1776.). У овоме спису Ловрић у главноме критикује и исправља Фортисов путопис, па је узгред неразложно и доста неуљудно напао на Качића, називајући га: „слабим песником, а никаквим историчаром“. — Овакав Ловрићев напад није остао без одговора. Тројица му одговорише, и сва тројица одбише ничим неоправдане и дрске Ловрићеве нападе. Први је Ловрићу одговорио историјски писац, отац Гашпар Вињалић. Много оштрије одговорио му је непознати писац, који се прикрио под именом О. Гајетан Дерибак. Писма ова носе натпис: „Lettera di padre Gaetano Deribak, parrocco dei Morlachi di rito latino, al padre Simeone Curaica, parrocco dei Morlachi di rito greco, sul libro delle ossevazioni sopra il viaggio in Dalmazia del sig. abate Fortis, dato alle stampe dal sig. Giovanni Lovric da Sinj“. Писма ова датирана су у „Трнову 25. новембра, на дан свете Катарине

мученице 1777.“ — Ова писма штампао је у „Bulletino di Archeologia e Storia Dalmata“ за 1883. и 1884. годину отац Стеван Златовић, који мисли, да их је писао о. Фрања Радман, из Муча, писац у Далмацији омиљене песме „Живот св. Јурја мученика“.

Трећи је Качићев бранилац Селамер Петар Керсино са књигом: „Sermone Panetico al sig. Giovanni Lovric nativo di Sinj in Morlachia, autore delle osservazioni sopra il viaggio di Dalmazia dell' ab. Alberto Fortis“ (Modena 1777.).

Али, ако се и дрзнуо неко да се блатом баци на Андрију Качића-Миошића, нашло их се много више, којима је био задатак, да његово име разгласе у своме и страноме народу.

Први је Качићеве песме приказао туђем свету фрањевац Емерик Павић (рођен у Будиму 1710., а умр'о 1780. год. у истоме месту) и то на латинскоме језику. Године 1764. штампао је Павић у Будиму књигу „Descriptio soluta et rytmica regum, banorum, caeterorunque heroum slavinorum seu illyricorum, Ab. A. R. P. Andrea Cacics. In Vernácula Linqua Illyrica proposita, recenter perbrevi compilatione in Latinum traducta“. — Ова Павићева књига није, као што и сам преводилац напомиње, веран превод „Разговора Угодног“, него је кратак извод. Павић је од Качићеве прозе узео оно, што је најважније, па је кратким потезима изложио латинским речима. Тако је исто радио и са песмама, којих у Павића има свега дванаест (Поскочница — О цесару Константину и великој његовој мајци — Од Радослава — Од краља Владимира — Од Милоша Кобилића и Вука Бранковића — Од Стипана Криштића и његових сватова — Од Стипана Томашевића, оли ти Криштића — Од Оруна и Ницефора — Од Василија цесара — О рођењу Скендербегову — Од војводе Јанка — Од узећа Цариграда). Све те песме нису преведене од речи до речи, него им је само језгро преведено (у стиховима), те су оне у латинском тексту знатно краће. — Павић је покушао и да допуни „Разговор Угодни“

књигом: „Надодање главних догађаја Разговору угодному народа словинскога“ (У Будиму 1768).

Готово у исто доба са Павићем пружа страноме свету Качићеве песме у талијанском преводу Алберто Фортис у својим делима: „Viaggio in Dalmazia“ и „Osservazioni sull' isole di Cherso ed Ossero“. — У првом делу има неколико одломака из Качићевих песама, а у другоме преведена је у целини Качићева песма „О Милошу Кобилићу и Вуку Бранковићу“, а Фортис је и у рукопису имао неколико преведених Качићевих песама.

Нешто из Павића, нешто опет из Фортиса, Качићеве се песме почеше преводити и на немачки; али под именом народних песама. Неколико Качићевих песама налазимо у збиркама Хердера и Герхарда. Први је из Фортисова рукописна талијанска превода превео другу Качићеву песму од Секуле, под натписом: „Die schöne Dolmetscherin. Morlakisch“.

На талијански језик превео је три Качићеве песме (од Радована и Милована — од узећа Цариграда прву и другу песму) Франћешко Кузани и штампао их у своме делу: „Dalmazia, Isole Jonie e Grecia“ (Milano 1846). XX. одељак прве свеске овога дела носи натпис: „Карактери словенске поезије, љубавне песме, јуначке песме, Марко Краљевић, збирка Вука Караџића, Качићева...“

Од новијих преводиоца превео је на талијански језик проф. Ђ. Зарбарини Качићеву песму: „Од узећа града Новога у Буци Которској“. — Свој превод штампао је Зарбарини прво у „Centenario di Castelnuovo alle Bocche di Cattaro XXX. Sattembre MDCCCLXXXVIII,“ (Zara 1887.), а доцније у „Saggio di traduzioni dal serbo con introduzione“ (Spalato 1887.).

Да ли је још когод преводио из Качића није нам познато, с тога ћемо овде изложити, у колико смо могли прибрати, шта је до сада писано о Качићу у нашој и страној књижевности:

Appendini F.: Notizie istorico-critiche sulle antichitá, storia e letteratura de' Ragusei. II. св. (Дубровник 1803.).

Biondelli B.: Sulla raccolta di canzoni serbiche pubblicate da Vuk Stephánovic Karadcić. Estrado del IV volume del Politecnico. (Milano 1841.).

Tomaseo N.: Canti popolari toscani corsi illirici greci. Vol. IV. (Venezie 1842.).

Fabianich Donato P.: Alcuni cenni sulle scienze e lettere de' secoli passati in Dalmazia. (Venezia 1843.).

Шафарик П.: У „Jahrbücher für slav. Literatur, Kunst, und Wissenschaft“ за год. 1843, а у чланку: „Библиографски преглед збирака словенских народа.“

Ивичевић Стјепан, написао је прву Качићеву биографију, која је наштампана у задарској „Zori Dalmatinskoj“ за 1848. годину.

Љубић Сима: Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia. (Vienna-Zara 1856.).

Марић Јосип: беседа, коју је изговорио у првостолној загребској цркви 1860. године на стогодишњи помен Качићеве смрти. У загребском „Katoličkom Listu“ за 1860. годину.

— Vienac uzdarja narodnoga O. Andriji Kačić-Miošiću na stolietni dan preminutja. (Задар 1861.)

Садржина: Кратки животопис М. П. О. Андрије Качић-Миошића, од С. Ивичевића; Пјесма посланица Андрији Качић-Миошићу, од П(етра) П(ерадовића); Народне песме из разних крајева, којих има преко стотине; Вршидба, песма Ј. Сундечића; Нада песма П. А. Казалија; Качићу Миошићу, песма Наполеона Мирославића, Шпуна; Вјенчић слави пјесниковој, песма Б. М. Лоњанца; Вјерност у љубави поморца бокељскога, песма Ане Видовићеве, из Шибеника; Преузвишеноме Ђаковачком Бискупу Јосипу Јурју Штросмајеру утемељитељу Југославјанске Академије и т. д. песма Ј. Сундечића; Приликом златног пира Мирка Пастира над паством Сењском и Модрушком, песма; Југославјански витезови: а) Митровићи или Јанковићи. б) Смиљанићи, од Др. Б. Петрановића; Подмаршал Иван Шимонић, од Др. Ђ. Рајчевића; Јосип гроф Јелачић Бужимски, од Б. Л; О црквенославјанском језику и богоштовју у Далмацдји, од Др. Б. Петрановића.

— Андрия Качићъ-Миошићъ. У „Србскомъ Лѣтопису“, књ. 102. — II. за 1860. годину.

Пипин А. Н. и Спасович В. Д.: Обзоръ исто-

ріи славянскихъ литературъ. (С. Петербургъ 1865.). — Из ове књиге преведен је одељак „Срби“ под натписом „Дубровник и Далмација“ у „Вили“ за 1865. годину. — Исти овај одељак, само допуњенији, штампан је у пишкој „Слободи“ за 1890. годину под натписом: „Дубровник (Ragusa) и српско хрватско приморје.“

Љубић Сима: Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži. Књ. II. (на Ријеци 1869.).

Новаковић Стојан: Историја српске књижевности. — Друго издање. — (Београд 1871.).

Јагић В. Свједочанства из прошлости о српским народним пјесмама. („Отаџбина“ књ. III. 1875. год.).

— —: Gradja za slovinsku narodnu poeziju („Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti“. Књига XXXVII. — 1876. године).

Филиповић Иван: Kratka poviest književnosti hrvatske i srpske. (Загреб 1876.).

Новаковић Стојан: Српске народне пјесме о боју на Косову. („Годишњица“ II. — 1878. године).

Богишић В.: Народне пјесме из старијих највише приморских записа. Књига прва. (Београд 1878.) У предговору.

Смичиклас Т.: Poviest hrvatska. Други део. (Загреб 1879.).

Ковачић Ристо: Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića. (У Дубровнику 1881.).

Новаковић Стојан: Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности („Годишњица“ VI. — 1884. год.).

Руварац И. Две студентске расправе. — (У Новоме Саду 1884). У чланку: „Прилог к испитивању српских јуначких песама“.

Деспот Ф. О.: Malo zrnja (У Сплету 1885.).

Садржина: Качић и Хрвати. — Качићев споменик.

Риболи Јосип проф.: Vjenčić Milovanu posvećuje mili mu narod. (У Задру 1885.).

Садржина: 1. Нов животопис фра Андрије Качић-Миошића; 2. Качићева пјесмарица поред народних пјесама; 3. О Качићевом језику.

Шимић Н.: Андрија Качић-Миошић (у задарској „Iskri“ за 1886. годину).

Томановић Л. Др.: Фра Андрија Качић према Сриству и Хрватству. — Овај је чланак прво штампан у „Стражилову“ за 1886. годину. Одатле је латиницом пренет у задарски „Српски Лист“, а из њега је посебно оштампан у Задру 1886. године.

Касандрић П.: Kačićeva ćud. — Прво је овај чланак штампан у задарској „Iskri“, па у додатку задарског „Objavitelja Dalmatinskog“ за 1888. годину.

Форк J.: Kako je P. E. Pavić u prošlom stoleću u latinski jezik prevodio pjesme slavnoga fra Andrije Kačića. (У Осијеку 1889.). — Ова је расправица прво била штампана у Програму велике загрепске реалке за 1889. год.).

Ђорђевић Пера П.: Кратки преглед српских народних песама (књижевно-повеснички нацрт). У „Братству“. III. — 1889. године.

Karaman Dojmo Fortunato: Andrea Kačić-Miošić e i suoi canti. — Ristampato dal „Diritto Croato.“ — (У Пули 1889.).

— „Vienac“, бр. 34. за 1890. годину цео је посвећен Качићу, и у њему је ова садржина: Андрији Качићу Миошићу на дан открића његова споменика у Макарској, песма Хуга Бадалића; Андрија Качић према Словинству, од Фр. Рачког; Качић према хисторији, од Т. Смичикласа; Андрији Качићу Миошићу, песма Јована Храниловића; Старцу Миловану, песма Мосорског Гуслара; Утјецај Качиће пјесмарице на Вука и на Прерадовића, од Др. Миливоја Шрепла; Андрија Качић као „пивач“ и гуслар, од Фр. Ш. Кухача; Андрија Качић Миошић од Ј. Пасарића; Химна у славу Андрије Качића Миошића, певао Стјепан Бузолић, компоновао Никола Фалер; Цртице о Качићу (разне белешке) и слике. — Чланак „Андрија Качић према Словинству“ преведен је у петроградским „Славјанским Извјестијама“ (за 1890. годину), које су такође посветиле један чланак животу и раду Андрије Качића.

— Slava starcu Milovanu. Sastavci i pjesme iz posebnoga izdanja „Hrvatske“ od dne 26. kolovoza 1890. (У Загребу 1890.).

Садржина: Слава Качићу-Миошићу; Животопис отца Андрије Качића — Пјесниково родно мјесто — Заостров — Сакупљање прилога за споменик — Предаја споменика — Песме у спомен Качићев од С. К.; Стјепана Бузолића; Гргура Биковца; Ф Г. М.; М. Остоића; Јована Сундечића; Ивана Тријског; Владислава Вежића и Шпире Вујатовића-Шарова.

M. L.: Kačićeva slava у Макарској, у загребском „Domu i svietu“ за 1890. годину.

Томановић Л. Др. Послије свечаности у Макарској у цетинској „Новој Зети“ за 1890. годину.

Миклошић Фр.: Die darstellung im slavischen volksepos. (Wien 1890.).

Подруженко М.: Изученіе народној поезіи Далматицами у „Филологическія Записки“. Випускъ III. — 1890. — У овом чланку, који је читан у седници историјско-филологијског општества новоруског универзитета у Одеси, писац говори у опште о дубровачко-далматинској књижевности; али се највише позабавио са Качићем.

Симић Ж. П.: Лекције из историје српске књижевности (У Београду 1890.).

Starè Josip: Pisma iz Zagreba — XXIII. („Ljubljanski Zvon“ за 1890. годину).

Максимовић Јован: Aus dem Leben der serbischen Volksepik (у Јагићевом „Архиву“ за 1891. год.).

Новаковић Стојан: Откуд су постале гдекоје народне песме. II. Качић у устима гуслара у Србији („Наставак“ од 1892.)

Касандрић П.: Kačićev „Razgovor Ugodni“ u drugoj polovini XVIII. vieka „Iskra“ 1893.).

Живаљевић Дан. А. Књижевне расправице I. Качић и сриски народни гуслари. („Босанска Вила“ 1893.)

Осем поређаних књига и чланака, у којима се узгред или нарочито, говори о Качићу, још има по више мањих чланака, бележака и пригодних беседа готово у свима српским и хрватским листовима од 1860. и 1890. године.

МАТИЦА СРПСКА.

ИЗВОДИ ИЗ ЗАПИСНИКА КЊИЖЕВНОГ ОДБОРА 1893. ГОДИНЕ.

Састанак књижевног одбора 4. (16.) јануара 1893.

14. Члан Милан А. Јовановић подноси оцену на спис Ј. Миодраговића: „Тршић и Троноша“:

„Морам признати, да у овај мах немилу дужност вршим, кад подносим суд свој о спису писаца из Србије, које пишу и шаљу „Матици“ нашој за награду као „ревизори“ или иначе као изасланици владини у државној некој служби. Та господа вршећи свој главни задатак, рад кога су управо изаслани, опишу мимогред понешто са тог пута свога и час по ево их Матици, да им те писмене саставке њихове уважи, награди и штампа. Некима је и пошло то за руком и дато је спису им места у Летопису а њима награда, а некима богме није. Није ми се овде упуштати у оцењивање тих оцена матичиних оцењивача, јер сам уверен да сваки од нас то чини по савести својој и по најбољем своме знању и умењу, ал' морам само тај факт констатовати да онај писац, који свој који спис некоме форуму на оцену пошаље, везује себе за тај форум и нема шта да приговара оцени. — Та он се сам тој критици подвргао, он је сам тај форум изабрао! А шта бива код нас? Писци одбијених списа дижу дреку до неба, како да им састав није награђен и служе се том приликом врло ниским срествима као: погрдама, потвором, претњама а начин, којим то чине никако није за уљудна и обра-

зована човека. Тако је недавно г. Мита Живковић претио и нападао оцењивача његовог путописа на чак и потварао да му је неки део рукописа нестао или код оцењивача или у Матици самој.

На и спис Тршић и Троноша је тако постао. Г. Миодраговић је био ревизор тамо негде у подринском округу, па је том приликом био у Тршићу и Троноши и описао тај свој боравак. На сваки начин да сваком иоле свесном Србину мора бити мило чути о завичају Вукову па и о славној тој задужбини Неманића, али то мора бити нешто ново а не један тек део од онога, што он већ знаде о томе из Милићевића, из Гласника и с других страна. Па и како је извео тај свој опис г. Миодраговић? Доста лоше; најлепша су му места где цитира Милићевића и Вишњића. У уводу се одушевљава за Вука и рачуна дан, кад је био у Тршићу, у родном месту тога нашега реформатора, у најсретније дане свога живота. Али како одбреца то од онога места у спису, где писац тек случајно долази до тога да је ово завичај Вуков и да није видио оног чичу, који здраво налик беше на Вука, не знамо би ли се он и сетио да је Вук „онде козе пасао, свиње чувао, по печуркама писао“ и т. д. Та интелигентан Србин као што је писац морао би одмах, како је добио частан налог министров да иде у оне крајеве, помислити на Тршић, на Вука, на Троношу а не тек дати се случајем подсећати на то. Затим се рачуна са читаоцем ко више профитира или он писац или читалац и говори о трпљењу зиме и врућине — а то је било о Петровудне — о гажењу блата и гутању прашине. Та кад је у Тршићу био ил' је било једно ил' друго исто тако у Троноши: једно искључује друго. Исто тако тамо где вели како остале крајеве Србије познаје из свога званичнога путовања и — ратова! О ратовима нека тек та господа ћуте, кад је и сувише познато, како су они ратовали!

Велику невештину показује и у географији, кад су њему споредни појмови Мађарска, Бачка, Банат, Срем, Славонија. Сравњења су му не потпуна, многа немају ни смисла — плодови овлашнога, брзога рада. Осим увода имаде 4 одељка: 1. Долазак. 2. Јадар и Рађевина. 3. Тршић. 4. Троноша.

Најлепше је његово где резонира о прослави Вуковој пре 5 година и тражи попут игумна Троношког да се у Тршићу подигне основна школа као најлепши споменик Вуку.

Према горе наведеном ја не могу овај спис препоручити да се штампа у матичином Летопису".

Према томе не прима се поменути спис.

15. Члан Милан А. Јовановић подноси своју оцену на расправу Ивана Иванића с натписом: „О Буњевцима:"

„О спису „О Буњевцима" срећан сам да могу повољан суд донети. Овај је спис лепо, разговетно написан. Писац је узео све стране, по којима се етнографски један народ описује и износи нам верну, врло симпатичну слику тога врло симпатичног нам народа. Говори о историји и пореклу буњевачком, о имену им. Износи статистичке податке о свему, описује терен, говори о привредном стању, о цркви, школи, језику, народности, књижевности, друштвеном животу, оделу и обичајима им и то тако јасно, доста исцрпљиво, да оцењивача одмах задобија да чланак препоручи за Летопис а то тим пре, што је овај чланак таман пристао уз чланке о Буњевцима, које су публиковали у Летопису г. Хаџић и г. Кнежевић. Штампањем тих расправа створиће се градиво, из кога ће се једаред моћи написати повеће дело о братском нам том народу, на што Матица наша лепом наградом већ годинама позива.

Ја препоручујем спис „о Буњевцима" за Летопис а писцу да се даде награда 80 до 100 фор. а. вр."

На основу ове оцене и оцене А. Хаџића под бр. 38. ex 1892. прима се расправа: „О Буњевцима" за „Летопис" а писцу Ивану Иванићу досуђује се за исту награда од 80 фор. из фонда Јована пл. Накс.

Састанак књижевног одбора 3. (15.) априла 1893.

41. Члан Васа Пушибрк подноси своју оцену на чланак: „Значај електрицитета у народној економији", од Андрије М. Матића:

„На захтевање славнога одбора прочитао сам чланак Андрије М. Матића под насловом „Значај електрицитета у народној економији" и налазим, да садржи у себи врло инте-

ресантан и занимљив предмет из најновије науке о електрицитету и да је написан начином доста разумљивим и разговетним.

Како се у Летопису и онако доста ретко штампају предмети из природних наука, држим да је вредно штампати тај чланак у њему, и да је писац заслужио за свој труд при студирању и писању исте ствари пристојну награду.“

Према тој оцени прима се поменути чланак за „Летопис“ и писцу му Андрији М. Матићу одређује се награда од 40 фр. а. вр.

ИЗДАЊЕ „МАТИЦЕ СРПСКЕ“.

Од **Летописа** „Матице Српске“ изишло је до сад **174 књига.**

Од књиге 5 до 80 — — — — — — 20 нов.
„ „ 84 „ 92 — — — — — — 40 „
„ „ 93 „ 108 — — — — — — 50 „
„ „ 109 „ 112 — — — — — — 80 „
„ „ 113 „ 115 — — — — — фр. 1.— „
„ „ 116 „ 118 — — — — — — 80 „
„ „ 119 „ 120 — — — — — фр. 1.— „

Књига 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130.
131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140.
141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150.
151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160.
161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170.
171. 172. 173 и 174 по — — — — — — 70 нов.

Примедба. Нема више на продају ових књига: 1, 2, 3, 4, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 113, 114, 121.

Народне песме (у Славонији, женске) — — — 30 нов.
Душанија, од Ј. Новића — — — — — — 40 „
Старине (тумачење нар. певања и приповедања) од Ј. Новића — — — — — — — 40 „
Московија (кримски рат), од Ј. Новића — — — 30 „
Капетан Радич (приповетка), од Ј. Новића — — 20 „
Краљевић Марко (драма), од А. Николића — — 20 „
Максим Црнојевић (трагедија), од Л. Костића — 50 „
Натан Мудри, превео др. Ј. Хаџић-Светић — — 30 „
Песме Хорацијеве, превео Ст. Лазић — — — — 30 „
Латинска граматика, од дра Ј. Туромана. I. део — 80 „
Латинска граматика, од дра Ј. Туромана. II. део фр. 1.— „
Живот Саве Текелије — — — — — — — 20 „
Албум текелијне стогодишњице — — — — — 10 „
Мажејовски, Историја словенских права. I. — — 30 „
Дјела Јакова Игњатовића. I. — — — — — 80 „
Животопис Лукијана Мушицког (са сликом) од дра Ђ. Мушицког — — — — — — — 30 „

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Ф Л С х II 4

Летопис и остала издања „Матице Српске“.

могу се добити:

У Панчеву: У књижари Браће Јовановића, као главног комисионара матичиних књига.

У Београду: У књижари В. Валожића.

У Загребу: У књижари Југославенске академије Лав. Хартмана (Кугли и Дајч), и у свеучилишној књижари Албрехта и Фидлера.

У Задру: У књижари Г. Водинце.

У Новом Саду: У књижари Браће М. Поповића, у књижари Авг. Хергера, у књижари Луке Јоцића, и у благајници „Матице Српске“.

У Прагу: У књижари дра Грегера и Ф. Датла.

У Сомбору: У књижари Мил. Каракашевића.

У В. Кикинди: У књижари Јована Радака.

У В. Бечкереку: У књижари Ј. Грчића.

У Земуну: У књижари Ј. Карамата.

—o—

Цена је овој књизи 70 нов. а. вр.